

ISSN 2667-4432

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/juhis>

Journal of Universal History Studies

Volume VI
Issue I
June 2023

JOURNAL OF UNIVERSAL HISTORY STUDIES

JUHIS indexed by: TR Dizin, EBSCO, Google Scholar, Index Copernicus(Master List), Index Islamicus, J-Gate, Cite Factor, Directory of Research Journals Indexing(DRJI), Academic Resource Index, Scientific Indexing Services(SIS), Journal Factor, Cosmos, Eurasian Scientific Journal Index(ESJI), Rootindexing, International Institute of Organized Research(I2OR), General Impact Factor(GIF), ROAD, Kaynakça.info, Academic Journal Index, ASOS Index, World Catalogue of Science Journals(WCOSJ), İSAM, Crossref, Scilit, Electronic Journals Library(EZB), Haw Hamburg University Library, Leipzig University Library, German Union Catalogue of Serials(ZDB), İdeal Online, World Cat, Initiative for Open Citations(I4OC), Stanford University Libraries, Researchgate, Base Index, Journals Directory, Scientific Journal Impact Factor(SJIF), Wizdom.ai, International Scientific Indexing(ISI), Göttingen State and University Library(SUB), Leibniz Information Centre for Science and Technology University Library(TIB), İnfobase Index, Carolina University, Advanced Science Index, Academindex.

JUHIS is an international, peer-reviewed journal, published every six months and two issues per year (June and December).

e-mail: juhisjournal@gmail.com

Düzce-2023

Editor in Chief

Dr. Sabit DOKUYAN / Düzce University

Section Editors

History Section Editors

Dr. Mustafa KESKİN / Erciyes University (Emeritus)

Dr. Remzi KILIÇ / Erciyes University

Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU / Karabük University

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU / Erciyes University

Archaeology Section Editor

Dr. Nurperi AYENGİN / Düzce University

Advisory Board

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU / Ondokuz Mayıs University

Dr. Enis ŞAHİN / Sakarya University

Dr. Jamshid ROOSTA / Shahid Bahonar University of Kerman

Dr. Mustafa KESKİN / Erciyes University (Emeritus)

Dr. Remzi KILIÇ / Erciyes University

Editorial Board

Dr. Anar RAHİMOV / Khazar University

Dr. Claudia IOV / Universitatea Babeş Bolyai

Dr. Dilara USLU / Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Emzar MAKARADZE / Batumi Shota Rustaveli State University

Dr. Erhan YOSKA / Erciyes University

Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU / Karabük University

Dr. Haluk SELVİ / Sakarya University

Dr. Haşim ERDOĞAN / Hacı Bektaş Veli University

Dr. Hava SELÇUK / Erciyes University

Dr. Hussein KASASBEH / Mutah University

Dr. Ivelin Argirov IVANOV / University of Veliko Tarnovo

Dr. Jie LYU / Renmin University

Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN / Ondokuz Mayıs University

Dr. Mansour AMİNİ / UCSI University

Dr. Mikail ACIPINAR / İzmir Katip Çelebi University

Dr. Mohammad Saleh BANI ISSA / Middle East University

Dr. Mohammed Ibrahim ABU EL-HAIJA / Middle East University

Dr. Mohsen MORSALPOUR / Sistan and Baluchestan University

Dr. Muhidin MULALİC / International University of Sarajevo

Dr. Murat KARATAŞ / Abdullah Gül University

Dr. Nazim MUSTAFA / Presidential Library, Azerbaijan

Dr. Neslihan ALTUNCUOĞLU / Erciyes University

Dr. Nurperi AYENGİN / Düzce University

Dr. Osman KÖSE / Police Academy, Türkiye

Dr. Ökkeş NARİNÇ / Namık Kemal University

Dr. Reza Ekhtiari AMİRİ / University of Mazandaran

Dd. Serap FİSO / International University of Sarajevo

Dr. Stefano TAGLIA / The Oriental Institute of Prague, The Czech Republic

Dr. Stipica GRGIC / University of Zagreb

Dr. Süleyman ÖZBEK / Hacı Bayram Veli University

Dr. Yuliya BİLETSKA / Karabük University

Dd. Wameedh Sarhan AL-RUBAYE / Irak Middle Technical University

Dr. Zugravu NELU / Universitatea Alexandru Ion Cuza din Iași

Layout Editor

Dd. Büşre YÜKSEL EMEÇ / Teacher

Foreign Language Advisor

Dr. Onur ÇAPAR / Düzce University

Mehmet GÜZEL / Teacher

Editorial Secretariat

Dr. Ahmet Coşkun TEKİN / Teacher

Proofreader

Dr. Abdullah ERDOĞAN / Researcher

Issue Referees

Dr. Aslıhan KILINÇ / Ufuk University

Dr. Banu ÇETİN ÜNAL / Researcher

Dr. Doğan YÖRÜK / Selçuk University

Dr. Erhan YOSKA / Erciyes University

Dr. Esin Yüzbaşı / Researcher

Dr. Gülgüney MASALCI ŞAHİN / Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Halil YAVAŞ / Hitit University

Dr. Kurtuluş KIYMET / Kocaeli University

Dr. Mehmet BAŞARAN / Adnan Menderes University

Dr. Mehmet Nuri ŞANDA / Mersin University

Dr. Melike KARABACAK YILMAZ / Artvin Çoruh University

Dr. Mucize ÜNLÜ / Ondokuz Mayıs University

Dr. Muhammed TAĞ / Trakya University

Dr. Mustafa DURDU / Karamanoğlu Mehmetbey University

Dr. Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ / Çanakkale Onsekiz Mart University

Dr. Nagehan ELEMANA / Researcher

Dr. Osman Kubilay GÜL / Cumhuriyet University

Dr. Özlem SİR GAVAZ / Ankara University

Dr. Resul AY / Hacettepe University

Dr. Samettin BAŞOL / Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Seher YÜCETÜRK / Osmaniye Korkut Ata University

Dr. Süleyman LOKMACI / Erzurum Teknik University

Dr. Şafak BOZGÜN / Ankara University

Dr. Yunus İNCE / Muğla Sıtkı Koçman University

CONTENTS

Research Articles

1

Sistersiyen Tarikatı'nın Altın Çağı, Yapısı ve İşleyişi

The Golden Age, Structure and Operation of the Cistercian Religious Order

Asiye Abdurrahmanoğlu

(1-18)

2

Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Örf ile Ehl-i Şer'in Te'dib ve Taziri

The Attitudes and Behaviours Which Have Established as a Rule and Punishment of the Ehl-i Örf and Ehl-i Sharia in the Ottoman Empire

Savaş Yılmaz

(19-38)

3

Atatürk'ün Esir Aldığı Yunan General Nikolaos Trikupis ve Talas Üsera Garnizonu

Greek General Nikolaos Trikupis Who was Captured By Atatürk and Garrison of Talas Usera

Murat Karataş - Mehmet Metin

(39-60)

4

Hitit Kültüründe "Kandırma Eylemi" Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the "Act of Deception" in the Hittite Culture

Hasan Tuncer

(61-82)

5

Amasya Sancağında Zina-Tecavüz Suçları ve Bu Suçlara Uygulanan Cezalar (1850-1916)

Offence-Rape Crimesin Amasya Province and Penalties for These Crimes (1850-1916)

Sabit Genç

(83-106)

6

H. 1259 ve H. 1260 Yıllarına Ait Nüfus ve Temettüat Defterlerine Göre Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi

According to Population and Dividend Books Samakov Country Hoca Sefer Neighborhood Between H. 1259 and H. 1260

Pınar Doğanay

(107-127)

7

eş-Şakâ'iku'n-Nûmâniyye Özelinde Osmanlı Müelliflerinin Kaleme Aldıkları Eserlerin Nitelik ve Nicelik Bakımından İncelenmesi

Examination of the Works Written by Ottoman Scholars in Terms of Quality and Quantity Specially of eş-Şakâ'iku'n-Nûmâniyye

Nagehan Elemara

(128-146)

Editörden

Kıymetli Okuyucular

Journal of Universal History Studies (JUHS) Haziran sayısıyla karşınızdayız. Yeni sayımızda çeşitli konularda ve farklı dönemlere ait 7 bilimsel çalışmayı sizlere sunuyoruz. Bu çalışmaların içerisinde; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ışık tutan makalelerin yanı sıra, daha eski tarihler hakkında bizleri aydınlatan makaleler de yer almaktadır. Dergimizin yeni sayısının hazırlık aşamasında hem çalışmalarını dergimize yollayan yazarlarımıza hem de hakemlik yaparak derginin daha üst seviyelere çıkması için katkı sağlayan değerli hakemlerimize çok teşekkür ediyoruz. Dergi olarak en büyük amacımız; her yeni sayıda kendimizi geliştirerek bilim dünyasına katkı sağlayacak çalışmaları sizlere ulaştırmaktır. Diğer sayımız Aralık ayında yayınlanacaktır. Kıymetli tarihçiler ve araştırmacıların çalışmalarını bekliyoruz.

Diğer sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı ve ilim dolu günler diliyorum...

Doç. Dr. Sabit DOKUYAN

Şef Editör

From Editor

Dear Readers,

We are here with the June issue of our journal, Journal of Universal History Studies (JUHIS). In our new issue, we present 7 scientific studies on various subjects and from different periods. In these studies, in addition to the articles that shed light on Ottoman and Republic of Türkiye periods, there are also articles that enlighten us about the ancient history. We would like to thank both the authors who sent their works to the journal during the preparation of the new issue of our journal and our valuable referees who contributed to the higher levels of the journal by refereeing. Our biggest goal as a journal; to develop ourselves in every new issue to contribute to the world of science. The next issue will be published in December. We expect the work of esteemed historians and researchers.

I wish you healthy and scientific days to see in our other issue...

Assoc. Prof. Dr Sabit DOKUYAN

Editor in Chief

June 2023 /Düzce

Journal of Universal History Studies

Sistersiyen Tarikatı'nın Altın Çağı, Yapısı ve İşleyişi¹

The Golden Age, Structure and Operation of the Cistercian Religious Order

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 28.03.2023 / 07.06.2023

pp. 1-18

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Asiye Abdurrahmanoğlu

Researcher, Dr., Türkiye

Email: aasiye002@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0002-1021-944X

Cite: Abdurrahmanoğlu, A. (2023). Sistersiyen Tarikatı'nın Altın Çağı, Yapısı ve İşleyişi . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 1-18 . DOI: 10.38000/juhis.1272370

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Bozulan monastik yaşama bir tepki olarak kurulan Citeaux Manastırını ve adını buradan alan Sistersiyen Tarikatı en parlak dönemini XII. yüzyılda yaşamıştır. Stephan Harding ile kurumsallaşan tarikat, Clairvauxlu Bernard'ın etkileyici vaazları ile popülerliğini artırmıştır. İlk kurulan manastır Citeaux'dur ve onu peşi sıra yeni manastırların takip ettiği bilinmektedir. Aziz Bernard zamanındaise tarikatın uluslararası meselelerde rol oynamaya başladığı görülmektedir. Benedikten kurallarına sıkı sıkıya bağlı olan tarikat din adamlarının zengin bir hayat sürmesine karşı olduğu için, "İsa kadar fakir olma"yı benimsemiştir. Bu sebeple tarikat üyeleri hayatlarını idame ettirmek için tarlalarda, bahçelerde, değirmenlerde çalışmaktaydılar. Ağır işlerde çalışan keşişler, manastır yaşamının ayrılmaz parçası olan ruhani ibadetlerle de meşgul olmaktaydılar. Tarikat fertlerinin görev ve sorumlulukları, beslenme şekilleri, ibadet ve ayin yükümlülükleri hazırlanan tüzükler ile belirlenmekteydi. Bilimsel ilke ve değerler göz önüne alınarak hazırlanan bu çalışma, tarikatın "altın çağı" olarak bilinen erken tarihine odaklanmaktadır. Çalışmamızın amacı XII. yüzyılda, manastır yaşamında önemli rol oynayan Sistersiyen Tarikatı'nın tarihini ve iç işleyişini anlatmak ve buradan manastır hayatına bir göz atmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sistersiyen Tarikatı, Aziz Bernard, Altın Çağ, Stephan Harding, Monastik Yaşam.

Abstract

The Citeaux Monastery, which was established as a reaction to the deteriorated monastic life, and the Cistercian Religious Order, which took its name from here, had its heyday in XII. Century lived. Institutionalized by Stephan Harding, the order increased its popularity with the impressive sermons of Bernard of Clairvaux. The first monastery to be established was Citeaux and it is known that new monasteries followed it. By the time of St. Bernard, it is seen that the order began to play a role in international affairs. Adhering to the Benedictine precepts, the religiousorder embraced "being as poor as Jesus" because it was against the rich life of the clergy. For this reason, the members of the sect were working in the fields, gardens and mills to maintain their lives. The monks, who worked in hard labour, were also busy with spiritual worship, which was an inseparable part of monastic life. The duties and responsibilities of the members of the order, their diet, and worship and ritual obligations were determined by the bylaws. Considering scientific principles and values, this study focuses on the early history of order, known as the "golden age". The aim is to tell the history and inner workings of the Cistercian Religious Order, which played an important role in the monastic life of the XII century, and to take a look at the monastic life from here.

Keywords: Cistercian Religious Order, Saint Bernard, Golden Age, Stephan Harding, Monastic Life.

Giriş

“*Ordo*” kelimesinden gelip “*order*” olarak yazına geçen ve en genel manası ile tarikat-dini örgüt, düzen, bir düzen içinde yer almak olarak kabul edilen kelime, özellikle Agustinus’ten sonra Batı için önemli bir kavram oldu (Berman, 2000, s. x11). Order kelimesi Orta Çağ kullanımında sekiz farklı manayı içererek her ne kadar kompleks bir anlam ifade etse de, XII. yüzyılda “*ordo*” kavramı “*religio*” ile birleşti ve her iki kavramda yenilenmiş-arınmış monastisizmi ifade etmekte kullanıldı. Yenilenmiş-arınmış manastır geleneğini temsil eden tarikatlar ve örgütlenmeleri Batı için sosyal, dini, ekonomik yaşamın düzenlenmesinde faal rol oynamışlardır. XII. yüzyılda önemli bir varlık gösteren hatta örgütlenmesinden birkaç papa çıkaran Sistersiyen Tarikatı, bu yapıların önde gelenlerinden biridir.

Manastır düzeni bilindiği üzere daha derin bir seviyede yaşama arzusunun bir ürünüdür. Bunu sağlayabilmek için inanan kalpler yeni manevi tekniklerin arayışına girmişlerdir. Dünyanın değerinin sorgulanmasından hareketle derin ve acı verici bir duyguyla inananlar, arayışın peşini bırakmazlar ve monastik yaşam da en basit ifade ile bu arayışa bir cevaptır. Manastır düzeninin ve yaşamının temel amacı İsa Mesih’in tavsiyeleri doğrultusunda bir hayat kurmaktır. Elbette Mesih doğrudan manastır düzenini kurmamış ya da tavsiye etmemiştir. Ancak onun vaazlarında manastır idealini işaret eden çeşitli ifadeler bulunmaktadır. Buna göre İsa kendine inananlara “*sizi takip eden her şeyi [dünyevi kaygılar-uğraşlar] bırakmalısınız!*”, “*mallarınızı satın ve fakirlere verin!*”, “*krallığımız uğruna evlilikten vazgeçmelisiniz!*” (Louf, 1983, s. 22-23) demektedir.

XI. yüzyıl, Batı’da manastır yaşamının ciddi bir uyanışa geçtiği yenilenme çağıdır. 1000 yılı Hıristiyan Avrupa tarihinde haklı bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 1000 yılı itibariyle Avrupa’nın devraldığı bir takım ciddi enkazlar bulunmaktaydı. Roma İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerinde sosyal barış, refah ve düzen kurmaya dair ilk girişim -Karolenj Rönesansı- başarısız olmuştu. Akabinde Avrupa yeni bir barbar istilası deneyimlemek zorunda kaldı. IX. yüzyıla girerken Avrupa Hıristiyanlığının temel sorunu artık Hıristiyan uygarlığının korunması değil, yaşatılmasıydı. Ancak bu bunalımdan güç alan Avrupa’da X. yüzyıl itibariyle umut verici işaretler çoğaldı. Hızla büyüyen Kluni Tarikatı, manastıra, manastır düzenine ve yaşamına olan güveni yeniden sağladı. Bu başarı, Orta Çağ’ın yeni yükselişinden sorumlu yaratıcı enerjilerin patlamasına doğal olarak zemin hazırladı. Sonrasında VII. Gregorius (1073-1085), Hıristiyan toplumunun tekrar düzenlenmesi işine sarıldı. Bununla birlikte manastırcılığın rolü ve konumu eleştirel bir yeniden incelemeye tabi tutuldu. Bu bağlamda yenilenme ve dönüşüm kaçınılmaz hale geldi ancak düşen ahlakın, gevşeyen disiplinin yanında keşişler değişen toplumda yeni bir yön bulmakta zorlandıkları için değişimi teşvik etmek zorunda kaldılar (Lekai, 1970, s. 29-32).

Manastır idealini yeniden canlandırma ilkesi üzerine kurulan Sistersiyen Tarikatı, çok hızlı bir gelişme göstererek XII. yüzyılda en güçlü çağını yaşadı (Esen, 2015, s. 44). XII. yüzyılın 1113-1153’e kadar ki süreci tarikatın altın çağı olarak kabul edilmektedir. Bahsi geçen süreçte tarikatı şekillendiren ve yapısını karakterize eden düzenlemeler hayata geçirildi. Yükseliş tarikatın ikinci kuşağı-nesli olarak adlandırılan Stephan ve Bernard vasıtasıyla gerçekleşti. Hıristiyanlığın içinde bulunduğu aşırı yozlaşma nedeniyle Kluni Tarikatı tarafından başlatılan ve Benedikten mensupları tarafından devam ettirilen reform hareketinin yeni bir takipçisi olan Sistersiyenler, dini-sosyal hayattan mimariye kadar pek çok alanda derin izler bırakmayı başardılar (Kingsler, 2013, s. 356).

Dönemlerinde önemli rol oynayan Sistersiyen Tarikatı keşişleri Avrupa'da pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Sistersiyen Tarikatı ile ilgili ilk kayıtlar tarikat mensupları tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu belgeler Sistersiyen Tarikatı ile ilgili yapılan araştırmalar için önemli kaynaklardır. Bahsi geçen metinlerin başında “*Exordium Parvum* ve *Charta Caritatis, Exordium Cistercii*” gelmektedir. *Exordium Parvum* 1165 yılında yazılırken diğerleri, daha sonraki yıllarda kaleme alınmıştır (Freeman, 2002, s. 246). Ancak Eberbach Başrahibi Conrad'ın yazdığı *Exordium Magnum Cisterciense*'i Latince'den İngilizce'ye çeviren B. Ward-P. Savage, giriş bölümünde *Exordium Parvum*'un 1152-1153 yıllarında, Sistersiyen Papa III. Eugeneus için 1119'dan gelen bir metin kaynak alınarak yazıldığını söylemektedir (Conrad of Eberbach, 2012, s. 19). Elizabeth Frememan, Conrad'ın *Exordium*'u yazmaya 1177-93 arasında Clairvaux'ta başlayıp, 1206-1221'de tamamladığını belirtmektedir (Freeman, 2002, s. 128). Muhtemelen *Exordium Magnum*, daha dar kapsamlı bir metin olan ve Stephan Harding zamanında hazırlandığı bilinen *Exordium Parvum*'un genişletilmiş formudur. Tarikatın erken dönem tarihine dair aktarımları ile *Exordium* metinleri oldukça önemlidir. Yazılış tarihi daha erken olan *Exordium Parvum*, Sistersiyenlerin kuruluş hikâyelerine odaklanan bir metindir ve onların kendilerini tanımlamak için kullandıkları bir manifestodur (Freeman, 2002, s. 24). Kısmen erken dönem az sayıdaki Sistersiyen katılımcıları için üretildiğini anladığımız *Exordium Parvum*, tarikatın kuruluş koşulları hakkında bilgi verirken çalışmamızda sıklıkla istifade ettiğimiz *Exordium Magnum* araştırmacılara daha geniş bilgi yelpazesi sunmaktadır. *Exordium*'ların yazılış tarihleri her ne kadar tartışmalı olsa da, XII. ve XIII. yüzyıllarda sık sık kopya edildikleri bilinmekte ve tarikatın kuruluşu, varoluş felsefesi, kabul ettiği dünya görüşü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Sistersiyenlerin ilk ana kaynakları olan *Exordium*'larda bir Sistersiyen ferdi nasıl olmalı-olmamalı sorusunun cevabı betimlenmiştir. Bu noktada genel olarak *Exordium* metinleri ve özel olarak *Exordium Magnum* çalışmamızın iskeletinin oluşmasında önemlidir. Yukarıda sayılan kaynaklara ek olarak William of Malmesbury gibi isimlereserleriyle Citeaux Manastırı merkezli reform hareketini aktarmaktadırlar (Berman, 2000, s. 101).

Bu çalışmada Sistersiyen Tarikatı'nın kuruluş yıllarından başlanarak, önemli varlık gösterdiği XII. yüzyıl tarihi ele alınmıştır. Çalışmamızın temel çıkış noktası gerek yerli, gerekse yabancı literatürde sıklıkla Bernard'ın kişisel etkisi altında kalan tarikat tarihinde, en az onun kadar önemli yapı taşları kabul edilebilecek isimleri odağa almaktır. Robert, Abelric gibi erken dönem kurucularının tarikat içindeki yerini kısa bir değerlendirmeye alan çalışmamız, tarikat için en az Clairvauxlu Bernard kadar değerli olan Stephan Harding'e ve onun tarikatı kurumsallaştırma eylemlerine yer vermiştir. Araştırmacıların büyük oranda Bernard'ın varlığına ve eylemlerine odaklanan yaklaşımlarına dair tespitinden çalışmamız, tarikatın ikinci nesil kurucularını da tarikat tarihindeki önemleri bakımından eşit derecede konumlandırmayı tercih etmektedir. Molesmo'ya bir tepki olarak doğan Sistersiyenlerin esas kurumsallaşması, uluslararası olaylara müdahil olması ve pek çok araştırmacının kabul ettiği gibi tarikata altın çağının yaşatılması ikinci nesil eliyle gerçekleşmiştir. Süreç, Sistersiyenlerin hem sıkı disipline edildikleri hem de nüfuzlarını artırdıkları özel bir dönemdir ve aslında hala Avrupa'da çeşitli organizasyonlar altında varlık gösteren Sistersiyenlerin bozulmamış, yozlaşmamış, öz evrelerini temsil etmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, altın çağ olarak adlandırılan önemli bir dönemin profilini ana kaynaklar rehberliğinde çıkartmayı hedeflemektedir. Bu noktada tarikatın erken dönem tüzükleri çalışmamız için birincil öneme sahiptir.

1. Sistersiyen Tarikatı'nın Kuruluşu

Sistersiyen Tarikatı Aziz Benedict kurallarını ilke olarak kurulmuş ve tarikat fertleri Aziz Benedict gibi yaşamayı erdem kabul etmişlerdir. Bu bağlamda Aziz Benedict Sistersiyen Tarikatı için önemli bir

kişiliktir ve çeşitli ana metinlerde Aziz Benedict çoğunlukla Kutsal Baba olarak zikredilmektedir (Conrad of Eberbach, 2012, s. 54; Freeman, 2002, s. 27). Nursia'da doğan ve ailesi tarafından eğitimi için Roma'ya gönderilen Aziz Benedict, Roma'nın dini atmosferinden etkilenecek münzevi olmaya karar vermiş ve bir mağaraya kapanarak burada üç yıl yaşamıştır (Kardong, 2009, s. 1). Aziz Benedict ilk manastırını Monte Cassino'da kurdu ve hayatını manastır kurallarını yazarak, bu kurallara uygun yaşayarak geçirmeye adanmıştı. Aziz Benedict'in koyduğu kurallar çok hızlı kabul gördü ve X. yüzyıla gelindiğinde neredeyse tüm Hıristiyan manastırlarında uygulanmaya başlandı. Ancak bu kurallar zamanla evrildi; keşişten keşişe, bölgeden bölgeye değişiklik göstermeye başladı ve sosyal-kültürel ve hatta klimatolojik şartlara göre esnetildi ya da değiştirildi (Bary, 1997, s. 6-7).

Manastır yaşamındaki bozulmalardan ötürü XI. yüzyılda kurulan ve en fazla gelişim gösteren tarikat Sistersiyen Tarikatı'dır. XI. yüzyılda inzivacı keşişler arasında başlayan yenilenme dönemi artık sürekli olarak yoksulluğa dayalı cemaat idealleri temelinde tezahür etmekteydi (Benvenuti, 2010, s. 217). Hayatı basitleştirme, İncil'e göre sade bir yoksulluk düsturuyla yaşama gibi gayeleri ilke edinen Sistersiyen Tarikatı, genel kabule göre Robert of Molesmo tarafından kuruldu. Tarikatın kurucusu Robert, 1024 yılında Champagne'de doğdu ve kendini bozulan bir kaç manastır Benedikten kurallarına göre düzenlemeye adanmıştı (Schaff, 1882, s. 183). Robert daha sonra St. Ayoul de Provins Manastır'ında baş keşişlik yaparken, Colan ormanında yaşayan münzevilerden davet aldı ve bu davet üzerine 1075 yılında Molesmo Manastır'ını kurdu (Roux, 2005, s. 35). Robert, kurduğu manastırda Aziz Benedict kurallarını sıkı sıkıya uygulamak isteyince, keşişlerin hoşnutsuzluğu ile karşılaştı. Bu sebeple Molesmo'dan ayrılarak, Papalık elçisi Hugue'un izni ve Burgundy Dükü Odo'nun desteğiyle Citeaux'da Abelric, Stephan ve yirmi keşişle yeni bir manastır kurdu (Burton ve Kerr, 2011, s. 9-10). Fransa'nın Dijon kasabası yakınında kurulan Citeaux Manastır'ının Latince karşılığı olan Cistercium, tarikatın adı olarak kabul edildi. Citeaux aslında Molesmo'ya bir tepkiydi. Bu tepkinin izini gerek Exordium Parvum'da gerekse Exordium Magnum'da görebilmekteyiz. Buna göre Roma Kilisesi'nin müsamahakâr davranarak, dini yaşamdaki dizginleri gevşetmesi (Conrad of Eberbach, 2012, s. 51), Aziz Benedict'in Kural'ının yeterince uygulanmamasından kaynaklı hoşnutsuzluk (Freeman, 2002, s. 155; Conrad of Eberbach, 2012, s. 73-74) Molesmo'dan ayrılmayı zaruri kılmıştı. Robert ve beraberindekiler Citeaux'ya ilk yerleştiklerinde burası Conrad of Eberbach'ın naklettiği kadarıyla ormanlarla, sık çalılıklarla kaplı ıssız bir yerdin ve yalnızca vahşi hayvanların uğradığı bir alandı. (Conrad of Eberbach, 2012, s. 75-76). Bu tercih manastırın dünya ile tamamen bağlantısız hala getirmek için özellikle yapılmıştı. Sistersiyenlerin erken dönem düşünce çizgisinde çöl imgesinin ve dünyadan kopuş ile beraber İncil'e samimi adanışın önemli bir yeri vardı ve bu bağlamda Citeaux uygun bir tercihti (Freeman, 2002, s. 104).

Molesmo'dan ayrılan Stephan, Abelric ve Robert kısa süre içerisinde tarikatın üç kurucusu olarak yükseldi (Burton ve Kerr, 2011, s. 17). 1099'da Molesmo Manastır keşişleri, papa II. Urbanus'tan Robert'in geri dönmesini istediler ve papa II. Urbanus bir elçi görevlendirdi. Elçi Hugue idaresinde 1099 yılında bir sinod yapıldı, alınan karar ile Robert'in eski manastır Molesmo'ya dönmesi istendi fakat rahiplerin çoğu Robert ile dönmeyerek Citeaux'da kaldılar (Firth, 2012, s. 11). İngiliz olması nedeniyle Stephan'a olan sempatisi bariz görünen William of Malmesbury, Robert'in Citeaux'dan ayrılmasına tepkilidir ve ona dair "...yoksulluğun dar sınırlarını terk etti ve eski ihtişamı yeniden aradı" (William of Malmesbury, 1847, s. 350) demektedir. Molesmo'da hayatına devam eden Robert, 17 Nisan 1100 yılında öldü. Molesmo'dan ayrılışından itibaren tarikatın asıl amacı varlıklarını meşru bir zemine oturtmaktı. Apostolik Makam'ın (Roma Kilisesi) onayı olmadan varlık gösteremeyeceklerinin bilincinde olan keşişler, durumu Hugue'e açtılar ve

Aziz Benedict'in Kural'ı ile yaşamları arasındaki tutarsızlıktan şikâyet ettiler (Conrad of Eberbach, 2012, s. 73-74). Elçi onlar için gerekli desteği sağladı.

Robert'in vefatı ile yerine baş keşiş olarak Abelric geçti. Görevini Stephan ile paylaşan Abelric, Colan'ın orijinal keşişlerinden biriydi ve Robert'in izinden giderek Benedikten kurallarını uyguladı (Richardson, 1852, s. 102). Abelric manastırın diğer keşişleri gibi beden işçiliği yapıyor, tarlada, çiftlikte, değirmende çalışıyor, ağır manastır hizmetlerini evvela kendine uyguluyordu. Onun döneminin en önemli özelliği, tarikatın Roma tarafından onanması oldu. Papalık tarafından tanınan tarikat, böylelikle büyüme yolunda ilk mesafeyi kat etti. 1106 yılında Abelric, manastırın yerinde ufak bir değişiklik yaparak, yapıyı bulunduğu yerden biraz ileriye taşıdı. Bu yıllarda tarikata bağlı keşişler yaşamlarını idame ettirmekte zorlanıyorlardı; tarikat hala oldukça küçük ve fakirdi (Conrad of Eberbach, 2012, s. 96). Aşırı yokluk içinde temel ihtiyaçlarını bile ancak karşılayan tarikat mali sebeplerle dışardan insan çekemiyordu. 1109'ta Abelric ölünce yerine Stephan geçti. Stephan Sistersiyen Tarikatı tarihinde yapmış olduğu reformlar ile önemli bir yere sahiptir. Onun tarikatın başına geçmesiyle tarikatın ikinci kuşağı ve altın çağı, beraberinde kurumsallaşma serüveni başlamış oldu.

2. Sistersiyen Tarikatı'nın Altın Çağı

Stephan'ın Sistersiyen Tarikatı'nın başına geçmesi, tarikatın tarihinde önemli bir aşamaya işaret etmektedir. Onunla birlikte 1153'te Clairvaux'lu Bernard'ın ölümüne kadar tarikatı yöneten idareciler ikinci kuşak olarak adlandırılmakta ve bu süreç Sistersiyen Tarikatı'nın altın çağı olarak kabul edilmektedir (Roberts, 1970, s. 84). Robert, Abelric gibi erken dönem idarecileri altında filizlenmeye başlayan ve henüz tam olarak şekillenmemiş Sistersiyen örgütlenmesi, ikinci nesil yöneticiler eliyle şekillenmiş ve tarikat organizasyonu kemikleşmiştir. Bu bağlamda özellikle Stephan eliyle, tarikatı tanımlamak için tüzükler hazırlanmış, tarikatın özgün bir kimlik kazanması için çalışılmıştır. Süreci karakterize eden temel şey, tarikatın geçirdiği evrimdir. Bahsi geçen yıllarda tarikatın temel mottosu manastır sadeliğini yerleştirmek, korumak; düzenin genişletilmesi, Apostolik faaliyet ve onaydı ve bu yöndeki eylemler sonraki asırdaki gelişmeleri karakterize edecekti. Altın çağ olarak adlandırdığımız süreçte gerek Stephan'ın tarikat içindeki reform hareketleri, gerekse Bernard'ın etkileyici vaazları tarikatın cazibesini artırırken, genişleme tarikatın Avrupa siyasetine müdahil olmasını da beraberinde getirmiştir.

İngiltere doğumlu bir Sakson olan Stephan Harding, zengin ve hatırı sayılır bir aileden gelmekteydi (Richardson, 1852, s. 81). Stephan 1109'da vefat eden Abelric'in yerine geçtiğinde muhtemelen ellili yaşlardaydı. O, Citeaux'yu yirmi iki yıl boyunca yönetti, tarikat tüzüğünü şekillendirdi ve manastır üyelerinin yaşam kurallarını belirledi (Dalgairns, 1844, s. 81). Sistersiyen Tarikatı'nın kurumsallaşması Stephan Harding zamanında oldu. Stephan Harding'in ateşli bir hayranı olan William of Malmesbury, onun tarikatın başına geçtiği yılları "*onun zamanında şimdi cennete giden en kesin yol olduğuma hem inanılan hem de iddia edilen Sistersiyen düzeni başladı*" (William of Malmesbury, 1847, s. 347) diyerek aktarmaktadır. Bu bağlamda Stephan, tarikatın asıl kurucu olarak kabul görmektedir. Vergy bölgesinin asil hanımından elde ettiği bağış ile Stephan, tarikatı kayda değer bir zenginliğe ulaştırdı. Yine "*çiftlik evleri*" olarak adlandırılan ve Sistersiyen Tarikatı'na özgü olan evler, Stephan zamanında kurulmaya başlandı (Roux, 2005, s. 42). Bağışlarla giderek büyüyen manastır topraklarında manastır kilercisinin kontrolünde, manastıra yakın yerlerde ama asla bir günlük mesafeyi geçmeyecek uzaklıkta çiftlik evleri kuruldu (Roux, 2005, s. 42). Stephan manastırları denetleme işini belirli kurallara bağladı. Citeaux Manastırını baş keşişi "*Pater universalis ordinis*" olarak adlandırılıyordu ve Stephan'la birlikte baş keşişler, sorumlu oldukları bölgelerdeki manastırları teftiş etmek

için seyahatlere çıkıyorlar ve aynı şekilde başka manastırlardan da Cîteaux'yu ziyaret için keşişler geliyordu (Fletcher, 1919, s. 9).

Stephan öncülüğünde tarikatın ilk ilerlemesi 1113 La Ferte, 1114 Pontingny, 1115 Morimond ve Clairvaux manastırlarının kurulması ile başladı ve Stephan 23 Kasım 1119'da dönemin papası II. Calixtus'tan faaliyetlerinin ve kurallarının onayını aldı (Morris, 1989, s. 241). Bernard ve arkadaşlarının manastıra gelmesinden kısa bir süre sonra Stephan, Colan piskoposluğunda Le Ferte'nin yeni manastırını kurmak amacıyla manastırdan ayrıldı. Colan piskoposu Walter ve şehrin iki asilzadesi, Cîteaux'nun çok dolu olduğunu duymuşlar ve yeni katılanları barındıracak bir yer aramaya başlamışlardı ve bu sebeple Stephan'a kendi topraklarında yeni manastırını kurmasını teklif etmişlerdi (Dalgairns, 1898, s. 156). Cîteaux'nun büyümesi, Sens bölgesindeki Preully Manastırının, İngiltere Kralı I. William'ın kızı Adela ve oğlu Blois Kontu Theobald tarafından Sistersiyenler için kurulmasıyla devam etti (Burton ve Kerr, 2011, s. 25). Stephan dönemin ünlü şahsiyetleri ile dostluk kurarak tarikatın büyüme serüvenine önemli katkılarda bulundu. Ayrıca Stephan, Fransız bir teolog ve filozof olan Guillaume de Champeaux'yu Sistersiyen yapılanması içine davet etti ve bir yıl boyunca tarikatı onun ellerine bıraktı (Dalgairns, 1898, s. 168-169). Cîteaux'ya gelen tek önemli şahsiyet elbette Guillaume değildi. Dijon'daki bir konsülden dönen Guy of Vienne, Cîteaux'yu ziyaret etti ve Stephan'dan bir grup keşiş istedi. Guy 1119'da II. Calixtus ünvanıyla papa oldu ve erken Sistersiyen büyümesine büyük destek verdi (Burton ve Kerr, 2011, s. 26). Dahası 1119 yılında Orleans başpiskoposu Stephan'dan Le-Cour- Dieu'yu resmi olarak kurmak için birkaç keşiş talep etti.

Carta Caritatis, genişleme sürecinde Pontingny Manastırının kurulmasından sonra, tarikat kurallarını düzene bağlamak için Stephan tarafından hazırlandı. *Carta Caritatis*'in Sistersiyen Tarikatı'nda yeri önemlidir çünkü içerisinde Sistersiyen işleyişi hakkında pek çok bilgi mevcuttur ve hatta "*Sistersiyen Tarikatı'nın Kuruluş Tüzüğü*" sayılan bir metindir (Firth, 2012, s. 17). Stephan Tobin, Stephan'ın yazdığı tüzüğü önemi ve katkısından dolayı "*Stephan'ın Sistersiyen'lere bıraktığı en büyük miras*" olarak nitelendirmektedir (Tobin, 1995, s. 39). Modern araştırmacılara göre *Carta Caritatis*'in yazılış tarihi tartışmalıdır ancak bir kısım araştırmacılar 1119 yılında Stephan Harding tarafından yazılıp, sonraki kuşak tarafından sürekli genişletilerek son şeklini aldığını savunmaktadır. Buna rağmen, *Carta Caritatis*'in, Benedikten kurallarını temel alarak hazırlanmış olduğu, keşişlerin manastır yaşantılarında dikkat etmesi gereken kuralların Benedikten kuralları temelli olduğu aşikârdır. *Charta Caritatis*'te bahsedilen kuralların bir kısmı özet şekilde aşağıdaki gibidir:

- Kurallar herkes için aynı geçerliliktedir.
- St. Benedict'in Kural'ına her şekilde uyulmalıdır. Onun Kural'ının yorumlamasına kimse farklı bir anlam katmamalıdır.
- Manastıra yeni giren keşişler sabah-akşam ayinleri, okumalar, nöbetler konusunda kardeşlerine uyum sağlamalı, uyumsuzluk durumu olmamalıdır.
- Cîteaux'u ziyaret eden herhangi bir manastırın başrahibi asıl başrahip olmadıkça onun yerini almaya kalkmamalı, orada kaldığı sürece yemeğini yemekhanede keşişlerle yemelidir.
- Eğer herhangi bir Kilise yoksulluğa düşerse, başrahipler kaynaklarına göre Tanrı'nın kendilerine verdiği mallardan yardım yapmalıdır.
- Eğer bir başrahip Kural'ı ihlal ederse, kendisine emanet edilen başrahiplerin ahlaksızlığına göz yumarsa kendisini düzeltmesi için dört kez uyarılmalıdır.
- Herkes aynı ayın kitaplarına ve usullerine uymak zorundadır.

- Cîteaux manastırını diğer manastırların başıdır.
- Cîteaux baş keşişi diğer manastırları teftişe çıktığında, ziyaret ettiği manastırda uygulamaya aykırı bir durum varsa müdahale edebilir aksi halde iç işleyişe karışamaz.
- Yılda bir defa belirlenen bir günde Cîteaux'ta genel meclis toplanır, diğer manastırların baş keşişleri buraya gelir ve uygunsuz davranan keşişlerle ilgili kararlar bu mecliste verilir.
- Cîteaux baş keşişi öldüğünde yerine geçecek kişi belirlenene kadar Le Ferte manastırını baş keşişi Cîteaux'un idaresini üstlenir (<https://ocso.org>).

Sistersiyen kurucuları arasında şüphesiz en ünlüsü Bernard of Fontaines olarak da bilinen Clairvauxlu Bernard'tır (Deanesly, 1969, s. 111). Bernard, 1091 yılında Burgundy'a bağlı, Dijon'a yakın bir yer olan Fontaines'de doğdu. Doğum yerinden ötürü kendisi zaman zaman kaynaklarda karşımıza Bernard of Fontaines olarak da çıkmaktadır. Babası Trecelin, asil bir ailenin oğluydu ve şövalye olduğu için hayatının büyük kısmını savaş alanlarında geçirmekteydi. Eğitilmiş bir aileden gelen Trecelin, çocuklarının eğitimine önem vermekteydi. Bernard'ın annesi ise -Aleth- kont Montbart'ın kızıydı. Ailenin üçüncü çocuğu olan Bernard'ın Guido, Gerard, Andrew, Bartholomew, Nivard ve Humbelin adında beş kardeşi daha vardı (Neander, 1843, s. 2).

Eski zamanlarda yüksek mevkilere ya da şöhrete kavuşacak insanların bazı alametlerle doğumunun haber verildiğine inanılmaktaydı. Örneğin arı ve kuş sürüleri, alınlarının ortasında tek boynuzla doğan koyunlar ile duruma dair kehanette bulunulmaktaydı ve dönemin yazarları aynı alametlerin Bernard doğduğunda da gerçekleştiğinden bahsetmektedirler (Parker, 1911, s. 6-7). Hatta rivayete göre Bernard'ın annesi doğumdan kısa bir süre önce rüyasında beyaz bir köpek doğurduğunu görmüş ve bu rüya Kilise'yi korumak için havlayan iyi bir çoban köpeği şeklinde yorumlanmıştır (Aşıkoglu, 2009, s. 53). Bu tarz hikâyelerin ve rüyaların doğruluğu tartışılrsa da anlatılanlar henüz hayatta iken efsaneleşen Bernard'a atfedilen kerametlerden sadece bir kaçıdır.

Babası sürekli savaş meydanlarında olduğu için Bernard'ın eğitimi ile annesi meşgul oldu ve Bernard ilk eğitimini Saint Vorles papazlarından aldı. Yirmi bir yaşında iken Chatillon Sur-Seine'de manevi çırak olarak hizmet etti ve 1112 yılında otuz yoldaşı ile Cîteaux Manastır'na girdi (Petry, 1957, s. 48). 1115 yılında Stephan Harding'in isteği üzerine Clairvaux Manastır'ını kurdu, buranın baş keşişi oldu. Bernard'ın şöhreti çok kısa zamanda yayıldı ve Vita Prima'da² anlatıldığına göre hitabet yeteneği ile her insanı kolayca etkisine alan Bernard'dan artık anneler çocuklarını, kadınlar kocalarını saklamaya başladılar (Bredero, 2007, s.100). Bu kabiliyeti sayesinde vaazları ile Sistersiyen Tarikatı'nın yayılmasını hızlandırdı, gerek halk gerek asiller arasında tarikata taraftar buldu.

Tatlı dilli rahip olarak bilinen Bernard'ın gücünü etkin olarak kullandığı ilk olay 1129 yılında Troyes Sinodu'nda Tapınak Şövalyeleri için almış olduğu Papalık onayıdır (Flinn, 2007, s. 100). Tapınak Şövalyesi olan dokuz şövalyenin dokuzunun dokuz yıl boyunca, yani Troyes Sinodu'na kadar ne papanın ne kralların ilgisini çekmeden yardım için beklemiş oldukları anlatılmaktadır (Thiele, 1991, s. 58). Tapınakçılar, Roma Katolik Kilisesi'nden destek sağlama uğraşı verirken, bu sebeple Hugh de Payns, Outremer'den Avrupa'yı ziyaret etti ve Troyes Sinodu tarikatın Batı Kilisesi'nden adam toplama, ilerleme ve hedefine

²Vita Prima, Aziz Bernard'ın 1119 yılında tanıştığı ve ömür boyu dost kaldığı Saint Thierry'li William'in eseridir. William'in Vita'sı Aziz Bernard'ın hayatını anlatan ilk eserlerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Eserini muhtemelen 1134 yılından sonra yazmış olan William, Vita'da Bernard ile ilk tanışmaları, ortak anıları, yazışmaları, Bernard'ın şahsi karakteri gibi konularda bilgi vermektedir. İkiliğin yakın dostluğu 1147 yılında, William ölene kadar devam etmiştir.

ulaşma yönündeki ilk önemli adımıydı (Barber ve Bate, 2002, s. 6). Kuruluşunda ve sonraki dönemde St. Augustine ilkelerini kabul eden Tapınak Şövalyeleri, Bernard'la sinod süresince ve sonrasında verdiği destekler nedeniyle bir bağ kurdu ve tarikat bundan sonra St. Benedict ilkeleri uyarınca yapılanmaya karar verdi. Bernard, Tapınak Şövalyeleri büyük ustası Hugh'ün ricası ile şövalyeler için *Yeni Şövalyeliğin Övgüsü* (De Laude Novae Militiae) adlı eseri kaleme aldı ve gerek Kudüs Patriği'ne gerekse Kudüs kraliçesine mektuplar yazarak şövalyeleri desteklemelerini rica etti (Genç, 2021, s. 75).

Bernard'ın 1130-1138 yılları arasındaki Papalık hizipleşmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir. 1130 yılında papa II. Honorious aniden ölünce, St. Angelo kardinali Gregorius 14 Şubat 1130 sabahında papa seçildi ancak bu olaydan çok kısa bir süre sonra St. Calisto kardinali Peter Pierleone de papa seçilerek Analectus adını aldı (Smith, 2006, s. 1). Innocentius ve Analectus arasındaki kavgada, her iki aday kendisinin seçilerek papa olmuş meşru adaylar olduklarını savunuyorlardı. Dahası Innocentius Roma'nın güçlü ve zengin ailelerinden Frangipani ailesi, Analectus ise Pierloni ailesi tarafından desteklenmekteydi (Ullman, 2003, s. 109-110). Analectus eğitimi ve liderlerle olan bağı nedeniyle seçimin en güçlü adayydı fakat Romalılar Yahudilikten Hıristiyanlığa dönmüş banker aileye direndikleri için Kilise, meşru papa olarak II. Innocentius kabul etti. Buna rağmen 1138'deki ölümüne kadar Roma'ya hâkim olan kişi Analectus'du (Çoban, 2014, s. 104). Analectus ve taraftarları güçlü olduğundan papa Innocentius'u aforoz etme tehdidinde bulundular ve kendini güvende hissetmeyen Innocentius Roma'dan ayrılarak Fransa'ya gitti.

Hizipleşmenin derinleşmemesi için Fransa kralı Louis bir konsil topladı. Bu konsilde Bernard iki taraf arasındaki ihtilafta hakem rolü üstlendi ve meşru olan papanın Innocentius olduğunu ilan etti. Bernard'ın desteği hızla büyüyen Sistersiyen Tarikatı'nın da II. Innocentius'u resmi papa kabul etmesi demektir. Ayrıca sadece Bernard değil, Norbert of Xanten, Peter de Venerable, Suger of Saint Denis ve Oliguer of Tarragona da Innocentius'u desteklemekteydi ki Peter Venerable'nin desteği açık şekilde Kluni keşişlerinin de desteği anlamına geliyordu. Güçlü desteklere rağmen Romalılar Innocentius'a karşı tavırlarını sürdürdüler. İmparatorun katılımıyla Innocentius-Analectus hizipleşmesi daha da hızlandı ancak 1138 yılında Analectus'un ölmesi olayları nihayete erdirdi. Hizipleşme yıllarının bir diğer önemli vakası Stephan'ın ölümü oldu. Conrad of Eberbach'ın aktardığı kadarıyla yaşlılığı nedeniyle görme yetisini kaybeden Stephan, bu durumda çok yaşamayarak vefat etti. (Conrad of Eberbach, 2012, s. 113.) Stephan 28 Mart 1134'te bu yorucu hayattan ayrıldı ve Robert ile Abelric'e katıldı (Richardson, 1852, s. 109). Stephan Sistersiyen Tarikatı'nın kurumsallaşmasınmasında en önemli mimarıdır. İlk neslin kafası karışık ve tepkili kurucularından devraldığı ve henüz akıbeti tayin edilmemiş toy yapıyı kusursuzlaştırmak için ciddi bir emek sarf etmiştir. Başarılı bir başrahip ve idareci olan Stephan'ın ölümü Sistersiyen genişlemesinde gözle görülür bir azalma yaratmadı zira Bernard'ın ölüm yılı olan 1153'e kadar tarikat en hızlı (Burton ve Kerr, 2011, s. 39) yayılmasını yaptı. Stephan'ın ölümünden sonra yerine talihsiz bir seçimle keşiş Guy geçti ve onun bu göreve layık bir isim olmadığı anlaşılınca, bir ay geçmeden Guy görevden uzaklaştırıldı (Conrad of Eberbach, 2012, s. 113). Guy'un görevden alınmasından sonra Sistersiyen Tarikatı başrahibi olarak Cambron'un kurucu rahibi Fastrad seçildi.

Aziz Bernard 1140 yılında katıldığı Sens Sinodu'nda Peter Abelard ile dini mevzularda onu ağır şekilde itham ettiği için karşı karşıya geldi (Flinn, 2007, s. 100-101). Peter Abelard felsefi bilimlerle de ilgilenmekteydi ve bazı dini mevzularda felsefik yönden yaklaştığı için Bernard'ın hedefi olmuştu. Düşüncelerinden ötürü Aziz Bernard Sens Sinodu'nda Abelard'ı yargılattı ve mahkûm ettirdi. Aziz Bernard'ın Abelard'a karşı tutumunun onun aslında Hıristiyanlığın temel meselelerinin tartışmaya açılmasına

ne denli karşı olduğunu göstermektedir (Odabaşı, 2019, s. 406). Aziz Bernard, Abelard'ı mahkûm ettirerek her ne kadar amacına ulaşmış olsa da bu tavrı Bernard'ın düşünce tarihinde kötü bir şöhrete sahip olmasına neden olmuştur (Aşıkoğlu, 2009, s. 64).

1144 yılında Urfa'nın Latinlerden geri alınmasıyla, Haçlı Seferleri sürecinde Latin Doğu'da kurulan ilk kontluk olan Urfa Kontluğu yıkıldı. Urfa'nın düşüşünden sonra gerek din adamları gerek krallar yeni birliklerin organize edilmesi hususunda anlaştılar. Bu süreçte en fazla çaba sarf edenlerin başında Bernard gelmekteydi. Dönemin Papası III. Eugenius, 1145'te *Quantum Praedecessores* adında bir ferman yayınlarak II. Haçlı Seferi çağrısını başlattı. Bundan sonra papa seferi düzenlemesi için Bernard'ı görevlendirdi. Bir süreden beri doğulu kardeşlerinin sorunlarına dikkat çeken Bernard, papanın görevlendirmesi ile canla başla yeni bir sefer için çalışmaya başladı (Altan,2000, s. 16). Haçlı Seferi için ilk toplantı 1146 yılında Vezelay'da yapıldı. Papalık ve Fransa Krallığı tarafından tertip edilen bu toplantıda Vezelay'ın seçilmesi tesadüf değildi çünkü Vezelay, Sistersiyen ve Kluni manastırlarının merkezi olan Burgundy'de yer alıyordu ve böylesine gönüllü bir çağrı için uygun bir yerdi (Asbridge, 2014, s. 220). Vezelay'daki toplantıda Bernard etkileyici bir konuşma yaptı ve konuşmanın sonunda halk “*haç isteriz, haç isteriz*” diye bağırma başladı ve hazır edilen haçlar coşkulu kalabalığa yetmeyince Bernard cüppesini kesip halka dağıtmak zorunda kaldı (Neander, 1843, s. 215). Vezelay'daki toplantıdan sonra Bernard Burgundy, Lorraine ve Flandre'i kapsayan bir dizi seyahat yaptı, gidemediği yerlere de mektuplar gönderip Haçlı Seferi çağrısını yineledi. Bernard'ın Haçlı Seferi vaazına dair tüm çabalarına rağmen, Kudüs'te Sistersiyen Tarikatı'nın kurulmasına dair teklifleri reddetmesi onun Latin Doğu'da genişleme fikrinesıcak olmadığını göstermektedir (Odabaşı, 2019, s. 404).

1149 yılında II. Haçlı Seferinin uğradığı başarısızlık haberi Avrupa'ya ulaşınca, ilk suçlanan kişi Bernard oldu. Kendisi Avrupa'yı dolaşırken vaazlarında nihai zafer ve kurtuluştan bahsetmekteydi ama sonuç hüsrana oldu; geleceğe dair öngörülerini bütünüyle boş çıktı (Aşıkoğlu, 2009, s. 77). Bernard, başarısızlığı kendisi ve ilahi planda arayanları eleştirmiş ve başarısızlığın inançsızlıktan değil iyi savaşmamaktan kaynaklandığını belirtmiş “*savaşanlar ne kadar inançlı ohurlarsa olsunlar iyi savaşmadıkları sürece yenilmeleri kaçınılmazdır*”(St. Bernard of Clairvaux, 1908, s. 39) demiştir. II. Haçlı Seferi'nin başarısızlığından birkaç yıl sonra yeniden sefer için maddi-manevi örgütlenme kararı alındı ve bu örgütlenme için Kilise çevrelerinde hala itibarlı olan Bernard seçildi. Sistersiyen Tarikatı keşişleri Bernard'ın kendi manastır mevzuları dışındaki işlere çok fazla eğilmesini doğru bulmuyorlardı (Bulton, 1992, s. 132). Bu konuda çok eleştirilen Bernard mevzuyu Kilise'nin olurlarına bıraktı. Papa ilk başta Bernard'ın Haçlımisyonunu yüklenmesini onaylarken sonradan fikrini değiştirdi. Kısa bir süre sonra da, 1153 yılında Bernard öldü. Daha hayatta iken efsaneleşen Bernard'ın kutsal ve muhterem bir adam olduğu sıklıkla vurgulanmakta ve kendisine ölümünden sonra bile birçok mucize atfedilmektedir. Buna göre Bernard'ın bedeni henüz defnedilmemişken onu ziyaret eden ve uzun süredir sara hastası olan bir adama şifa oldu; yıllardır felçli olan bir adamın ayağa kalkmasını sağladı (Conrad of Eberbach, 2012, s. 157).

Sistersiyen Tarikatı'nın asıl kurucuları kabul edilen ikinci kuşağın ruhunda Sistersiyen reformunun gelişimsel dinamikleri adına özel bir yerleri vardı. Kutsal Ruh tarafından sembolize edilen, aktarılan Mesih sevgisi tarikat üyelerinin sıklıkla yaptığı bir vurguydu. İlk kurucular bir yaşam formunun kurulmasına olan sevgilerini dile getirmişlerdi. İkinci kuşak bu yaşam felsefesini benimsedi ve onun aracılığıyla ‘*âşık*’ deneyimini keşfetti; Sistersiyen hareketinin temel dinamiği her şeyden önce Tanrı'nın Krallığı'nın kalıcı iç

boyutuna adanmış bir kenobitik³ manastır birliğinde Mesih'in sevgisini ifade etmekte (Roberts, 1970, s. 85-86). Bu Stephan'ın sağduyulu eylemleri ile kurumsallaşan ve Bernard tarafından değeri yükseltilecek itici bir güçtü. Bunlara ek olarak tarikatın ikinci nesil yöneticileri olarak kabul edilen isimler, Sistersiyen ruhunu inşa eden yapı taşlarıydı. Molesmo Manastır'ında Aziz Benedikt'in Kural'ına uyulmamasının rahatsızlığını taşıyan bir grup dindar ama yön­süz keşişin protestolarını nihayete erdirenler, ikinci kuşağın yöneticileri ve özellikle Stephan'dır.

Tarikatın ikinci nesil ya da altın çağının önemli isimleri olan Stephan ve Bernard'ın Sistersiyen düzeninin gelişmesinde önemli rolleri olduğu muhakkaktır ancak Bernard ve Stephan'ın olduğu üzere tarikata farklı yönden dokunuşlarda bulunmuşlardır. Stephan belki asil bir ailede yetişmiş olmasının artısıyla hem dönemin sosyal seçkinleri ile daha iyi irtibat kurmuş hem de tarikatının düzenini oluşturarak, tüm reformların sağlam bir zemine oturtulmasını sağlamıştır. Belki de bu sayede tarikat tüm Orta Çağ boyunca insan çekmeyi başarabilmiştir. Bernard ise hitabet yeteneği sayesinde halk arasında tarikatın mürit sayısının ve doğal olarak popülaritesinin artmasına hizmet etmiştir. Onun etkileyici vaazları Sistersiyen Tarikatı'na gönüllü katılımları artırmış ve bu sayede tarikat sağlam bir nüfuz elde etmiştir.

3. Sistersiyen Tarikatı'nın Yapısı ve İşleyişi

Birer eğitim kurumu olan manastırlar, üyelerine okuma-yazma eğitimi verip, donanımlı bireyler yetiştirmekteydiler. Feodal düzenin bir unsuru olarak eğitilmiş rahipler-keşişler zamanla bir kasabanın, köyün amirleri gibi oldular. Hatta manastırlar çoğu zaman yetişmiş personel bulamayan kral ve imparatorların bürokratik manada personel ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar (Cantor, 1960, s. 48-49). Bu yapılanma politik hamlelerle beraber X. yüzyıla gelindiğinde iyice çökmüş, Kluni reform hareketi gerekli düzelme sağlanamamış ve XI. yüzyıl yozlaşmadan ötürü asıl manastır sistemine duyulan arzunun iyice ortaya çıktığı, pek çok manastır örgütünün kurulduğu bir yüzyıl olmuştur. Manastırlarının bozulması ve ideal manastır yaşamına denk düşmemesi sebebiyle 1074 yılında Muretti Stephan tarafından Grandmont Tarikatı, Aziz Bruno tarafından 1184 yılında la Grand-Chartreuse Tarikatı, Arbrisseli Robert tarafından 1110 yılında Fontevrault Tarikatı, Aziz Nibert tarafından 1120 yılında Premonstratensien Tarikatı kuruldu (Goff, 1999, s. 63). Dini tarikatlar birbirinin varisleri olurken hukuki ve kültürel manada en çok Kilise'nin bereketli yapısından beslenerek geliştiler (Richardson, 1852, s. 111). Citeaux'un birinci kuşak ancak daha çok ikinci kuşak kurucuları hiç şüphesiz kendi çağlarının bir ürünüydüler. Hepsi XI. yüzyılın sonlarının entelektüel ve ruhani ortamında büyüdüler ve hepsi kendilerinden daha az başarılı selefleriyle aynı ideali gerçekleştirme, monastik yaşamı diriltme arzusundaydılar (Lekai, 1970, s. 27-28). Kurulmuş oldukları yüzyılda monastik yaşamın ilkelerine uygun yaşayan Sistersiyen keşişlerinin "*göklerin ve yeryüzünün kraliçesinin koruması*" (Azzimonti, 1998, s. 56) altında olduğu kabul edilirdi ve bu sebeple manastır düzeninin ilkelerine ters düşen hiçbir davranışta bulunmamaları için sıkı sıkıya disipline edilirdi.

Tarikatın varoluş felsefesini belirleyen ilke Aziz Benedict'in Kural'ıydı. İşleyişte onun kuralları ve tavsiyeleri oldukça önemliydi. Ancak yapısal olarak Sistersiyen Tarikatı'nın Kluni Tarikatı'nı örnek aldığı görülmektedir. XI. ve XII. yüzyılda Kluni'nin manastır dünyasında etkisi belki münhasır değildi ancak şüphesiz oldukça baskındı. Kluni manastırcılığını karakterize eden şey merkezileşmiş yönetim biçimiydi. Molesmo baskın reform vurgusuna rağmen bu noktada Kluni geleneğini takip etti. Sistersiyen manastırcılığında Citeaux, tüm Sistersiyen manastırlarının annesi kabul edilmekteydi. Tıpkı Kluni

³Bir birlik oluşturarak ortak yaşama, üretime, ibadete dayanan komünal manastır biçimi.

başrahabinin olduğu gibi Citeaux başrahibi de Sistersiyen düzenine bağlı tüm manastırların, vakıfların başrahibiydi (Roberts, 1970, s. 68).

Sistersiyen Tarikatı'ndaki keşişlerin büyük çoğunluğu meslekten olmayan kişilerdi yani din adamı değillerdi. Manastır örgütlenmesi içinde ruhani meselelerde onlara hizmet edecek rahipler bulunmaktaydı. Manastır düzeni içerisinde bulunan keşişlerin ilk görevi günlük düzeni, ayinleri yani onların ifadesi ile *opus Dei*'yi sürdürmekti. Manastırdaki hiçbir faaliyetin ve hatta ağır çalışma koşullarının dahi, dini ritüellerin önüne geçmesine izin verilmezdi. Bazen kolaylık sağlamak adına dini bir ayinin belirlenen saatten daha erken ya da daha sonra icra edilmesine müsaade edilirdi ancak asla ihmal edilmezdi (Micklethwaite, 1990, s. 260). Hasat zamanlarında ekinlerin hasat edilmesi için herkes birleştiğinde ve keşişler kiliseye gidip gelemeyecek kadar uzakta çalıştıklarında dini ayinler tarlada yapılmaktaydı. Kilise yakınında bulunanlar ise her ne ile meşgullerse bırakıp, çan sesi ile kiliseye dini ayinlerini yerine getirmek için gitmek zorundaydılar. Bu bağlamda William of Malmesbury, Sistersiyen düzeninin kurallarının çoğu insana katı göründüğünü aktarmaktadır (William of Malmesbury, 1847, s. 349).

Gecenin dini töreni *matins*⁴ olarak bilinmekteydi. Yazın gecenin kısa olmasından ötürü ayinler kısaltılmaktaydı. Ölüler için yapılan ayin akşama bırakılmaktaydı. Ancak yazın gün boyu fiziksel işlerde bedenen yorulan keşişlerin dinlenme süresi kısa olduğundan onların öğlen uykusuna yatmasına müsaade edilmekteydi (Micklethwaite, 1990, s. 260). Sistersiyen manastır sisteminde okumanın özel bir yeri vardı. Hemen hemen her manastır örgütlenmesinde önemli bir yeri olan *Lectio divina*⁵, Sistersiyen Tarikatı için de geçerliydi. Özellikle gece ayinlerinde başrahip kitaplığın önüne bir kandil bırakarak, keşişlerin kitap okumasına yardımcı olurdu. Keşişlerin büyük çoğunluğu Mezmurları ezberlemek, bilinmeyenlerin ise öğrenmesi gerekmekteydi. Sistersiyen Tarikatı'nda bir suç halinde alenen itiraf ve ceza önemliydi. Eğer bir keşiş yanlış yaptığını ve kardeşini kırdığını biliyorsa, mutlaka af dilemeliydi. Ayrıca bir keşiş başkasının yanlış ve manastır düzenine aykırı bir tutumuna denk gelmişse bunu birkaç kelime ile yalın bir şekilde kardeşine söyleyerek, ona kendini düzeltmesi için bir yol açmalıydı. Sadece iki adet kukuletalı kıyafetleri bulunmaktaydı ve kışın buna ek giysileri bulunmamaktaydı; eğer sıcağın yazın bunalırlarsa üzerlerinden bir kat kıyafet çıkartabiliyorlardı (William of Malmesbury, 1847, s. 349).

Keşişlerin altın ya da gümüş haç takmaları yasaktı; sadece boyanmış ahşaptan yapılmış haç takmalarına izin veriliyordu. Şamdanları ve tütsü kapları demir ya da bakır, elbiseleri ise keten veya pazen olmak zorundaydı (Conrad of Eberbach, 2012, s. 97). Bizzat Aziz Bernard'ın günümüze kadar ulaşan cüppesi pamuk dokumaydı (Coulton, 1936, s. 281). Yılın belirli bir kısmı şarap üretmekteydiler, gün içinde ve akşamdan sonra olmak üzere sadece iki kez yemek yerlerdi; et, balık, yumurta, tere yağ yasaktı ve ağır beslenme yasaklarına rağmen kendi paylarına düşen arazide saatlerce çalışırlardı (Deanesly, 1969, s. 111). Eylül ayından Paskalya'ya kadar, herhangi bir bayram da olsa pazar günleri hariç tek öğün yemek yerlerdi. (William of Malmesbury, 1847, s. 349). Sabahın erken saatlerinde manastır üyeleri salona çağılır ve baş keşiş tarafından kendilerine yapılan görev dağılımını dinlerler, görev dağılımı yapıldıktan sonra sessizlik düsturuna riayet ederek tüm işleri yerine getirirler, ağaçları keserler, çorak arazileri temizlerler, yün eğilirler, manastırları nehir ya da ırmak kenarında ise balık avlarlar, değirmende çalışırlar sonra akşam vakti gelince

⁴Keşişler tarafından gecenin bir yarısından sabah şafak sökene kadar, dini ritüelleri icra ettikleri kanonik bir saat. Bu saat yaz ve kış günlerine göre değişkenlik göstermekteydi. Örneğin kışın matins gece 02:00'de başlamaktaydı. Ölüler için bir ayin, duruma göre meditasyon ve okuma gece ibadetinin bir parçasıydı ve hepsine birden nöbet denmekteydi.

⁵İncil'in incelikli bir şekilde okunması

manastırlarına dönüp ruhani ödevleriyle meşgul olup, her gün okumaları gereken bölümlerin okumasını yaparlardı (Fletcher, 1919, s. 21). Ağır görevlerin yanı sıra keşişler aynı zamanda yokluk ile de mücadele ediyorlardı çünkü İsa kadar fakir olmak bir ilke olduğundan, asgari şartlarda yaşamaya özen gösterilir ve Kilise tarafından gelen bağış ve yardımlar bu sebeple kabul edilmezdi (Flinn, 2007, s. 161-162). Dış dünyadan mümkün olduğunca uzak duran keşişler, yerleşim yeri olarak genellikle ıssız yerleri seçiyorlar, ormanlık alanlarda tarım yapabilmek için ağaçları kesiyorlardı ama bununla beraber bazı mülkleri kendileri için hukuki olarak tahsis ettikleri de oluyordu

Şöhret olarak en parlak dönemini Aziz Bernard zamanında yaşayan tarikat, gittikçe zenginleşerek ekonomik bir güç haline geldi (Berman, 1986, s. 1). Sistersiyen keşişleri Hıristiyan âleminde önemli politik güç elde ettiler ve tarikat pek çok konuda Papalıktan önemli imtiyazlar koparmaya başardı. Aziz Bernard'a göre manastırlar birer "*schola Christi*" ve "*auditorium Spiritus*"tu ve odalar Tanrı ile Kutsal Ruh'un sözlerinin kalple duyulup, kalple konuşulduğu yerler olarak kabul edilmekteydi (Merton, 1968, s. 23). İlk dönem Sistersiyen keşişleri kurucularının ideallerine uygun olarak, dış dünyadan kendilerini soyutlayıp, zenginliği ve toplumu reddederek yaşamaktaydılar ve bu yüzden çölleri, ıssız yerleri kendilerine mesken edinmekteydiler (Firth, 2012, s. 15). Hatta fakirliği o kadar ilke haline getirdiler ki "*İsa'nın fakir olduğu kadar fakir*" olmak düsturu Sistersiyen keşişliğinin birinci ilkesi oldu (Matarasso, 1993, s. 7). "*Grange*" adı verilen çiftlik evlerinde, işlemekle yükümlü oldukları toprakları işleyen Sistersiyen keşişleri beraber yaşarlar ve çiftlik evlerindeki yahut arazilerindeki işleri yapmak için "*laik biraderler*" (lay brother) onlara yardım ederlerdi. Manastıra ilk girenler *acemi* (novice) olarak adlandırılır ve daha tecrübeli keşişlerin kontrolüne verilirlerdi (Morris, 1989, s. 244). Bu şekilde sağlam ve teşkilatlı bir üretim mekanizması kuran Sistersiyenlerin üretimleri manastır ihtiyaçlarının da ötesine geçerek Avrupa ekonomisi üzerinde etkili oldu (Gimpel, 1996, s. 46-47). Alın terine dayalı üretimin önemli bir yerinin olduğunu gördüğümüz Sistersiyenlerde oluşan tüketim fazlası ürünlerin satılması gerekliliği zamanla onların yerel olarak ticaretle ilgilenmelerini gerektirmiş ve bu sebeple üretilen ürünler manastıra yakın pazarlarda satışa çıkartılarak nakite dönüştürülmüş, elde edilen gelir ile mülk edinilmiştir (Yavaş, 2021, s. 66-67). Dahası Avrupa'nın demir işletmeciliğinde kat ettiği mesafede Sistersiyenlerin büyük katkısı bulunuyordu. Fransa ve Almanya'da şarap üretiminde oldukça başarılıydılar. Sistersiyen manastırlarında üretilen şaraplar, kısa süre sonra asilzadelerin en çok tercih ettiği şaraplar haline geldi (Morris, 1989, s. 244). Sistersiyen manastır yaşamının ideali dünyevi işlerin kesintiye uğramadan ve dikkat dağıtmadan Tanrı'nın sürekli övülmesiydi (Micklethwaite, 1990, s. 259).

Sistersiyen Tarikatı yaşamında kadınların tarikattaki kökenleri, varlıkları erkekler kadar iyi bilinmemektedir. Kadınlar Cîteaux'nun hikâyesinin ayrılmaz bir parçası olarak nadiren anlatılırlar ve kendilerinden net olarak söz edebildiğimiz çağ aslında XIII. yüzyıldır. Modern çalışmalarda da Sistersiyenlerin erken tarihinde kadınların varlığı genellikle reddedilir. Bu bağlamda C. H. Lawrence erken dönem Sistersiyen normlarının kadınlarla teması içeren herhangi bir düzenlemeye düşman olduğunu belirtmekte ve rahiplerin bireysel olarak kadınlara tavsiyelerde bulunmasına rağmen tarikatın başlangıçta onları kendi örgütlenmelerine katmayı reddettiklerini iddia etmektedir (Lawrence, 1989, s. 227). Ancak bu tespit elbette ki doğru değildir. Manastır yaşamının kadın varlığına ve kadınlara dair negatif bir imgeleme sahip olduğu bir noktaya kadar doğrudur fakat Sistersiyen Tarikatı ilk kurulduğu yıllardan itibaren kadınlara manastır örgütlenmesinde yer vermiştir. Cîteaux'nun kökenleri bilindiği üzere Molesmo'dur. Molesmo kurulduğu ilk günden beri bünyesinde kadınlar vardı. 1098'de Molesmo'dan ayrılışla birlikte, Cîteaux'ya geçiş evresinde hiç kadın yoktu ancak birkaç yıl sonra yeni manastır insanları cezbetmeye başlayınca 1112-

1113'te kadınlı erkekli büyük bir grubun geldiği bilinmektedir (Champion,1999, s. 485-486). Ayrıca 1120 ya da en geç 1125'e kurulan Tart Manastırı'nın kuruluşunda Elizabeth de Vergy kilit bir rol oynamıştır. Bir kadın olarak o, Cîteaux'nun zengin bir patronu ve hayranıydı. Elizabeth önemli pek çok araziyi Cîteaux'ya bağışladı ve J. Leclercq'e göre onun başışı Cîteaux'yu uzun süredir çektiği yoksulluktan kurtardı ve var oluşlarının genişlemesine yeterince fırsat tanıdı (Leclercq, 1989, s. 54). Bu bilgilere ek olarak yazılış tarihi ve kime yazıldığı bilinmese de, Clairvauxlu Bernard'ın monastik yaşamı seçmiş bir rahibeye yazdığı ve günümüze ulaşan mektubu, erken dönemde kadınların varlığını doğrulaması açısından oldukça önemlidir. Bu mektubu Bernard uzun yıllar dünyevi bir hayat yaşamış rahibeyi teşvik ve öğüt amacıyla yazmıştı. Mektupta Bernard:

“Akıllıca davrandınız. Reddettiğiniz dünyevi şeyler küçük ve değersizken, şimdi alacağınız şey büyük ve ebedidir. Gerçeği ve daha fazlasını söylemeye izin verin: gölgeleri terk edip ışığa giriyorsunuz. Denizin derinliklerinden limana geliyorsunuz. Sefil bir esaretten sonra, mutlu bir özgürlüğün saf havasını soluyorsunuz. Tek kelime ile ilk ölümden yaşama geçiyorsunuz”(Kienze, 1998, s. 213) demekteydi.

Bernard'ın mektubu bile başlı başına tarikatın erken döneminde kadın varlığına ve bunun önemine özel bir kanıt oluşturmaktadır. Köklerini Clairvaux'dan alan Aziz Bernard, öldüğü yıl olan 1153'e kadar 160 manastır kurdu (Richardson, 1852, s. 104). La Ferte, Pontigny, Clairvaux ve Morimond Sistersiyen manastır teşkilatının başı olan Cîteaux'un ana kollarıydı (Richardson, 1852, s. 105). Papa III. Eugenius direk olarak Molesmo'nun kontrolü altındaydı (Berman, 1986, s. 96). Issız vadilere ve ücra köşelere kurulan Sistersiyen Manastırlarının ayrıca okulları yoktu. Mimari olarak Benedikten planına benzemeyen Sistersiyen yapıları sıvasız taş yapılardan oluşan sade binalardı (Kingsler, 2003, s. 356). Bu sebeple Sistersiyen Manastırları küçük odalar ve yine küçük ambarlardan oluşmaktaydı.

Sonuç

XII. yüzyıl Avrupa tarihi için siyasal, kültürel ve ekonomik yönden önemli hadiselerin yaşandığı bir çağdır. Aynı zamanda XII. yüzyıl, manastır örgütlenmesinin hızla arttığı ve monastik yaşama duyulan ilgi ve özlemin zirve yaptığı özel bir süreçtir. Bu süreçte kurulan manastır tarikatları arasında Sistersiyen Tarikatı'nın ayrı bir yeri vardır. Bozulan monastik yaşama ve Molesmo'ya bir tepki olarak kurulan Sistersiyen Tarikatı en önemli gelişmeyi Stephan ve St. Bernard zamanında yaşamıştır. Bahsi geçen iki isim tarikatı kurumsallaştıran eylem ve faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu sebeple ikisinin yönetimi altındaki süreç altın çağ olarak nitelendirilmiştir.

Aziz Benedikt'in Kural'ını ve Kluni manastır örgütlenmesini örnek alan Sistersiyenlerin çağın ruhani arayışlarına yeni bir renk getirdiği muhakkaktır. Kluni yozlaşmasına, Roma Kilisesi'ndeki gevşemelere bir tepki olarak hayata geçtiğini gördüğümüz Sistersiyen Tarikatı'nın varoluş felsefesi Tanrı'yı düzenli anmak ve çalışmaktır. Bu bağlamda Avrupa'da emsalleri görülen dilenci tarikatlarının aksine her Sistersiyen ferdi ağır beden işlerinde çalışmış, aktif olarak üretime katılmıştır. Ana kaynaklardan ve tüzüklerden sıkı sıkıya disipline edildiklerini gördüğümüz Sistersiyen keşişleri, beden işlerine ek olarak ağır dini uygulamalarla çevrili ritüelleri takip etmek zorunda kalmışlardır. İsa'yı bir model olarak alan ve onun yaşamını taklit eden keşişler bu nedenle gösterişten ve lüksten uzak durarak, sadeliği özümsemişlerdir. Üzerlerinde değerli hiçbir şey bulundurmayan keşişlerin haçları bile tahtadan tercih etmeleri bundan kaynaklıdır.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra Citeaux'ya bağlı pek çok manastır kuran Sistersiyenler, işgücü temeline dayanan üretim sistemleri sayesinde, Avrupa ekonomisine katkıda bulunmaktaydılar. Demir işleme, şarap üretiminde oldukça mesafe kat ettikleri bilinmektedir. Üretim tarzlarını ve stillerini coğrafi koşulların belirlediği Sistersiyen manastırlarında mısırdan, balığa, demirden şarap üretimine kadar pek çok alanda faaliyetler sürdürülmekteydi. Bunlara ek olarak kurdukları manastır örgütlenmesi ve ağlarıyla kültürel bütünlük ve birlik sağlamaktaydılar.

Bugün Avrupa'da hala varlık gösteren Sistersiyen örgütlenmesinin en öz hali, tarikatın altın çağı olarak adlandırdığımız süreçtir. Bu sürecin en önemli aktörü şüphesiz Stephan ve Bernard'dır. Tarikatın ikinci nesil kurucuları olarak kabul edilen bu iki önemli isim Sistersiyen ruhunu köklü bir şekilde inşa eden yapı taşlarıdır. Özellikle Stephan'ın eylemleri bu noktada oldukça önemlidir. Çoğunlukla Bernard'ın popülerliğinin gerisinde kalan Stephan, aslında Sistersiyen düzeninin asıl mimarıdır. Hazırladığı tüzükler ile tarikatın misyon ve vizyonunu belirlemiş, tüm Sistersiyen manastır ve vakıflarının başına Citeaux'yu yerleştirerek, Sistersiyen manastırlarını bu merkezden yönetmiştir. Örgütlenmesinden pek çok papa çıkartan Sistersiyen Tarikatı, en disiplinli, en öz günlerini altın çağ olarak adlandırılan bu süreçte yaşamıştır.

Kaynakça

- [1] Altan, Ebru (2000), İkinci Haçlı Seferi (1147-1148), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [2] Asbridge, Thomas (2014), Haçlı Seferleri, Say Yayıncılık, İstanbul.
- [3] Aşkoğlu, Yücel (2009), “Aziz Bernard ve Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri”, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [4] Azzimonti, Alessandro (1998), Origines of Cisterciens: Les Plus Anciennes Textes, CERF, Paris.
- [5] Barber, Malcolm ve Bate, Keith (2002), The Templars: Selected Sources Translated and Annotated, Manchester University Press, Manchester.
- [6] Barry, Patrick (1997), Saint Benedict and Christianity in England, Ampleforth Abbey Press, Southern Avenue.
- [7] Benvenuti, Anna (2010), “Dini Tarikatlar”, Ortaçağ: Katedraller, Şövalyeler, Şehirler, Çev.: Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım, İstanbul. (217-230).
- [8] Berman, Constance H. (1986), Medieval Agriculture, The Southern French Countryside, and the Early Cistercians: A Study of Forty-three Monasteries, American Philosophical Society, USA.
- [9] Berman, Constance H. (2000), The Cistercium Evolution: The Invention of a Religious Order in Twelfth-Century Europe, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- [10] Bredero, Adrian H. (1996), Bernard of Clairvaux: Between Cult and History, T&T Clark Press, Edinburg.
- [11] Bulton, Brenda M. (1992), “The Cistercians and the Aftermath of the Second Crusade”, Ed. Michael Gervers, The Second Crusade and Cistercians, Palgrave Macmillan, USA 1992.
- [12] Burton, Janet ve Kerr, Julia (2011), The Cistercians in the Middle Ages, The Boydell Press, Woodbridge.
- [13] Campion, Elenor (1999), “Citeaux our Mother? Early Cistercian Women’s History Revisited”, Cistercian Studies Quarterly, S. 4. (483-499).
- [14] Cantor, Norman F. (1960), “The Crisis of Western Monasticism” The American Historical Review, S. 1, Ekim. (47-67).
- [15] Conrad of Eberbach (2012), The Exordium Magnum: The Great Beginning of Citeaux, Translated by Benedicta Ward-Paul Savage, Liturgical Press, Minnesota.
- [16] Coulton, George G. (1936), Five Centuries of Religion, Cilt: III, Cambridge University Press, New York.
- [17] Çoban, Bekir Zakir (2014), Geçmişten Günümüze Papalık, İnsan Yayınları, İstanbul.
- [18] Dalgaims, J. B. (1844), The Cistercians Saints of England, S&J Bentleny, London.
- [19] Dalgaims, J. B. (1898), Life of the St. Stephan Harding, Ed.: John Henry Newman, Art and Book Company, New York.
- [20] Deanesly, Margaret (1969), A History of the Medieval Church 500-1500, Routledge Taylor&Francois Group, New York.
- [21] Esen, Salihe (2015), “Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi’ndeki Yeri”, Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [22] Firth, Lori (2012), A Comparison of the Cistercian and Knights Templar Orders and the Personal Influence of Bernard of Clairvaux, The University of Hull, UK. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [23] Fletcher, J. S. (1919), The Cistercians in Yorkshire, The Macmillan Company, New York.

- [24] Flinn, Frank K. (2007), Encyclopedia of Catholicism, Ed.: J. Gordon Melton, Fact on the File, New York 2007.
- [25] Freeman, Elizabeth (2002), "Whats Makes a Monastic Order? Issues of Methodology in the Cistercian Evolution", Cistercian Studies Quartely, S. 37. (245-287).
- [26] Freeman, Elizabeth (2002), Narratives of a New Order: Cistercian Historical Writing in England 1150-1220, Brepols Publishing, Belgium.
- [27] Genç, Özlem (2021), "Clairvaux Başrahibi Bernard'ın İkinci Haçlı Seferi Faaliyetleri ve Dönem Hıristiyanlarının Müslüman Algısı", Tarih Dergisi-Turkish Journal of History, S. 74, Haziran. (67-81).
- [28] Gimpel, Jean (1996), Ortaçağ Endüstri Devrimi, Çev.: Nazım Özüaydın, Tübitak, Ankara.
- [29] Goff, Jacques Le (1999), Ortaçağ Batı Uygarlığı, Çev.: Hanife Güven-Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.
- [30] <https://ocso.org/wp-content/uploads/2016/05/EN-Charta-Caritatis.pdf>
- [31] Kardong, Terrence G. (2009), The Life of Saint Benedict by Gregory the Great, Liturgical Press, Minnesota.
- [32] Kienze, Beverly Mayne (1998), The Letters of St. Bernard of Clairvaux, Bruno Scott James (Çev.), Cistercian Publications, USA.
- [33] Kingsler, Karen (2003), "Manastır Mimarisi Üzerine", Çev.: Salih Çift, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 12, Aralık. (349-360).
- [34] Lawrence, H. (1989), Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in the Western Europe, Longman Pub., Londra.
- [35] Leclercq, Jean (1989), Women and Saint Bernard of Clairvaux, Cistercian Studies Press, Kalamozoo.
- [36] Lekai, Louis (1953), The White Monks, A History of the Cistercian Order, Okauchee Pub., Wisconsin.
- [37] Lekai, Louis J. (1970), "Motives and Ideals of the Eleventh-Century Monastic Renewal", The Age Cistercian Spirit, Cistercians Publications, Spencer. (27-47).
- [38] Louf, Andrea (1983), The Cistercian Way, Cistercian Publications, Michigan.
- [39] Matarasso, Pauline (1993), The Little Exord'in the Cistercian World: Monastic Writings of the Twelfth Century, Penguin Books, London.
- [40] Merton, Thomas (1968), Monastic Observances: Initiation into the Monastic Tradition, Liturgical Press, Collegeville.
- [41] Micklethwaite, John T. (1990), The Cistercian Order, Yorkshire Archaeological Society Press, England.
- [42] Morris, Colin (1989), The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250, Ed.: Henry Chadwick- Owen Chadwick, Clarendon Press, Oxford.
- [43] Neander, Augustus (1843), The Life and Time of St. Bernard, Çev.: Matilda Wrench, Gilbert&Rivington, London.
- [44] Odabaşı, Zehra (2019), Rahip Bernard de Clairvaux: Hayatı (1190-1153) ve II. Haçlı Seferindeki Rolü", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 45. (399-416).
- [45] Parker, Theodore (1911), Saint Bernard and Other Papers, Ed.: Charles W. Wendte, American Unitarian Association.
- [46] Petry, Ray C. (1957), Late Medieval Mysticism, The Westminster Press, USA.
- [47] Richardson, Thomas (1852), A Concise History of the Cistercian Order, yy, London.

- [48] Roberts, Augustine (1970), "The Developmental Dynamics of the Cistercians Reform", The Cistercians Spirit, Cistercians Publications, Spencer.
- [49] Roux, Julie (2005), The Cistercians, Vic-en- Bigorre, Paris.
- [50] Saint Bernard of Clairvaux (1908), On Consideration, Translated by George Lewis, Clarendon Press, Oxford.
- [51] Schaff, Philip (1882), History of Christian Church the Middle Ages A.D. 1049-1294, Grand Rapids, UK.
- [52] Smith, Damian J. (2006), "Innocent II: A Very Short Introduction", Pope Innocent II (1130-43): The World vs City, Routledge Taylor&Francis Group, New York. (1-5).
- [53] Thiele, Marie L. B. (1991), "The Influence of St. Bernard on the Formation at the Order of the Knights Templar", The Second Crusade and Cistercian, Palgrave Macmillan, USA. (57-66).
- [54] Tobin, Stephan (1995), The Cistercians: Monks and Monasteries of Europe, The Overlook Press, New York.
- [55] Ullmann, Walter (2003), A Short History of the Middle Ages, Routledge Taylor&Francis Group, New York.
- [56] William of Malmesbury (1847), William of Malmesbury's Chronicle of the Kings of England, Translated by J. A. Giles, Henry G. Bohn, London.
- [57] Yavaş, Halil (2021), "Orta Çağ'da Sistersiyen Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 46, Ekim. (58-73).

Journal of Universal History Studies

Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Örf ile Ehl-i Şer'in Te'dib ve Ta'ziri¹

**The Attitudes and Behaviours Which Have Established as a Rule and Punishment of
the Ehl-i Örf and Ehl-i Sharia in the Ottoman Empire**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 15.04.2023 / 15.06.2023

pp. 19-38

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Savaş Yılmaz

Researcher, Dr., Kayseri, Türkiye

Email: syilmaz3840@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0002-6979-6495

Cite: Yılmaz, S. (2023). Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Örf ile Ehl-i Şer'in Te'dib ve Ta'ziri . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 19-38 . DOI: 10.38000/juhis.1283991

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Osmanlılar, fethettikleri coğrafyalarda değişik medeniyetlerin siyasi, kültürel özelliklerinin yanı sıra Oğuz Kağan geleneği ile Türk-İslam devletlerinin siyasi, idari, askeri ve mali yapılarından da etkilenmişlerdi. Gelenekten yeniliğe evrilen yönetim sistemlerini, doğmalara ve tekdüzeliğe teslim etmemişlerdi. Yeniliklere açık olmalarının yanı sıra örfi değerlere bağlılıkları da özgün bir medeniyet oluşturmalarını sağlamıştı. Böyle bir idari sistemin işlerliğinde ehl-i örf ile ehl-i şer'in yadsınamaz rolleri olmuştu. Bunların davranışları ise yazılı ve yazısız kurallarla belirlenmişti. Şer'î ve örfi hükümlere azami ölçüde uyulması, disiplin ve hiyerarşinin ön planda tutulması, devasa bir kadronun sevk ve idaresine işlerlik kazandırmıştı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında; hiyerarşi ve disiplinin bozulması, örfi ve şer'î değerlere göre hareket edilmemesi, tebaada genel bir rahatsızlık oluşturmuştu. Merkezi yönetim, düzenin sağlanması için teftiş mekanizmasına işlerlik kazandırarak sorunları gidermeye çalışmıştı. Ancak arzların yoğunlaşması, te'dib ve ta'ziri gerektiren hallerin önlenemediğini göstermekteydi. Bu durum merkezi yönetimin taşra idaresinde kanun-ı kadîmin bozulmasıyla gücünü ve etkisini kaybetmeye başladığını; bu durumdan yararlanan, ehl-i örf ile ehl-i şer'in ise görev ve yetkilerini suiistimal ederek ek gelir sağladıklarını ortaya koymaktaydı. Bu bağlamda ehl-i örf ile ehl-i şer'in te'dibinden, ta'zirine kadar ki süreçte; hukuk kurallarına bağlı kalınması ile kalınmamasının, yönetim sistemindeki olumlu ya da olumsuz yansımalarının anlaşılması bakımından bu konunun anlaşılması gerekmektedir. Kanunî'den, III. Mehmet'e kadar ehl-i örf ile ehl-i şer'in kanuna ve töreye uymayan halleri ile bunlara uygulanan cezalar, divana sunulan arzlar bağlamında araştırıldığı için mühimme defterleri asıl kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divân-ı Hümayûn, Kanun-ı Kadim, Ehl-i Örf ve Ehl-i Şer', Tebaa, Te'dib ve Tazir.

Abstract

Ottomans, through the Oghuz Khan tradition, were affected by the political, administrative, military, and financial structures of the Turk-Islamic states as well as by political and cultural characteristics of different civilizations in the regions had conquered. They did not submit to uniformity their administrative system, which had evolved from a conventional one into dogmas. Their attachment to conventional values and their being open to innovations enabled them to establish a unique civilization. In the operability of such an administrative system, Ehl-i örf-laws produced in the light of İslam- and Ehl-i şer'-religious rules- played undeniable roles. As for the behaviour of these institutions, it has been identified through both written and unwritten rules. Maximum observation of örf-i and şer' provisions, and the discipline and hierarchy being kept in the foreground rendered operability to the conscript and management of a huge army. During the second half of the 16th century, degeneration of hierarchy and discipline, non-observance of traditional and sharia values generally resulted in great discomfort among the citizens. Central administration tried to eliminate the problems by providing the supervision mechanism with operability to rectify the situation. However, increasing supplies indicated that the situation requiring training and prevention did not disappear. This situation suggested that the central administration began to lose its power and influence in rural areas, as a result of the deterioration of the kanûn-ı kadîm (punitive, administrative, and financial laws imposed by the sultan in conformity to şer') and ehl-i şer', and that the staff in these institutions, taking advantage of the situation, obtained additional income by abusing their duties and authorities. In this context, this issue has to be investigated in order to understand the positive or negative reflections of the rule of law and the failure to adhere to the rules of law in the process from the death of the ahl-iörf and the ehl-i şer' to its tazir. From Kanunî, until III. Mehmed, ehl-i örf and ehl-i şer' non-compliance with the law and customs, and the penalties applied to them; diwan records were used as the main source because they were researched in the context of the submissions presented to the diwan.

Keywords: Divân-ı Hümâyûn, Kanûn-ı Kadîm, Ehl-i Örf and Ehl-i Şer', Citizens, Attitudes and Behaviours Which Have Established as a Rule and Punishment.

Giriş

Kanunî'nin son dönemlerinden itibaren yönetimde görülmeye başlayan menfur bidatların; kan bağı (Imber, 1981, s. 54), iltimas ve rüşvetin bürokraside hâkim olmaya başlamasının vs. etkileri, halefleri (özellikle III. Murat) döneminde yoğunlaşarak artması, taşra yöneticileri ile maiyetindekilerin kanunsuzlukları ile gayr-i ahlaki davranışlarında etkili olmuştu (Öz, 2010, s. 117-118-120). Ayrıca ehl-i örf² ile ehl-i şer'in³ (devlet kapısındakiler), ma'zûliyet⁴ sistemi nedeni ile maddi sıkıntılar içerisinde yaşamaları, suistimallerine giden kapıyı aralamıştı (Beyazıt, 2014, s. 140-141). Bağdad beylerbeyine gönderilen hükümde ma'zul kadının, reâyânın mal ve erzağını çaldığı için ortakları/şerikleri ile yakalanarak şer' ile icabına bakılmasına karar verilmişti (BOA MD 47, h. 80, s. 31). Bekleme süresindeki kadı, statüsü ile bağdaşmayacak bir fiilin ortağı olmuş ve katledilmişti. Ma'zûliyet sistemindeki atama ve azillerde zamana ve ihtiyaçlara göre bir düzenleme yapılamayışı, sistemin işlerliğinde olumsuzluklar, devlet kapısındakilerin suistimallerine yol açmıştı (Yücel, 1988, s. 23). Mühimme defterlerinin muhtevasında, şer'i hükümlerin uygulayıcısı kazaskerler ile maiyetindeki kadı ve naipilerin çeşitli suçlar nedeni ile teftiş edildiklerine dair pek çok hükümler bulunmaktadır.

Ehl-i örf hakkında da tebaa; eşkıyalık, vurgun, yağma, zimmet ile vergideki usulsüzlüklere dair Divân-ı hümayûna pek çok arzlar sunmuştu. Bu iki sınıfın adli ve idari görev ve yetkileri dikkate alındığında yönetim sisteminin nasıl bir sorunla karşı karşıya kaldığı anlaşılabilir. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi (saray), gelenekçi bir yaklaşımla sorunların çözümünde suç/ukube ve ceza/cerime bağlamında hareket ederek yolsuzluklar başta olmak üzere ahlaksızlıkların önünü almaya çalışmışsa da istenilen sonucu elde edememişti. Gelibolulu Mustafa Âli bürokraside yaşanan sorunların membaı; “...*hile ile nice azılı insanların emirlik mertebesine çıkması bu şekilde hile ile aşağılık insanların şeref sahibi büyük insanların erişeceği büyük makamlara gelmesi...*” (Gelibolulu Mustafa Âli, 2015, s. 194) olarak, Öz de “...*rüşvetin muazzam bir bela halini almasını... mansıpların ehline verilmeyişinden...*” (Öz, 2010, s. 80) kaynaklandığını belirtmişti. Ayrıca devlet kapısındakilerin yaptığı kanunsuzlukların önellenememesinde; XVI. yüzyılın ikinci yarısında, sorunları çözecek sağlam bir irade ile yenilikçi bir zihniyetin yetersizliği etkili olmuştu (Yılmaz, 2023, s. 987-988). Yönetimde beliren zafiyet, devlet kapısındakilerin kontrolünde güçlülere yol açmıştı (Akdağ, 2013, s. 227). Siyasi yapının kılcal damarları mesabesindeki bürokrasi ile maiyetindekiler, idari yapıda kaos ikliminin başlıca aktörleri arasında yerlerini almışlardı. Fesat ve kaosun tahribatının önlenmesi, kanun düzeninin yeniden sağlanması için buyruklar, fermanlar yayınlanmış ise de ehl-i örf ile ehl-i şer' bunların işlerliğini kadük hale getirmişti. Statü (BOA MD 24, h. 69, s. 23), cebir (BOA MD 23, h. 75, s. 38) ile mal gücünün (BOA MD 23, h. 308, s. 150), adaletin tevzinde belirleyici olması, bürokrasideki zihni çürümüşlüğü ve kanunsuzluğu göstermekteydi. Bu saikle hem taşradaki tebaanın iddialarının araştırılması hem de idarecilerin denetiminin sağlanması için mehâyif müfettişleri⁵ görevlendirilirdi (Yılmaz, 2021, s. 1529). Kanunsuzlukların üzerine gidilmişse de alınan tedbirlerin yetersiz kaldığını; bu hususta, divana yapılan

²Ehl-i örf: Osmanlı devrinde fiili gücü elinde tutan, devletin kudret ve nüfuzunu temsil eden devlet memurları. Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 219.

³Ehl-i şer': Kanun adamları. Kadılar, müftüler, müderrisler vs. Ünal, a.g.s., s. 220.

⁴Ma'zûliyet (devresi): Kadı, sancakbeyi, müderris gibi bazı devlet memurları iki yıl görev yaptıktan sonra iki yıl da azl edilmiş olarak tekrar görev beklerlerdi ki bu döneme ma'zûliyet devresi denirdi. Ünal, a.g.s., s. 450.

⁵Mehâyif Müfettişi: Halka yapılan zulümleri araştırmak üzere merkez tarafından atanan olağanüstü yetkilerle donatılmış kadı. Mehâyif Müfettişleri gördükleri davaları ve yapılan şikâyetleri doğrudan doğruya divan-ı hümayûna arz ederlerdi (İlmiye, 128). Ünal, a.g.s., s. 455.

arzların yoğunluğunugöstermektedir. Zira kanunsuzluk ile ahlaksızlığın önlenmesi için padişahlar, adaletnâmeler yayınlamışlardı (İnalçık, 2005, s. 75). Bu meyanda kusurlular ile suçlulara, te'dib ile ta'zir⁶ gibi yaptırım gücü hafiften ağıra doğru şiddeti artan cezalar verilir. Ceza, yasaklanan bir fiilin yapılması, emredilen herhangi bir şeyin yapılmaması (Aydın, 1996, s. 195) olduğuna göre görevliler neden kanunsuzluk ile ahlaksızlığı yol tutmuşlardı. Yönetimde görülen otorite zafiyeti ile kanun düzeninin bozulması, ehl-i örf ile ehl-i şer'in ihtirasları alınan tedbirlerin gücünü azalttığı için kanunsuzluk ile ahlaksızlığın önü alınamamıştı.

Devletin nitelikli insan kaynağının sağlandığı enderunun yenilikçi bir ruhla düzenlenip verimliliğinin artırılmamasının (İmber, 2006, s. 197-198) yanı sıra Kanunî'nin son dönemlerinde, matematik, fizik, mantık gibi beşeri bilimlerin okutulmamaya başlanması (Aktaş, 1998, s. 133-134), idari makamlara atamalarda rüşvetin belirleyiciliği (Wratislaw, 1981, s. 36), devlet kapısındakilerin özlük; tayin, atama ile mali haklarının düzeltilmemesi (Akdağ, 2013, s. 278), suçluların tespiti ile te'dib ve ta'zirinde gerekli hassasiyetin gösterilmeyerek cezaların hakkaniyetle verilmeyişi (BOA MD 23, h. 361, s. 185), adaletin tevzinde güce bakılması gibi hususlar düzenin bozulmasında etkili olmuştu. Bu durum devletin işlerliğinden verimsizliğine, tebaanın huzursuzluğu ile mağduriyetine giden kapıyı aralamıştı (Çubuk, 1996, s. 86). Kanun-ı kadim⁷ bozulmasıyla (Öz, 2010, s. 121) beliren fesat ve kaos döneminde, yönetim sistemi içten içe çözümlü çürümeye başlamıştı. Tebaa, ceberut olan bazı idarecilerin zulmü nedeni ile devletin güvenilirliğini sorgular hale gelmiş, devlet kapısındakilerine olan güvenini yitirmeye başlamıştı (BOA MD 23, h. 391, s. 185).

1. Osmanlıda Hukuk

Osmanlı hukuk sisteminin kökenleri; kadim İran devletlerinden itibaren (Yücel, 1988, s. 39) yasa/yasağdan yani örf-ü sultaniden oluşmaktaydı (Hassan, 2005, s. 20). Örfi ve şer'i hükümlere dayanan hukuk sistemi, devletin siyasi yapısı ile bürokratik oluşumunun mihenk taşı idi (İnalçık, 2005, s. 45-46). Osmanlılar, şer'î hükümler ile örf'e dayanan hukuk sistemlerini belirtmek için; "*Şer ve Kanun*" ile "*Din ü Devlet*" kavramlarını kullanmışlardı (İnalçık, 2011, s. 48). Şer'i ve örfi hukuk sistemi içerisinde kararlar verilirken yerel adetlere de bakılmıştı (Kıa, 2013, s. 76). Bu hususa dair Neşe Erim, imparatorluğun genelinde tek tip ceza hukukunun uygulandığı hakkında bilgi vermektedir (Erim, 1984, s. 80). Hâlbuki Osmanlı yönetim sistemi ile adli yapısı, çok yönlü ve birçok kaynaktan beslenerek meydana getirilmişti (Barkan, 2001, s. XLV). Kanunların oluşumunda da bu özellik göz önünde bulundurularak boşluklar doldurularak ihtiyaçlar giderilmişti (Mantran, 2016, s. 209). Bu mecrada Osmanlı ceza hukuku; İslam dininin emirleri (Lewis, 2009, s. 17) ile örfi yetkilerin (Akgündüz, 2017, s. 37) yanı sıra imparatorluk genelindeki tebaanın kültürel yapıları, dini inançları ile yaşayış şekillerinin harmanlanmasıyla özgün bir yapıya kavuşturularak meydana getirilmişti.

Ceza hukuku; şer'î had ile kısas cezalarının yanı sıra padişahın örfi yetkileri arasında olan ta'zir cezalarından oluşurdu (Aydın, 2017, s. 31). Kaynağı geniş bir yelpazede oluşan ceza hukuku hakkında Busbecq; "*Hiçbir cürüm ve cünha yoktur ki, Türkler onu cezasız bıraksınlar*" (Busbecq, 2021, s. 211) demiştir. Osmanlıda "*kanunsuz suç ve ceza*" olamayacağı anlayışı hâkim idi (Şafak, 1977, s. 36). Kanunlar ya da örfi normlar bağlamında devlet kapısındakilerin kusurlarına ya da suçlarına göre muhtelif cezalar

⁶Ta'zir: Lügattamed' red, icbar, tahkir te'dib, hak üzere tevkif mânalarına gelen bu tâbirislâm hukukunda hakkında muayyen bir hadd-i şer'î (Şer'î ceza) olmıyan cürümlerden dolayı Ulülemr (hükümdar, padişah) veya naibi tarafından tatbik edilen cezalar hakkında kullanılan bir istihlaktır. Ayrıntılı bilgi için Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü, C. III., M.E.B Yayınları, İstanbul, 1946, s. 427.

⁷Kanun-ı kadim: Eskiden beri uygulanan kanunlar. Ünal, a.g.s., s. 374.

verilebilmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı ceza hukukunda, suç ile ceza arasındaki illiyet dikkat çekmekte olup suçun niteliğine göre cezanın şiddeti de artırılmaktaydı. Böyle bir anlayışın nedeni ise suça giden yolların kapanmak istenmesinden kaynaklanmıştı. Osmanlı yönetim yapısı ile kurumların işleyişinde ise tebaanın asude-i hal üzere gündelik yaşamını sürdürmesinde hak ve adalet;

“...Emr-i emâret ki, ‘âmme-i enâm ve kâffe-i hâşş u ‘âm içinde kavânîn-i şâhî ve âyîn-i pâdişâhîtemhîd ü tenfîzden ‘ibâretdir; bunların (Osman-oğullarının) şânındahatmolmuşdur. Himâ-yihimâyetlerinde olan vilâyetlerinde eğer ra’iyyetdir ve eğer leşkeridir eğer subaşılar ve eğer sancak beğleridir; fermân- sultânaitâ’at her birinin üzerine hatmolmuşdur. Mişâl-i vâcibi’l-îmtişâllerine eğer nûgerdir ve ger kuldur eğer gûbegûdür ve ger oğuldur; hiç ahad “kâinen men kâne” izhâr-ı şî’âr-ı ‘ısyân itmek hadd-i imkândan değildir...” temel kriter olarak belirlenmişti (Kemalpaşa-zade, 1996, s. LXXIII).

Bu anlayış doğrultusunda Osmanlıda ilk kanun yapıcı Fatih’ten, Tanzimat dönemine değin neşredilen kanunlarda ceza hukuku kendi içinde fasılalara ayrılarak suçun nitelikleri tanımlanarak kanunnamelerde belirtilmişti (Akman, 2005, s. 489). Ehl-i örf ile ehl-i şer’in yetkisini suistimal etmemesine yönelik; *“Raiyye yani teb’a üzerine tasarruf, maslahata menuttur”* (Koşum, 2004, s. 151) kaidesi özümşenerek kanun maddesi kabul edilmişti. Taşra yöneticilerine gönderilen hükümlerde; *“...kemali adalet üzere bezli mahuvelmakdur eylesin.”* (BOA MD 26, h. 228, s. 87) emredilerek yönetimde adaletin önemine değinilmişti. Bu nazarla padişahlar, tebaayı *“Allah’ın bir emaneti”* olarak görmüşler herhangi bir zulme uğramamaları için kanuni tedbirler almışlardı (Pulaha ve Yücel, 1988, s. 16). Alınan tedbirler arasında cari olan kanunun hükümleriyle amel edilmesi yer almış ve aksi yönde davranarak tebaaya zulmedenlerin, cezalandırılacaklarına dair adaletnâmeler de yayınlanmıştı (Akgündüz, 2017, s. 42). Ayrıca fasılalarla yayınlanan kanunnameler ile de tebaa, idarecilerin haksızlıklarından korunmaya çalışılmıştı (Heyd, 1984, s. 635).

2. Osmanlı Hukukunda Te’dib ve Ta’zir

Osmanlı sosyal dokusu iki sınıftan; askeri (yönetici) ile reayadan (yönetilen) oluşmaktaydı. Yönetici sınıf ise seyfiye, kalemiye, ilmiye olmak üzere üçe ayrılmıştı (Kıa, 2013, s. 41). Bu sınıftaki idareciler, kayd u hayat şartıyla atanmazlardı. Azilleriyle devlet kapısındaki görev ve yetkilerini kaybettikleri gibi servetlerine de el konulurdu (Ünal, 2012, s. 26). Dikey ve düşey hareketliliğin sadece Müslümanlar için geçerli olmadığı aynı zamanda Gayr-i müslim çocuklarının bürokrasinin zirvesine kadar çıkabildikleri bir yönetim zihniyeti vardı (Demschwam, 1992, s. 190-191). Kişisel beceriler; akıl, tecrübe, sadakat, devlet kapısına atanmada kıstas olarak belirlenmişti (Yücel, 1988, s. 6). Bu özelliklere sahip olanların atanmasında birinci derecede padişahlar sorumluydu (Akdağ, 1955, s. 31). Zira devlet kapısına atananlar hizmetleri süresince; nasb ve azil, padişahın, tebaada yansımaları olarak düşünölmüşü. Bu nedenle üst bürokrasiye atamalarda ya doğrudan ya da dolaylı padişahın onayı aranırdı. Vezir-i azamdan, divan üyeleri ile taşra idarecilerine; beylerbeyi, sancakbeyi vs. kadar nasb ve azil yetkisini padişahlar kullanırdı (Lybyer, 2011, s. 13). İdari teşkilatta yer alanların, tebaa ile münasebetleri ise şer’i şerif bağlamında kontrol edilirdi (Uslu ve Atik, vd. 1994, s. 13). Padişahların, devletin dinamik gücü ile meşruiyet kaynaklarından olan tebaası aynı zamanda vergileri ile devlet hazinesinin en önemli gelir kalemleri arasında yer almaktaydı (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2000, s. 122). Tebaanın, haksızlığa uğramaması için arz-ı hâl (İnalçık, 2005, s. 51) hakkı verilmiş; can, mal ve namus güvenliği sağlanmaya çalışılmıştı. Görevini kötüye kullananların cezalandırılacaklarına dair adaletnâmeler yayınlanmıştı (İnalçık, 2015, s. 195), ülkenin dört bir köşesine

yöneticiler ile yönetilenlerin ahvallerinin öğrenilmesi için görevliler gönderilmişti (Mantran, 2016, s. 211). Devlet kapısındakilerin aslı görevleri ile mevcudiyetlerinin asıl gerekçesi; tebaanın güvenliğini sağlayarak kanuna göre hareket etmeleri idi (Uslu ve Atik, vd. 1994, 66). Kanunsuzluk yapanlara ağır cezalar verilir. Böyle bir devlet sistemi içerisinde adaletin mümessili olan padişahların, yargılama yetkisi de vardı. Padişahlar yetkilerini kanunnamede belirtilen ta'zir suçları hakkında ya doğrudan ya da vekilleri vasıtasıyla; kadı ve naipler, kullarıydı. Divan-ı hümâyûna sunulan arzların içeriği davalara kimlerin bakması gerektiği hakkında da bilgi verilmekteydi. Örfi davalara veziriazam, şer'î davalara ise Rumeli kazaskeri bazen de davaların yoğunluğu nedeniyle Anadolu kazaskeri bakardı (Demir, 2010, s. 33-34).

Osmanlı hukukunda suç ve cezalar; had, kısas ve ta'zir şeklinde belirlenmişti (Akgündüz, 2017, s. 55). “*Ceza lafzı ile mücazat*”, mükâfat bir amele misliyle karşılık vermek kastedilmekteydi. Türkçede, cezaya “*ukubet*” denilerek dövme, hapis, katl gibi değişik ceza şekilleri belirtilirdi (Bilmen, 1975, s. 190). Bu yönü ile ceza, suçun yaptırımı anlamına gelmekteydi (Ezgi, 2019, s. 32). Cezalar, ikaz edici, korkutucu ve tasfiye amaçlı da uygulanırdı (Avcı, 1937, s. 641). Kuran-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in uygulamalarında (sünnet), bazı suçlara had ile katl cezası verileceği belirtilmişken, bazı suçlara ise ne gibi cezaların verileceği kesin olarak hükme bağlanmamıştı. Bu nedenle; “...*hakkında muayyen bir ukubet, bir hadd-i şer-i mevcut olmayan cürümlerden dolayı tatbik edilecek te'dib ve cezaya ta'zir...*” (Mumcu, 2007, s. 39) denilmişti. Cezaların infazında divana sunulan arzlar etkili olsa da maddi deliller, cezalandırmada temel ölçü olarak belirlenmişti. Cezalandırmada kin ve garazla hareket edilmediğini⁸ hak ve adalet bağlamında sahil kararların verilmeye çalışıldığını göstermekteydi. Osmanlıda yargılamaların adil yapıldığı hakkında D'aramon seyahatnamesinde; iddia makamının iddiası için delillerini yazılı, yazısız belge ile şahitleri, mahkemeye sunması gerektiğini belirtmişti (D'aramon, 2014, s. 37). Böyle bir hukuk sisteminde kadılar hükümlerini verirken şer'î davalar için fıkıh kitaplarına, örfi davalar için ise de kanun maddelerine bakarlardı (Aydın, 2014, s. 150). Ta'zir cezası bu yönü ile İslam hukukunun men ettiği fiil ve davranışları yani haram kapsamında olmayan ancak kamunun menfaatini korumak için belirlenen hususları kapsamaktaydı (Yakut, 2006, s. 27). Yöneticiler ile onun vekili olan kadılara suç hakkında takdir hakkı verildiğinden (Aydın, 2017, s. 149), had ve kısas gerektirmeyen suçlar, ta'zir cezası kapsamında değerlendirilmişti. Suçlular görevlerinden azledilirler ya para cezasına çarptırılırlar ya da itibardan düşürülecek şekilde traş edildikleri (Pulaha ve Yücel, 1988, s. 17) gibi suçluların mülkleri yıkılarak muhtelif ta'zir cezalarına çarptırılırlardı (Akbulut, 2003, s. 179). Cezaların infazında ise suçlunun te'dibi (ıslahı), mağdurun içindeki kin ve intikam hırsının söndürülmesi; cezaların tatbiki ile suça olan meylin önlenmesi amaçlanırdı (Muhammed Tâhir bin Âşûr, 2013, s. 490-491). Devlet kapısındakiler hakkında divana sunulan arzlar ile teftişler doğrultusunda “*beraet-i zimmet*” anlayışıyla hareket edilmesine (Demir, 2010, s. 28) rağmen suçun sübutu halinde farklı cezalar verilir. Osmanlı ceza kanunda kısas ve had cezalarının yanı sıra tazir cezasının uygulanmasıyla kamunun menfaati gözetilirdi (Aslan ve Ünsal, 2021, s.14).

Kamu düzenini bozan; rüşvet, karaborsacılık, kalpazanlık, hür insanların (köle) satılması, sihirbazlık, içki kullanmak veya satmak, ramazan ayında alenen yiyip içmek, iddeti bitmeden evlenmek, karşı cins gibi giyinip gezmek gibi suçlara ne gibi cezaların verileceği hakkında kesin hüküm bulunmamaktaydı. İşte yönetici ile kadının bu suçlar hakkında verdiği cezalara ta'zir cezası denilmekteydi. Bu ceza; tembihlen azarlamaya, dövme, hapis ve nefy (sürgün) ile katl cezasına kadar yaptırım gücüne sahipti. Cezanın

⁸ BOA MD 27, h. 38, s. 12, BOA MD 27, h. 47, s. 14, BOA MD 48, h. 32, s. 12 gibi hükümlerin son kısmında adaletle hükmedilmesi üzerinde durulmuştu.

infazında toplumsal statü ile kamu yararı gözetildiği için herkese aynı oranda ve şiddette ceza verilmezdi. Üst bürokratlar ile ulema uyarılmış, kimisi kadı huzuruna çağrılarak paylanmış, kaba kişiler ise falaka ile hapis cezasına çarptırılmışlardı. Zulmedenler ile zinadan kendini alamayan bekâr kimseleresürgün cezası verilirdi. Toplumsal normlar ile devlete karşı işlenen suçlardan; hırsızlık, gasp, cinayet, kanunsuz vergi toplamak, livâta, bağı suçunu işleyenler ta'zirli'katl ya da siyaseten katl cezasına çarptırılırlardı. Ta'zir cezasının nasıl ve ne şekilde verileceği mahkemenin yetkisine bırakılmıştı (Ekinci, 2017, s. 364-365). Bu nedenle tazir cezasına “*cürm-ü cinayet*” cezasında denilmişti.

Fatih'ten, Kanunî'ye kadar ki süreçte yayınlanan kanunnamelerin birinci babındaki cezai hükümler, bu anlayışla düzenlenmişti (Koşum, 2004, s. 155). Kanunî'nin kanunnamesinde tazir cezaları;

“ölüm cezası (No:187), şiddetli dayak (darb-ı şedid, tazir-i şedid) (No: 433, 542), tazir-i belîğ (No: 489), uzun süreli hapis (habs-i medid) (No: 129, 433, 542), müddetsiz hüküm şeklinde hapis (salahı zahir olmadan zindandan çıkarmamak) (No: 678, 785, 810, 906), hapis (No: 170, 171), zindan (No: 448), sürgün (mahalleden ihraç) (No: 999), hâkimin azli (No: 724) imamın azli (No: 245-275), tazirbi'l-mal (No: 188), cerime (No: 971), nezir akçesi (No: 240)” arasında gösterilmişti (Avcı, 1937, s. 651).

Te'dib cezası ise azarlama ve uyarma (Muhammed Tâhir bin Âşûr, 2013, s. 86) gibi suçun niteliği ağır olmayan durumlarda uygulanırdı. Lütfi Paşa, mansıb sahiplerinin bir, iki şikâyet nedeniyle hemen görevlerinden azledilmemelerini, usulen nasihat babından bir belge ile uyarılmaları gerektiğini belirtmişti. Ayrıca suçun tekrarı hususunda şikâyetler devam edip suç sübuta erer ise azlın (ta'zir) gerekliliğine değinmişti (Çabuk, 1966, s. 91). Te'dib ile düzeltilmesi gereken hususlarla ilgili görevlilere, azar mahiyetinde görev ve sorumlulukları hatırlatılırdı. Ayrıca işlerin düzeltildiğine dair cevaben bir arz da istenerek taşranın, kanunlar gereğince denetimi sağlanırdı. Belgelerin son kısımlarında ise azarın, fiili cezaya çevrileceği özellikle belirtilirdi (Lewis, 2011, s. 28-29). Bazende te'dib ile herhangi bir zaruret dâhilindeki hazırlığın önemine dikkat çekilen; “...*muhkem tenbih u te'kîd eyleyesin ki, me'mûrolduğihudmetdecidd ü ikdâm eyleye.*” hükümler gönderilirdi. Barçınlı kadısı, müsellemlerin şaphane görevinde olduklarını gerekçe göstererek yeni görev yerlerine gitmediklerini divana arz etmişti. Kadıya gönderilen hükümde kadı önce uyarılıp müsellemlerin görev yerlerine gitmelerini sağlaması şayet ayak direrler ise zincirlere vurdurup başkente göndermesi buyurulmuştu (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 31). Ahyolu, Bartın ve Amasra kadılarına gönderilen hükümde nevrüzde istenilen sayıdaki gemilerin hazırlanıp başkente gönderilmesi buyurulmuştu. Nevruzun yaklaşmasına rağmen gemilerin hazırlanmaması nedeni ile kadılara ikinci bir hüküm gönderilmişti. Bir an önce gemilerin inşasının tamamlanması, aksi halde hiçbir bahanenin kurtulmalarını sağlamayacağı şeklinde uyarılmışlardı (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 14).

Ehl-i örf ile ehl-i şer'in kusur ya da suçunun niteliği belirleyici idi. Kale muhafızlarından Mehmet'in, içki içmesine mani olmak isteyen voyvodayı yaraladığının arz edilmesi üzerine olayın araştırılmasına, suç sübuta ermiş ise muhafızın kürek (ta'zir) cezasına çarptırılmak üzere başkente gönderilmesine karar verilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 20). Zaim Mehmet'in, içki yasağına uymayarak etrafına topladıkları kişilerle sarhoş olup alenen dört halifeye küfrettiği, içki içmeyenlerden bazılarını öldürüp bazılarını da yaraladığı divana arz edilmişti. Zaim Mehmet'in soruşturma neticesinde adam katlettiği şer'an sabit olursa had cezasına çarptırılması, aksi halde içki yasağına uymayarak dört halifeye küfretmesi nedeni ile hapsedilmesi gerektiği emredilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 23). Bu şekilde suçun niteliğine göre haddten ta'zire kadar farklı cezalar verilerek suç ile ceza arasında doğrudan bağ kurulmuştu. Kanunî'nin son

döneminde başlayan ve halefleri döneminde yaygınlaşan menfur bidatların; rüşvet, görevi suistimal, hizipleşme vs. adaletin tecellisine mani olmuş, düzen ve güven ikliminin bozulmasında başat rol oynamıştı. III. Murat dönemindeki mali buhranlar (Gelibolulu Mustafa Âfî, 2000, s. 130) ile otorite boşluğu devlet kapısındakilerin haksızlıkları ile gayr-i ahlaki davranışlarının membaini oluşturmuştu.

3. Ehl-i Örf ile Ehl-i Şer'in Te'dib ve Ta'ziri Gerektiren Haller

Merkezi yönetimden, taşradaki görevlilere değin hiyerarşik devlet düzeninde işlerin yürütülmesinde mahremiyete önem verilmişti. Kanunî dönemde herhangi bir bilginin özellikle sarayda; yönetim merkezi, taşraya sızdırılması te'dibten, ta'zire kadar ağır cezaları gerektirirdi. Saray hizmetlilerinden iç oğlanlar ile baltacıların aralarında konuşmaları dahi ta'zir cezası kapsamındadıvülmelerine neden olurdu. Sarayın mahremiyetinin sağlanması ile devlet işlerinin yürütülmesine oldukça dikkat edilirdi. Taşra idarecilerine; merkezi yönetimin ahvali hakkında ketum davranılması, sistemin işlerliğinde önemli bir idari tedbir olarak düşünülüyordu. III. Murat döneminde kanun-ı kadimin bozulmasıyla devşirme iç oğlanları yerlerini, "*Türk, Ermeni ve Çingane*" oğlanlarına bırakarak bu teamülde bozulmuştu. Kanun-ı kadimin bozulmasıyla sistem zarar görmüş, taşradaki yöneticiler artık haber kaynaklarından iç oğlanlar ve sipahiler, "*içerisi sizden havfideyorlar; hemân ayağı pekçe basasuz*" merkezi yönetimin durumu ile ilgili taşradaki yöneticileri bilgilendirmişlerdi. Bu durum ise taşra görevlilerinin ahlaksızlık ve haksızlık yapmalarına giden kapıyı aralamıştı (Yücel, 1988, s. 26). Devlet kapısındakilerden bazıları yetkilerini tebaa üzerinde kırbaç gibi kullanarak zorbalık ve kanunsuzlukta sınır tanımamışlardı.

Taşranın en yetkili görevlilerinden beylerbeyleri ile sancakbeyleri, kanun-ı kadimin bozulmasıyla kanunda ve örfte olmayan uygulamalarıyla haksız kazanç sağlamışlardı. Kusurları olanlar azarlanmışlar (te'dib), suçun tekrarıyla da ta'zir cezalarına çarptırılmışlardı (Safi, Cebecioğlu, vd., 1996, s. 8); "*...livâ-i mezbûrda seni vali nasbeylemekdenmurad-ı hümayûnum ol cevânibeevkât-ı vecihle hıfz u hurâseteyleyüb a'da tarafından bir mahale zarar u güzend eriştirmemektir...*" (Yılmaz, 2021, s. 112) ve "*...ihmâl ü misâheleden ziyade hazeridesin... birfesâd ideler; senden bilinür.*" (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 90) denilerek tebaanın rencide edilmesi ya da zulme uğraması halinde taşra yöneticileri önce te'dib edilirdi (BOA MD 23, h. 542, s. 259). Görevlilerin, kusurları doğrudan ta'zir cezası ile değil de "*...fermanı hümayunuma mugayyir iş ittirmeyesin ve tenbih ve te'kid ...*" (BOA MD 23, h. 124, s. 53) edildiklerine dair hükümler görülmektedir. Dinen ve örfen yasak olan fiil ve davranışlara göz yuman görevliler önce te'dib edilerek görev ve sorumluluklarına göre davranmaları emredilirdi (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 34-35). Rum ilindeki bey ve kadılara gönderilen hükümde eşkıyanın ele geçirilmeyip salıverilmesinde rüşvet alanların önce te'kid edilmesine, emre uymayanların ise eşkıyaya verilecek ta'zir cezasına çarptırılacakları belirtilmişti (BOA MD 23, h. 308, s. 150). Ele geçirilip hapsedilen eşkıyanın bir kısmı donanmanın ihtiyacının karşılanması için kürek cezasına çarptırılmak üzere başkente gönderilmesi, bunların herhangi bir sebeple kurtulmalarına imkân verilmemesi aksi takdirde sonuçlarının ağır olacağı (te'kid) belirtilmişti (BOA MD 23, h. 471, s. 622). Cesan Bedre beyi ile subaşının köylere girerek kanunsuz vergiler ihdas edip köylülere zulüm ve ahlaksızlık yaptıkları divana arz edilmesi üzerine Bağdad beyi ile Cesan kadısına gönderilen hükümde kanunda ve defterde olmayan uygulamalara son vermeleri emredilmişti (BOA MD 23, h. 391, s. 185).Devlet görevlilerinin reâyâyı en çok istismar ettikleri hususların başında vergileri kanuna göre tahsil etmemeleri gelmekteydi: "*Buğdâydan ve arpadan ve tarıdan ve 'aleften ve milâstan ve çavdardan ve sâir hâsıldan öşr ile salâriye alınır sekiz kileden her müdde iki buçuk kile alur ...*" iken ;"*Yerlüde ve yürükde iki koyuna bir akçe*

almak kânûn...” du (Pulaha ve Yücel, 1988, s. 25-27). Ancak Edirne’deki tahsildarların cizye ile ağnam⁹ vergisini kanuna ve deftere göre tahsil etmemeleri nedeniyle Edirne beylerbeyi te’kid edilmişti. Tahsildarların usulsüzlükleri hazine ile reâyâyâ zarar verdiği için hiçbir özrünün kabul edilmeyerek azledilip ağır cezalara çarptırılacağı belirtilmişti (BOA MD 70, h. 24, s. 14) Tırhala sancağındaki tahsildarlar, her hanede dörder yüzden fazla akçe alıp kaçtıkları için hazine ile reâyâyâ zarar görmüştü. Köyünü terk edenlerin buldurulup fazladan alınan vergilerin tahsildarlardan alınması hususunda sancakbeyi ikaz edinmişti (BOA MD 70, h. 172, s. 92). Bu hükümde tahsildarın suistimalleri nedeniyle ne gibi cezaî işlem yapılacağı muğlâk kalmıştır. Sadece fazladan tahsil ettikleri akçeleri hak sahiplerine iade etmelerinin kâfi görülmesi; bunların, üst makamlarca korunduğunu düşündürmektedir. Köstendil’e kadar olan kazalardaki kadılara gönderilen hükümde tahsildarların avarız, cizye ve ağnam vergilerini kanun ve deftere göre tahsil etmediklerinin duyulması üzerine vergilerin kanuna göre toplanmasının kendilerinin sorumluluğundan olduğu belirtilerek te’kid edilmişti. Bir daha aynı haksızlık yaşanırsa azledilip tahsildarların da dirliklerine el konularak ağır cezalara çarptırılacakları belirtilmişti (BOA MD 70, h. 109, s. 164). Şam eyaletinde, avarız vergisine müteallik hane sayısı elli yedi bin dört yüz seksen iken, dokuz bin iki yüz hane eksik hesaplanarak iki ya da üç kadı vergileri zimmetlerine geçirmişlerdi. Şam beylerbeyi te’kid edilerek avarız hanesini defter-i atike göre hesaplaması, eksik olan vergilerin kadılardan tahsil etmesi emredilmişti (BOA MD 24, h. 373, s. 135).

Kanun-ı kadîmin bozulmasına bağlı olarak düzenin fesada uğraması ile kazalarda; haksızlık, yolsuzluk, rüşvet gibi menfur hadiseler hakkında divana, tebaanın arzları artmıştı. İdari ve şer’î yetkilere haiz kadılar ile naiplere dair arzların yoğunlaşarak artması oldukça manidardı. Mehayif müfettişlerinin raporlarında; bunların, kanunsuzlukları ile gayr-i ahlaki davranışlarda buldukları da tespit edildiği için suçun mahiyetine göre te’ dibtin, ta’zire kadar pek çok cezalar da verilmişti. Kadı ve naipler, eşkiyaya yardım ve yataklık edip rüşvet alarak onları salıverdikleri için önce te’ dib edilmişlerdi. Suç işlemeye devam ederlerse; *“ehl-i fesâdtecennüb ide, anlara olıcak kendülere olur; azl ile konılmayubmu’âkab olmağı mukarrer bileler. Bu bâbda ihmâli olanları bildüresin.”* te’ dib cezasının ağırlaşarak ta’zir cezasına dönüşeceği belirtilmişti. Ehl-i örfün, köylere giderek kanuna mugayir vergiler toplayıp halka zulüm etmeleri üzerine Ankara sancağındaki kadılara, bu kişilerin hapsedilerek başkente gönderilmeleri emredilmişti. Görevini ihmal eden kadılar azledilmekle kalmayıp çeşitli cezalara da çarptırılacaklardı (Aykut, ve Bostan, vd., 1993, s. 92).

Kıbrıs’ın fethi münasebetiyle sefer güzergâhındaki kadıların belirlenen miktar ile cinste; her bir kaza için beşer yüz müd arpa, iki yüz araba odun, un, bal, yağ, pirinç, peynir, yoğurt ile yiyecekler hazırlaması emredilmişti. Belirlenen ihtiyaçların hazırlanmaması halinde kadılara idari (azil) ve adli cezalar verileceği belirtilmişti (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 3). Kadıların görevleri arasında vergilerin tahsil edebilmektiydi. Naip ile kolluğun, vergilerin toplanmasında herhangi bir haksızlık yapmalarını, kadının sorumluluğundaydı. Bunların yolsuzluklarında ilk ceza kadıya verilirdi. Herhangi bir kanunsuzluğun yaşanmaması için hükümlerin son kısımlarında kadılar, te’ dib mahiyetinde uyarılmalarına (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 56) rağmen görevini kötüye kullanarak yolsuzluk yapan kadılarda olmuştu. Kadı, zahirenin toplanmasında adil davranmayarak köylünün kiminden az kiminden çok zahire alıp haksızlık yapmış, kanunda belirlenen zamanda vergiyi de toplamayarak azil cezasına çarptırılmıştı (BOA MD 26, h. 546, s. 197). Erzurum serhaddinde stratejik amaçlı bazı binaların acil yapılması için mimar, dülger, kalfa gibi ustalara gereksinim duyulmuştu. Tokat kadısına, aranan nitelikte ustaları bularak göndermesi, görevini ihmal

⁹ Ağnam Resmi: Koyun ve keçilerden alınan ve örfi resimlerin tekâlif cinsinden olan çeşitli vergiler olup... ayrıntılı bilgi için bknz: Pakalın, a.g.s., s. 19.

etmesi halinde azil ile bırakılmayıp siyaseten katledileceği belirtilmişti (İzgi, 2006, s. 123). Galata kadısına gönderilen hükümde ise Câmîi Şerif mahallesinin meyhaneler ile fahişelerin mekânı olduğu, levendlerin burada ahlaksızlık yapmaları nedeniyle halkın rahatsız olduğu belirtilerek bu duruma son verdimesi emredilmişti. Emr-i şerife kimsenin karşı gelmemesi içinde gerekli tedbirleri alması buyurulmuştu (Aydın, 2014, s. 133). Bu belgede meyhanelerin kaldırılarak mahallenin fahişelerin mekânı olmamasına karar verilmesine rağmen levendlerin gayr-i ahlaki davranışları nedeniyle ne gibi yaptırıma (ceza) tabii tutulacakları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki levendlerin herhangi bir taşkınlık yapmalarından çekinildiğinden haklarında kesin bir karar verilememiştir.

Şehzade Bâyezid'in isyanında taşradaki idarecilere; ona, yardım ve yataklık etmemeleri hakkında hükümler gönderilmişti. Ürgân sancağının sabık beyinin, şehzade ile birlikte hareket etmesi üzerine hakkında şer' ile gereğinin yapılması emredilmişti (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 40). 1524 yılındaki Mısır Eyalet Kanunnamesinde "...Arab'ınnev'anisyânı...tuğyanı zahir olsa, mecâl vermeyip ele girince reisiniün başın kesip ..." (Akgündüz, 1992, s. 112) hükmü yer almaktaydı. Bu şekilde bağı suç, ta'zir cezası kapsamında değerlendirilerek siyâsetenkâtl cezası uygulanmıştı. Sefere gitmeyenlerde cerime öder kurtuluruz anlayışının oluşması nedeniyle Vize Yörükleri Subaşısına gönderilen hükümde görevini yerine getirmeyenlerin siyaseten katledilmesi emredilmişti (İzgi, 2006, s. 144). Hatvân beyine gönderilen hükümde hazineyi yağmalayıp kaçan görevlilerin yakalanarak katledilmelerine karar verilmişti (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 74). Şam beylerbeyinin arzı üzerine gönderilen hükümde sipahinin hapsedilerek zimmetindeki devlet malının alınmasına, üzerinde yeterince mal bulunmazsa kefillerinden tazmin ettirilmesine, hakkındaki katl iddiasının araştırılıp suçunun şer' ile sabit olması halinde katledilmesi buyurulmuştu (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 79). Sipahi önce hapsedilmiş, mâl-ı mirînin tazmininden sonra katledilmişti. Üsküp beyine gönderilen hükümde, isyan ve tuğyan üzere olan gayr-i müslimlerin yakalanıp bazılarının siyâseten katledilmelerine bazılarının da kürek cezasına çarptırılmalarına karar verilmişti (Serin, Yıldırım, vd., 1995, s. 129). Timur hisar kazasındaki tahsildarlardan bazıları vergilerde yolsuzluk yaptıkları için görevlerine (idari) son verilip kürek (ta'zir) cezasına çarptırılmışlardı (Aydın, 2014, s. 205). Hımıs sancakbeyi vergileri deftere göre toplamayarak fazladan almıştı. Ayrıca pazar yerlerinde yeni vergiler ihdas ederek tebaayı rencide ettiği gibi bir kişiyi de katletmişti. Hımıs sancakbeyinin işlediği bu suçlar onun ölümüne sebep olmuştu (BOA MD 71, h. 35, s. 17).

Kanunî döneminde taşraya gönderilen hükümler; "...beglerden ve âdemlerden ve gayrıdan re'âyâvüberâyâyâ hilâf-ı Şer'u kanûn ve mugayir-i defter-i hümayun kimesneye te'addi ittirmeyesin ki re'âyâ, eyyâmadâletimdeâsûde-hal olup kâr ü kisblerine meşgul olalar" ile yönetim sisteminde tebaaya verilen değer gösterilmiş, devlet kapısındakilerinde ona göre davranmaları belirtilmişti (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 103). Emri dinlemeyerek suç işleyenlere; azılden, katle ve müsadereden sürgün cezasına kadar ağır cezalar verilmişti (Aydın, 2014, s. 108-109). Bağdad beylerbeyine gönderilen hükümde "...beglerbegiliğünemüte'allik olan sancak-beglerinetenbîh ü te'kid eyleyesin ki, sancaklarına tâbi' olan re'âyâlarına Şer'-i şerîfe ve kânun-ı münîfe ve defter-i hâkânîye mugayir u muhâlîf bu aslbîd'atlerihdâsitmeyüpzulm ü te'addi itmeyeler." (Aykut ve Bostan, vd., 1993, s. 103) belirtilmişti. Vergilerin defter ve kanuna göre toplanmasına önem verilerek herhangi bir şikâyet halinde yolsuzluk yapıp yapılmadığının tetkiki için merkezden müfettişler atanırdı. Erzurum beylerbeyi ile defterdarına gönderilen hükümde mültezimlerin iki yüz otuz bin akçeyi hazineye teslim etmedikleri için bunların yakalanıp miriye (devlete) ait akçelerin tahsil edilmesine, inat edip vermezlerse hallerinin sicil edilip başkente gönderilerek tımarlarına el konulmasına karar verilmişti (Aydın, 2014, s. 177).

III. Murat döneminde kanunsuzluk ve usulsüzlükler görmezden gelinmeye başlamıştı. Anadolu beylerbeyine gönderilen hüküm, merkezi yapıdaki çözülme ve iltiması gözler önüne sermekteydi. Kangırı beyinin sefere gitmemesi üzerine tımarının alınması gerekirken; beyin, Vezir Mehmet Paşa'nın yakını olması nedeni ile tımarına el konulmamış (Yazıcı, 2010, s. 137) ve herhangi bir ta'zir cezası da verilmemişti. Böyle bir uygulama suçun şahsa göre verildiği ile güçlünün korunup kollandığı algısını oluşturmaktadır. Gerçekten görevini ihmal edenler ile suistimalde bulunanlardan bazılarında te'dib ve ta'zir cezalarının verilmemesi (İzgi, 2006, s. 134), bu algıyı doğrular mahiyettedir. Bu durum adaletin şirazesinin kaydığını da göstermektedir. Hükümlerin konuyu bağlayıcı kısımlarında; "...*memleket ü vilâyete vâli ve hâkim ve sipahi nasb olunmaktan murad-ı şerifim taht-ı nezaretlerinde olan yerlerden zuhur iden fesad u senaatınhüsni tedbir u tedarikle ...haklarından gelinmek içindiryohsakendülerinnefeleri hususi için değildir.*" denilerek sancakbeyi azar mahiyetinde uyarılmıştı. Aslında bu hüküm teori ile pratiğin bazı uygulamalarda; yukarıda bahsedildiği üzere, bağdaşmadığını göstermektedir.

Kolluk güçlerinden ise sipahi ile ilerlerinin görevlerini yapmamaları halinde; sipahilerin tımarlarına el konularak yararlı kişilere verilmesine, ilerlerinin ise kürek cezasına çarptırılacakları buyrulmuştu (BOA MD 23, h. 86, s. 42). Tebaanın; can, namus ve mal güvenliğinden mülki amirler sorumluydu (Yılmaz, 2021, 1527-1528). Diyarbakır beyine ve defterdarına gönderilen hükümde tahsildarların mirinin (devlet) malını zimmetine geçirerek hazineye teslim etmedikleri belirtilmişti. Tebaada vergilerin toplanmasında asıl amacın din u devlet için olduğu hatırlatılıp yolsuzluk yapanların ellerindeki sancaklara el konulup zimmetlerindeki devlet malının (akçe) alınması emredilmişti (BOA MD 23, h. 412, s. 196). Yolsuzluk yapan tahsildarların zimmetlerindeki akçeler alınarak sancakları ile dirliklerine el konulmuştu (BOA MD 24, h. 64, s. 22). Diyarbakır defterdarının divana arzında; sancakbeyi, çavuş ile bazı bölük halkının zimmetlerinde yüz yetmiş dört bin altın olduğu ve bunun tahsilinin yapılamadığını belirtip beylerbeyi, çavuş ve sipahilerinin ulufelerine hazine için el konulması hakkında görüş belirtmişti. Cevaben gelen hükümde sancakbeyi, çavuş, bölük halkının zimmetlerindeki verginin alınmasına, ellerinde yeterince akçeleri olmaması halinde sancakbeyinin haslarına, çavuşlar ile sipahinin tımarlarına, bölük halkının ulufelerine el konulmasına karar verilmişti (BOA MD 24, h. 273, s. 100). Tahsildarların, zekât adı altında vergi salıp halkı soymalarına, evler basıp kadın ve çocukların ırzlarına geçmelerine sancakbeyleri göz yummuşlardı. Anadolu beylerbeyine gönderilen hükümde, tahsildarların ele geçirilmemelerinde ihmali olan bey ile kadının azledilmesine, sipahinin dirliğine el konulmasına karar verilmişti (BOA MD 24, h. 378, s. 136). Zeamet sahibi Hasan, defter üzerinde değişiklik ve kazıntı yaptığı için sürgün edilmişti (Kaya, 2013, s. 118).

Berkofça kazasındaki subaşı, reâyâdan haksız mal aldığı için başkente gönderilmesine karar verilmişti (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 358). İsaklu kadısı ile kaza emini eşkıya olduğu için azledilerek Kıbrıs'a sürgüne gönderilmişti (Aydın, 2014, s. 157). Ta'zir cezalarının ağırlaştırılmasında suçun niteliği ile kamunun zararı belirleyici olmuştu. Kadılar ile naiplerin, nahiye ve köylere giderek kanunda resm-i kısmet vergisi binde on beş iken daha ziyade tebaadan alarak zulüm yapmışlardı. Ayrıca tereke paylaşımı hususunda bir talep olunmamasına rağmen müteveffanın (ölenin) yakınları arasında mal paylaşımında bulunup tereke fiyatını yüksekte tutarak fazladan ücret (pay) almışlardı. Bu suçlar nedeni ile kadının ebediyen azline, naibin ise kürek cezasına çarptırılmasına karar verilmişti (BOA MD 26, h. 342, s. 130). Kadı, köylüye tecavüz edip pek çok ahlaksızlık yaptığı için (BOA MD 48, h. 249, s. 92), naip ise yağma, talan, cinayet, tehdit gibi kanunsuzluklar nedeniyle katledilmişti (BOA MD 71, h. 2, s. 1). Naip, şer'i şerife mugayir mahkemede görev yapıp halka zulmettiği için azledilmişti (Yazıcı, 2010, s. 128).

Naiplerden bazıları görev yerlerinde resmi belge üzerinde tahrifat yaparak reâyânın mülkünü zimmetlerine geçirip reâyâdan rüşvet alarak çeşitli zulümler yapmışlardı. Hımıs kadısına bu durumun şikayet edilmesine rağmen bunları koruyup kollaması nedeni ile kadı ile naiplerin azledilip yakalanarak hapsedilmelerine, haklarında iddia edilen diğer suçların araştırılıp sicillerinin (suç dosyaları) başkente gönderilmesine karar verilmişti (Uslu ve Atık, vd., 1994, s. 13). Aydın kadısına gönderilen hükümde Naip Muhyiddin'in, eşkıyalığı nedeni ile azledilip küreğe konulmak üzere başkente gönderilmesi emredilmişti (Aydın, 2014, s. 192). Biga kadısına gönderilen hükümde Naip Mustafa'nın, tebaaya pek çok zulmünün yanı sıra şarap içerek mesleğinin vakarına uygun davranmaması nedeni ile azledilmesine karar verilmişti. Kadı şayet emri uygulamazsa kendisinin cezalandırılacağı belirtilerek te'dib edilmişti (Aydın, 2014, s. 100). Hükümde sorumlu mülki amir herhangi bir suistimalde bulunmaması için uyarılmış, suçlunun ise ne tür ta'zir cezasına çarptırılacağı açıklanmıştı. Hükümlerin genelinde bu şekilde ibarelerin bulunması suça giden yollara tevessül edilmemesi ile suçlunun cezalandırılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Kır yerleşkelerinde reâyâ (köylü) ile sipahilerin sorunları taşrada çözüme kavuşturulamadığı durumlarda dava konusu divana arz edilirdi. Suçlamaların geneli; vergilerin usule ve kanuna göre zamanında belirlenen miktarda toplanılmaması, köylülere şiddet uygulanıp angarya yüklenmesi, haneye tecavüz, haksız kazanç sağlanması gibi kanunsuzlukları kapsamaktaydı. Bu haksızlıkların yanı sıra gayr-i ahlaki davranışlar; ırza tecavüz, iftira, kız kaçırma, kadın ayartma, işret âlemlerinde zevk ü sefa etme, içki içme gibi toplumun temel değerlerine aykırı dinen ve örfen yasak olan fiiller bulunmaktaydı. Köylülerin; can, mal ve namus güvenliğinin sağlanamaması yöneticilerin ağır cezalara çarptırılarak devlet kapısındaki görevlerine son verilmesine yol açabilmekteydi. Gelibolu kadısına gönderilen hükümde sipahilerin, bir evde şarap içip fahişeler ile eğlenirken basıldıkları, bu durumdan rahatsızlık duyan sipahilerden bazılarının buldukları yerlerin basılamayacağı hususunda kolluk güçlerine gözdağ verdikleri belirtilmişti. Ahlaksızlık yaparak şer'i şerife mugayir davrananların isim ve bölükleriyle yazılarak dergâh-ı mu'allâya gönderilmesi emredilmişti (Aydın, 2014, s. 161). Sipahiler, devletin (padişah) vakarına yakışmayacak hal ve harekette buldukları gibi kendilerini kanundan da üstün görme cesaretini göstermişlerdi. Bu durum görevlilerin nasıl ahlaki zafiyet içerisinde olduklarını göstermesi bakımından da önemli idi. Alacahisar Sancak Beyi Sipahi Mehmet, eşkıya olup haneler basarak mesture (namuslu) kadınların ırzına geçmişti. Bunun gibi pek çok ahlaksızlığı divana arz edilmesi üzerine sipahinin yakalanarak hapsedilmesine karar verilmişti (BOA MD 23, h. 271, s. 133). Eşkıyalıkla mücadelede ele geçirilenler arasında sipahilerin olması halinde önce hapsedilmeleri sonra şer' ile icabına bakılması buyurulmuştu (BOA MD 23, h. 384, s. 181). Sipahinin baskı ve zulmüne dayanamayan köylüler göç ettiği için sipahi önce te'kid edilmişti. Ancak suç işlemeye devam eder ise teftiş edilerek dosyasının divana gönderilmesi buyurulmuştu (BOA MD 23, h. 486, s. 630). Sipahiler, kır yerleşkelerinde keyfi uygulamalarda bulunarak kanunsuzluk yapmışlardı. Köylünün mülkü ile tasarruf ettiği tarla, bağ gibi yerlere el koyup bazılarını bedel karşılığında vererek haksız kazanç sağlamışlardı. Bu kanunsuzlukları nedeni ile sipahiler, te'kid edilmişlerdi (BOA MD 24, h. 89, s. 30). Mahkemede sipahininaleyhinde karar verilmesi üzerine hak sahibini dövmüştü. Ayrıca suç ortağı ile mahkemeyi basıp naibi yaraladığı için tımarına el konularak hapsedilmişti (BOA MD 24, h. 119, s. 41). Sipahi Abdi, köylülere kanuna göre davranmayıp zulüm yaptığı için mahkemeye çağrılmıştı. Mahkemeye gitmemesi üzerine tımarı alınarak yakalanmasına karar verilmişti (BOA MD 48, h. 959, s. 327). Sipahiler, eşkıya ile "yek dil ve yek cihef" halinde işbirliğinde bulunarak köylerde erkek ve kız çocukları cebren alıp satarak zulüm yapmışlardı. Bu nedenle bunların tımarlarına el konulup şer' ile haklarından gelinmişti (BOA MD 70, h. 126, s. 60). Kırşehir sancağında iki bin akçelik tımarı olan Sipahi İbrahim, eşkıya olup hanelere tecavüz ederek cinayet işlemişti. Hacıbektaş

kadısının bu durumu Divân-ı hümayûna arz etmesi üzerine tımarının alınıp katledilmesi emredilmişti (BOA MD 70, h. 159, s. 84). Sipahi Mustafa, aynî ile alması gereken öşürleri, nakdi alarak reâyâyı mağdur etmişti. Ayrıca evler basıp kadınların ırzına geçip pek çok ahlaksızlık yaptığı için tımarına el konulup sürgün edilmişti (Kaya, 2013, s. 140).

4. Devlet Teşkilatının İşlerliğinde Te'dib ve Ta'zir Cezaları

Ehl-i örf ile ehl-i şer'hakkında örnekleme bağlamında suç ve ceza ilkesi doğrultusunda te'dib ile ta'zir cezalarına dair yukarıda bilgi verilmişti. Kamu görevlilerinin, suçlarının artışında; devlet otoritesinin zafiyet gösterdiği, kanun-ı kadîmin bozulduğu III. Murat dönemi dikkat çekmektedir. Sistemin asli unsuru olan nitelikli insan gücünün şahsi çıkar peşinde koşmasında; idari yapıda yaşanan sorunlar kadar sosyo-ekonomik düzendeki bozulmaların da yadsınamaz etkisi olmuştu. Tebaanın, devlet kapısındakilerin kanunsuzluklarının yanı sıra onların gayr-i ahlaki fiil ve tutumlarını da şikâyet etmesi; görevlilerin keyfi uygulamalarda bulunarak kanunların işlevi ile yaptırım gücünü görmezden geldiklerini, ahlaki değer ve normları önemsemediklerini, zorba bazı yöneticiler ile maiyetindekilerin ruhi ve ahlaki çöküş içerisinde bulduklarını göstermekteydi. Osmanlı kurumsal yapısında önemli bir yere sahip olan vezirlerin, halkın durumu hakkında bihaber olmaları ile yönetimde yer alacakların atamalarında liyakatsız kişilere görev vermeleri (Jenkins, 2015, s. 45), yönetim sisteminin işlevselliğine zarar vermişti.

Siyaseten katl cezası ehl-i örf ile ehl-i şer'e verilen en ağır ceza idi. Bu cezanın kapsamı;

"Velîyülemrin meşru emirlerine, tevcihlerine, İslam hükümetinin kamu rahatı için çıkardığı kanun ve nizamla aykırı cürümler çok ağır ise, ... Memurluk nüfuzunu kötüye kullanan ve yargıç tarafından çeşitli ihtarlar rağmen bu hallerine devam edenler; ... Halkın malını çalanlar; etraftan zulüm yapanlar (eşkıya gibi), ... Kalpazanlık, devlet evrakında sahtekârlık cürmünü işleyenler ..." (Mumcu, 2007, s. 44-45) olarak belirtilmişti.

Siyaseten katl cezası hakkında Krafft seyahatnamesi; Kıbrıs beyinin rüşvet alması nedeni ile divana arzların yapıldığını, bunun üzerine beye bir ferman gönderilerek uyarılıp azarlandığını, arzların yoğunlaşması üzerine bir çavuş marifetiyle teftiş edilerek cürmüne mukabil öldürülerek kellesinin başkente gönderildiğini belirtmişti. Aynı seyahatname de kamu düzeninin bozulmaması için defterdarın yeni bey atanana kadar beylik görevini sürdürmekle görevlendirildiği, bu süreçte defterdarın adil olması gerektiği için uyarılarak önceki beyin akıbetine uğramaması için te'kid edildiği belirtilmektedir (Krafft, 1996, s. 41-43-44).

Ta'zir cezasına çarptırılan görevlilerin yapılan teftişleri sonunda, masumiyetleri anlaşılması halinde göreve iade edilmeleri hakkında karar verilebilmekteydi. Demirci kazasındaki halkın, naibe; *"...diyânet ü istikâmetine ..."* (Safi ve Cebecioğlu, vd., 1996, s. 357) şahitlik yapmaları üzerine ta'zir cezası kaldırılarak naibin hem itibarı hem de görevi iade edilmişti. Bu durum katl cezası verilmeyen görevliler için uygulanmış ise de haksız yere katledilenlerin halleri ehl-i örf ile ehl-i şer'in haleti ruhiyesinde olumsuzluğa yol açmış olmalıydı.

Genelde cezalar, suçluların ıslahı ile kamu düzeninin korunmasına yönelik olduğu suç ile ceza arasındaki ilintiden anlaşılmaktadır. Te'dib cezası bir uyarı mahiyetinde olup suçun tekrarı önlemeye yönelik idari bir tedbir olarak düşünülebilir. Bağdad beylerbeyi, ehl-i mansıb ile tebaadan bazılarının şarap içtiklerini divana arz etmişti. Kendisine gönderilen hükümde dinen haram olan içkinin içilmesine müsaade etmemesi, emri dinlemeyen olursa dinen ve örfen yasak olan fiilleri nedeni ile cezalandırılacakları ve hususta da

kendisinin dikkatli olması gerektiği belirtilerek uyarılmıştı (Serin ve Yıldırım, vd., 1995, s. 48). Ta'zir cezası ise suçun niteliğine göre cezanın şiddetinin ağırlaştırıldığı bir yaptırım gücüne sahipti. Müsellemlerden bazıları içki içmeyi alışkanlık haline getirmişler, reâyâyâya zulüm edip haksız yere mallarını almışlardı. Bu suçları nedeni ile ta'zir cezasına çarptırılmışlardı (Serin ve Yıldırım, vd., 1995, s. 70). Budun Yeniçeri Ağası divana bir mektup göndererek züema, erbab-ı tımar ile sipahilerden bazılarının kavga edip bir yeniçeriye yaraladıklarını, kendilerinden suçlunun teslim edilmesi istendiğinden küfür edip direndiklerini arz etmişti. Bu hususta züema, erbab-ı tımar ile sipahinin dirlik ve tımarlarına el konulmasına, yakalanıp hapsedilmelerine ayrıca bu husus hakkında verilecek kararın beklenilmesi gerektiği emredilmişti (Serin ve Yıldırım, vd., 1995, s. 90). Defter-i Hâkânî Kâtibi Mustafa, Erzurum'un tahriri için kâtip olarak Mehmet'in hizmetine verildiğini, İspir kazasının tahriri esnasında bazı isteklerde bulunduğunu, Bayburd kazasında Alaybeyi ile içki içip tahrir hizmetini aksattığını, kendisine mani olmaya çalışanlara hakaret ettiğini divana arz etmişti. Bunun üzerine kâtip ile alaybeyi hakkında isnat edilen hususların araştırılarak hazırlanan dosyanın gönderilmesi emredilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 58). Çorum beyi ile kadısına gönderilen hükümde Sipahi Mustafa'nın şarap içerek fahişeleri dost ediniş edinişmediği ile annesinin de şarap içip fahişelik yapıp yapmadığının araştırılarak elde edilen dosyasının başkente gönderilmesi emredilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 57). Suçun delillendirilmesi halinde infazlar bir an önce yapılırdı. Dulkadir vilayeti sipahilerinden Mîrzâ'nın eşkıya olup hırsızlık yaptığının anlaşılması üzerine katledilmesine karar verilmişti (Uslu ve Atik, vd., 1994, s. 184). Aynı zamanda devlete karşı işlenen; zimmet, ayaklanma, resmi belge düzenleme ya da resmi belge üzerinde kazıntı yapılarak çıkar sağlama gibi suçlara en ağır cezalar verilerek devletin otoritesi sağlanırdı.

Sonuç

XVI. yüzyılın ikinci yarısında; kaos ve fesat döneminde, pek çok te'dib ve ta'zir cezası verilmesine rağmen suç oranlarında bir azalmanın olması gerekirken; bu dönemde, Divân-ı hümayûna sunulan arz-ı haller ile arzılara bakıldığında suç oranlarında bir artışın olduğu görülmektedir. Bu durumun vuku bulmasında; ehl-i şer' ve ehl-i örfün kanunsuzluğunda ve gayr-i ahlaki davranışlarında, devlet otoritesinde görülen zafiyet ile menfur bidatların; rüşvet, iltimas, suçluların korunup kollanması ile sosyo-ekonomik sorunlar etkili olmuştu.

Ehl-i şer' ile ehl-i örfün kanunsuzluklarının yanı sıra gayr-i ahlaki tutum ve davranışları, mehayif müfettişlerinin raporlarıyla tespit edilerek gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştı. Ancak alınan tedbirlerin sorunları kalıcı olarak çözüme kavuşturamayışında devlet kapısındakilerin özlük haklarının; iş güvencesi ile malî durumlarının, iyileştirilememesi belirleyici olmuştu. Ma'zûliyet sisteminin oluşturduğu mağduriyet haksızlıklarının kılıfını oluşturmuşsa da asıl nedenin görevlilerin rüşvete tevessül edip haksız mal kazanma hırsları ile üst düzey yöneticilerin hizipleşme gibi menfur bidatlara müptela olmalarından kaynaklanmıştı. Ehl-i şer' ile ehl-i örfün bazılarının gayr-i ahlaki davranışlarının; ırza tecavüz, sarhoşluk veren içecekler, iftira, gasp gibi suçlarının da izahı yoktu. Osmanlı bürokrasisinde; bu durum, ahlaki bir çöküntünün başladığını göstermekteydi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yöneticilerin kanunsuzlukları ile ahlaksızlıklarının önlenmesine dair yapısal tedbirlerin alınmamasında ise otorite boşluğundan nemalanan bazı idareciler ile maiyetindekilerin belirgin rolleri vardı. Merkezi yönetim ise suç ve ceza bağlamında hareket ederek zihniyette yeniliğin öncülüğünü yapamayıp gelenekçi metotlarla sorunları çözmeye çalışmıştı. Cezalandırmalarda ise bazen tarafgir davranılması aynı mahiyetteki suça te'dibten, ta'zire kadar farklı cezaların verilmesi, merkezi yönetimin keşmekeşliğini, adaletin tecellisindeki tarafgirliğini göstermekteydi. Yönetimin bu haletiruhiyede

olup aynı suça farklı cezalar vermesinde, suçluların kimliği ile statüsüne bakılmasından kaynaklanmıştı. Tarafgir davranışlar adalet anlayışına gölge düşürerek suça göre ceza ilkesini, suçlunun statüsüne göre ceza anlayışına dönüştürmüştü. Bu anlayış ehl-i şer' ile ehl-i örfün kanunsuzluğu ile ahlaksızlığının önlenemeyişinde başat rol oynamıştı. Ayrıca ehl-i örf ile ehl-i şer'den bazılarının; suçlularla iş birliktelikleri, kanunsuzluklar ile ahlaksızlıklarının önlenememesinin başka bir nedenini oluşturmuştu. Suç ile ceza arasındaki illiyete bakılmaksızın hareket edilmeye başlanması, yönetim sisteminde kanun ve teamüllere göre davranılmadığını göstermekteydi. Bozulan kamu düzeninde halk mağdur edilmiş, idari yapıda zafiyet oluşmuştu. Adli ve idari yetkilere haiz olanlar ise fesat ve kaos döneminde üst bürokrasideki hamileri sayesinde, konum ve statülerini koruyarak zenginleşmenin yollarını arar olmuşlardı.

Kaynakça

- [1] Akbulut, İlhan (2003), “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 52, S. 1. (167-181).
- [2] Akdağ, Mustafa (1955), “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 1-2. (27-51).
- [3] Akdağ, Mustafa (2013), Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyanları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [4] Akgündüz, Ahmet (1992), Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri, İstanbul.
- [5] Akgündüz, Said Nuri (2017), Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- [6] Akman, Mehmet (2005), “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, S. 5. (489-512).
- [7] Aslan, Nasive Ünsal, Fatıma (2021), “İslam Ve Batı Dünyasında Kamu Yararı Bağlamında İçkinin Yasaklanması: Mukayeseli Bir Araştırma”, Bilimname, C. XLIV. (7-78).
- [8] Avcı, Mustafa (1937), “Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi”, II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri. (639-656).
- [9] Aydın, M. Âkif (2017), Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, II. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [10] Aydın, M. Âkif (1996), Türk Hukuk Tarihi, Beta Basım Ve Yayıncılık, İstanbul.
- [11] Aydın, Yasemin (2014), 27 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [12] Barkan, Ö. Lütfi (2001), XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, İstanbul.
- [13] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1993), haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan, vd., 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [14] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1994), haz.: Osman Uslu ve Vahdettin Atik, vd., 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [15] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1995), Mustafa Serin, Osman Yıldırım, vd., 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [16] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1996), haz.: Muhammed Safi, Murat Cebecioglu, vd., 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), Özet Transkripsiyon, Ankara.
- [17] Beyazıt, Yasemin (2014), Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl), TTK Yayınları, İstanbul.

- [18] Bilmen, Ö. Nasuhi (1975). “Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâhât-ı Fikhiyye Kamusu”, İstanbul.
- [19] BOAMD 23, h. 75, s. 38, BOAMD 23, h. 308, s. 150, BOAMD 23, h. 361, s. 185.
- [20] BOAMD 23, h. 542, s. 259, BOAMD23, h. 124, s. 53, BOAMD 23, h. 308, s. 150.
- [21] BOAMD 23, h. 471, s. 622, BOAMD 23, h. 391, s. 185, BOAMD 23, h. 86, s. 42.
- [22] BOAMD 23, h. 412, s. 196, BOAMD 23, h. 271, s. 133, BOAMD 23, h. 384, s. 181, BOAMD 23, h. 486, s. 630, BOAMD 23, h. 391, s. 185.
- [23] BOAMD 24, h. 89, s. 30, BOAMD 24, h. 119, s. 41, BOAMD 24, h. 373, s. 135.
- [24] BOAMD 24, h. 69, s. 23, BOAMD 24, h. 64, s. 22, BOAMD 24, h. 273, s. 100.
- [25] BOAMD 24, h. 378, s. 136.
- [26] BOAMD 26, h. 546, s. 197, BOAMD 26, h. 228, s. 87.
- [27] BOAMD 27, h. 38, s. 12, BOAMD 27, h. 47, s. 14.
- [28] BOAMD 47, H. 80, S. 31.
- [29] BOAMD 48, h. 249, s. 92, BOAMD 48, h. 959, s. 327, BOAMD 48, h. 32, s. 12.
- [30] BOAMD 70, h. 24, s. 14, BOAMD 70, h. 172, s. 92, BOAMD 70, h. 109, s. 164.
- [31] BOAMD 70, h. 126, s. 60, BOAMD 70, h. 159, s. 84.
- [32] BOAMD 71, h. 35, s. 17, BOAMD 71, h. 2, s. 1.
- [33] Çabuk, Vâhid (1996), Osmanlı Teşkilât ve Siyâset Kültürü, Emre Yayınları, İstanbul.
- [34] D’aramon, Jean Chesneau (2014), D’aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya, çev. Işıl Erverdi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- [35] De Busbequ, OgierGhislain (2021), Türk Mektupları Kanunî Sultan Süleyman Zamanına Ait Bir Frenk Sefaretnamesi, terc.: Hüseyin Cahit Yalçın, III. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- [36] Demir, Abdullah (2010), Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- [37] Demschwam, Hans (1992), İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [38] Ekinci, E. Buğra (2017), Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- [39] Erim, Neşe (1984), “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, Osmanlı Araştırmaları IV. (79-88).
- [40] Gelibolulu Mustafa Âlî (2000), Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, çev. Faris Çerçi, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- [41] Gelibolulu Mustafa Âlî (2015), Siyaset Sanatı Nushatü’s Selâtin, haz. Faris Çerçi, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

- [42] Hassan, Ümit (2005), Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [43] Heyd, Uriel (1984), "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat", çev. Selahattin Eroğlu, AÜİFD, S. XXVI. (633-652).
- [44] Imber, Colin (2006), Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650 İktidarın Yapısı, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [45] İnalçık, Halil (2005), Osmanlıda Devlet, Hukuk, Adâlet, Eren Yayınları, İstanbul.
- [46] İnalçık, Halil (2011), Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı, Devlet, Kanun, Diplomasi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- [47] İnalçık, Halil (2015), Adâlet Kitabı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- [48] İzgi, Şuayb (2006), 32 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [49] Jenkins, Hester Donaldson (2015), Kanunî'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- [50] Kaya, Muhammet Samet (2013), 69 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [51] Kemal Paşa-zade (2016), Tevarih-i Âli Osman X Defter, haz. Şefaettin Severcan, TTK Yayınları, Ankara.
- [52] Kıa, Mehrdad (2013), Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- [53] Koşum, Adnan (2004), "Osmanlı Örfi Hukukunun Temelleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 17. (145-160).
- [54] Krafft, H. U (1996), Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- [55] Lewis, Raphaela (2009), Osmanlıda Gündelik Yaşam, çev. Adile Runa Orhunsoy, Alter Yayıncılık, Ankara.
- [56] Lybyer, Albert (2011), Howe. Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, Sarmal Yayıncılık, İstanbul.
- [57] Mantran, Robert (2016), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Server Tanilli, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [58] Mumcu, Ahmet (2007), Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Phoenix Yayınları, Ankara.
- [59] Muhammed Tâhir bin Âşûr (2013), İslâm Hukuk Felsefesi, çev. Mehmed Erdoğan, Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- [60] Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar-Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlih'i'l Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'minîn-Hırzû'l Mülûk (1988), çev. Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara.

- [61] Öz, Mehmet (2010), Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlıda “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- [62] I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) Ve XVI Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları (1988), haz.: Selami Pulaha-Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara.
- [63] Ünal, M. Ali (2011), Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- [64] Şafak, Ali (1977), Mezheplerarası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- [65] Turan, Ezgi (2019), Osmanlı Hukukunda Cezaların İnfazı, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [66] Yakut, Esra (2006), “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 2. (25-40).
- [67] Yazıcı, Fatime (2010), 54 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- [68] Yılmaz, Savaş. (2021), “XVI. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminde Mehayif Müfettişleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 23, S. 4. (1521-1541).
- [69] Yılmaz, Savaş (2023). “XVI. Yüzyılda Osmanlı Yönetim Zihniyetine Diyalektik Yaklaşım”, Vakânüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 8, S. 1. (987-1024).
- [70] Yücel, Yaşar (1988), Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetâb Kitabu Mesâlihi’l Müslimîn ve Menâfi’i’l – Mü’minîn Hırzû’l – Mülûk, TTK Yayınları, Ankara.
- [71] Wratislaw, Baron W (1981), Anılar “16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Çizgiler, tercüme: M. Süreyya Dilmen, Karacan Yayınları, İstanbul.

Journal of Universal History Studies

Atatürk'ün Esir Aldığı Yunan General Nikolaos Trikupis ve Talas Üsera Garnizonu¹
**Greek General Nikolaos Trikupis Who was Captured By Atatürk and Garrison of
Talas Usera**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 06.03.2023 / 22.05.2023

pp. 39-60

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Murat Karataş

Abdullah Gül University, Common Courses Department, Lecturer, Dr. Kayseri, Türkiye

Email: murat.karatas@agu.edu.tr

Orcid Number: 0000-0003-1174-5828

Mehmet Metin

Ministry of National Education, History Teacher, Kayseri, Türkiye

Email: m.metin1978@gmail.com

Orcid Number: 0000-0001-7552-5782

Cite: Karataş, M. & Metin, M. (2023). Atatürk'ün Esir Aldığı Yunan General Nikolaos Trikupis ve Talas Üsera Garnizonu . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 39-60 . DOI: 10.38000/juhis.1261156

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0 (Attribution-Non Commercial-Share Alike)

*There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle İngiltere'nin desteğini alan Yunan ordusu Megali İdea'yı (Büyük Yunanistan) gerçekleştirme yolunda Anadolu topraklarını işgale girişti. Batı Cephesi'nde kurulan TBMM'ye bağlı düzenli ordu Yunan ordusuna Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı ile son darbeyi vurdu. Bu zafer öncesinde esir alınan Yunan askerlerine, zafer sonrasında çok sayıda Yunan askeri ve ayrıca Yunan ordusunun başkomutanı General Trikupis ile maiyeti de eklendi. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan sonra esir sayısının hızla artması üzerine esir subaylar; Afyon, Kırşehir ve Kayseri'ye nakledildi. Diğer asker ve sivil esirler ise Anadolu'nun farklı bölgelerine sevk edildi. Yunan savaş esirleri, Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan devletleri arasında imza edilen, esirlerin karşılıklı serbest bırakılmasına ilişkin belgenin hayata geçişine kadar oluşturulan üsera gamizonlarında tutuldular. Bu üsera gamizonlarından biri olan Talas Üsera Gamizonunda sadece Yunan subayları kaldı. Talas Üsera Gamizonu Uluslararası Kızılhaç Heyeti tarafından iki defa teftişe tâbi tutuldu. Heyet, esirlerin ve gamizonun durumu hakkında raporlar düzenledi. Bu çalışmada General Trikupis'in savaş meydanında esir düşmesi, Talas Üsera Gamizonu ve burada kalan esir Yunan subaylarının durumu, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin (Kızılay) esirlere yardımları üzerinde duruldu. Çalışma arşiv kaynakları, hatırat, gazete ve telif-tetkik eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Üsera, Gamizon, Trikupis, Yunan.

Abstract

After the First World War, especially with the support of England, the Greek army invaded Anatolian lands on the way to realize Megali Idea (Greater Greece). The regular army of the Turkish Grand National Assembly established on the Western Front dealt the final blow to the Greek army with The Great Offensive and the Battle of the Commander –in-Chief. In addition to the Greek soldiers captured in the wars before this victory, many Greek soldiers, as well as the commander –in-chief of the Greek army, General Trikupis, and her entourage were also captured after the said victory. As the number of prisoners increased rapidly after The Great Offensive and the Battle of the Commander –in-Chief, the captive officers were transferred to Afyon, Kırşehir and Kayseri. Other military and civilian prisoners were transferred to different parts of Anatolia. Greek prisoners of war were kept in the prisoner garrisons until the implementation of the document on the mutual release of prisoners signed between the states of Turkey and Greece at the Lausanne Peace Conference. Only Greek Officers remained in Talas Prisoner Garrison, one of these prisoner garrisons. The Talas Prisoner Garrison was inspected twice by international Committee of the Red Cross. The delegation prepared reports on the condition of the prisoners and the garrison. In this study, the captivity of General Trikupis on the battlefield, the Talas Prisoner Garrison and situation of the captive Greek officers staying here, the aid of the Red Crescent Society to the prisoners will be emphasized. The Study was planned to be prepared by making use archival resources, memoirs, newspapers and copyright-reviewed works.

Keywords: The Great Offensive, Prisoner, Garrison, Trikupis, Greek.

Giriş

Almanya liderliğindeki İttifak devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilince Osmanlı Devleti de İngiltere liderliğindeki İtilaf devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nı (30 Ekim 1918) imzalamak zorunda kaldı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7 ve 24. maddeleri Osmanlı topraklarını işgale açık hale getiriyordu. Başka bir şekilde söylemek gerekirse İtilaf devletleri söz konusu maddelerle ileride girişecekleri işgallere dönük hukuki altyapı kuruyordu. Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'na; ancak savaş başladıktan üç yıl sonra Türklerin “Anadolu” diye adlandırdığı, kendilerinin ise “Küçük Asya” dedikleri toprakları alarak *Megali İdea*'yı (Büyük Yunanistan) kurma arzusu doğrultusunda katıldı (Hatipoğlu, 1997, s. 1-2). Onu bu arzuya iten dış sebeplerden birinin İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, Yunanistan'ı büyük bir Akdeniz devleti olma yolunda desteklemesi olduğunu söylemek mümkündür.

Hem Yunanistan hem de diğer İtilaf devletlerinin işgallerine karşı çıkan vatansever bir kesim, ülkede Kuvâ-yı Milliye hareketini başlattı. Özellikle 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgaliyle birlikte Kuvâ-yı Milliye hareketi hız kazandı. İzmir'in işgaline karşı İstanbul olmak üzere ülkenin önemli bir bölümünde protesto mitingleri düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkması, Anadolu'da milli direnişin oluşmasında önemli bir dönüm noktası oldu. Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki 15. Kolordu'nun Ermeniler karşısındaki başarıları haricinde düzenli ordu, Batı Cephesi'nde Yunanlar ile mücadele verdi. Düzenli ordunun Yunanlara karşı ilk savaşı, tarihe Birinci İnönü Savaşı (6-11 Ocak 1921) adıyla geçti. Yunanların bu mağlubiyeti İtilaf devletleri arasında hayal kırıklığına sebep oldu.

İngiltere, Londra Konferansı'nda (21 Şubat-12 Mart 1921) Türk tarafına Sevr benzeri bir anlaşma kabul ettirmeye çalışmışsa da umduğunu bulamadı ve kısa süre içinde Yunan ordusunu tekrar Türk ordusunun üstüne sevk etti. Yunan ordusu bir kez daha Türk ordusu karşısında tutunamayarak Bursa'ya çekilmek zorunda kaldı. İkinci İnönü Savaşı (23 Mart-1 Nisan 1921) olarak adlandırılan bu zafer, düşmanın yurttan temizleneceği inancını kuvvetlendirdi. Gelişmeler; işgalci İtilaf devletlerinin ümidini kırarken Kütahya-Eskişehir Savaşları'ndaki (10-24 Temmuz 1921) yenilgi işgalci güçlerin, Anadolu toprakları üzerindeki iştahını yeniden kabarttı. Bu olay sonrasında Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlığı ele alırken Yunan ordusu ise Anadolu'dan Türk varlığını silmek için Ankara üzerine yürüdü. Yunan ordusunun harekâtı 23 Ağustos'ta başladı ve 13 Eylül'e kadar devam etti. Neticede Yunan ordusunu taarruz öncesindeki mevzilerine geri çekilmek zorunda bırakan Sakarya Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ile Yunan ordusunun büyük bir kısmı imha edilirken, taarruz kabiliyeti de kırıldı. Bu zaferden sonra Yunan ordusuna son darbeyi vurmak için seferberlik hazırlıklarını tamamlayan Türk ordusu, 26 Ağustos 1922 sabahı bütün cephe boyunca taarruza geçti. Taarruz karşısında cephelerini koruyamayan Yunan ordusu, işgal ettiği yerlerden birer birer geri çekilmeye başladı. 30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Savaşı'nda Türk İstiklal Harbi'nin neticesi belli oldu. “*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir; İleri!*” parolası ile kazanılan zafer sonrasında Türk ordusu; 6 Eylül'de Balıkesir'i, 7 Eylül'de Aydın'ı, 8 Eylül'de Manisa'yı, 9 Eylül'de İzmir'i, 11 Eylül'de Bursa'yı kurtardı (Erkan, 2022, s. 244).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın mimarı olduğu bu zaferde, başta General Trikupis olmak üzere kurmay heyeti (General Diyenis, Albay Yuvanis, Albay Kalinablis) ile 190'ı subaydan oluşan yaklaşık 20.000 kişi esir edildi (KHO, 1983, s. 328).

Makalede öncelikli olarak Yunan General Trikupis'in esaretine giden süreç, Talas Üsera Garnizonu ve Trikupis'in buradaki esaret hayatı adım adım incelenmiştir. Çalışmanın ana kaynaklarını arşiv kaynakları,

gazeteler, telif-tetkik eserler ile Yunan General Trikupis'in "*General Trikupis'in Hatıraları*" başlıklı eseri ve ayrıca hatıra türü eserler oluşturmaktadır. Çalışmada söz konusu kaynaklar içerik analizi yöntemiyle incelendi ve Trikupis'in esir alınışı, Talas Üsera Garnizonu ve buradaki esaret sürecine dair ihtilaflı konulara açıklık getirilmeye çalışıldı.

Araştırma sırasında doğrudan Trikupis'in esaretini konu alan bilimsel iki çalışmaya ulaşıldı. Bunlar, Güzin Çaykırın'ın, "*Yunan Ordusu Başkomutanı General Trikupis'in Esareti (2 Eylül 1922)*" ve Sadık Sarısamam'ın, "*Yunan Başkomutanı Trikopis'in Esareti Üzerine*" başlıklı makaleleridir. Söz konusu çalışmaların ilkinde Çaykırın, Trikupis'in esir alınışını incelerken ikincisinde Sarısamam, Trikupis'in esir alınışı ve kılıcı konularını incelemiştir. Bu çalışmada Çaykırın ve Sarısamam'ın çalışmalarında ele alınmayan Talas Üsera Garnizonu ve Trikupis'in buradaki esaret süreci üzerinde duruldu.

Bunlara ek olarak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Cemalettin Taşkıran'ın, "*Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923)*" başlıklı kitabı, Ahmet Özdemir'in, "*Milli Mücadele'de Üsera Taburları*", Erol Kaya'nın, "*Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar*", Feyza Kurnaz Şahin'in, "*İngiliz Arşiv Belgelerine göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler*", Mesut Çapa'nın, "*Milli Mücadele Yıllarında Anadolu'daki Yunan Savaş Esirlerini Ziyaret Eden Uluslararası İlk Kızılhaç Heyeti*", Osman Akandere'nin, "*1923 Ortalarında Uluslararası Kızılhaç Heyetinin Anadolu'daki Teftiş Gezileri*", Sadiye Tutsak'ın, "*Büyük Taarruzda Esir Alınan Yunanların Kamplara Dağılımı ve Uşak Üsera Kampı*", başlıklı makaleleri başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

1. Nikolaos Trikupis'in Kısa Biyografisi

Nikolaos Trikupis, 1869 yılında Misolongi'de (Yunanistan) dünyaya geldi. 1881 yılında Pire'deki askeri okula girdi ve bu okuldan 1888 yılında topçu asteğmen olarak mezun oldu. Şubat 1889'da topçu eğitimi almak için Fransa'ya giden Trikupis, yedi yıl burada kaldıktan sonra 1895 yılında Yunanistan'a döndü. Osmanlı-Yunan Savaşı (1897) sırasında Birinci Piyade Tümeni Kurmaylığı görevine getirildi. Balkan Savaşları'nda (1912-1913) Üçüncü Piyade Tümeni Komutanı olarak görev yaptı. 1915 yılında Yanya'da Dokuzuncu Dağ Topçu Taburunun komutanı iken Selanik'te bulunan 3. Ordu kurmaylığına tayin edildi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında topçu albay rütbesi ile çeşitli görevler aldı. 1918 yılında tümgeneral rütbesine terfi etti. Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasından (15 Mayıs 1919) sonra başlayan Türk İstiklal Harbi'nin ilk döneminde Üçüncü Tümen'i yöneterek İnönü Savaşları'nda görev yaptı. Kütahya-Eskişehir Savaşları öncesinde Eskişehir'i almakla görevli Kuzey Grubu'nun komutasını üstlenen Trikupis, Temmuz 1921'de Afyonkarahisar'daki Güney Grubu komutasına getirildi. Bundan kısa süre sonra da önce 2. Ordu Komutanlığına, ardından da 2. Ordu Komutanlığı görevine atandı. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz sırasında, Yunan Ordusu'nun Birinci Kolordusunu komuta eden Trikupis'in emrinde beş tümen vardı. Türk saldırıları karşısında başarısızlığa uğrayan Yunan ordusu, tam bir bozguna uğradı ve İzmir'e doğru geri çekilmeye başladı (Trikupis, 2020, s. 37-136). 2 Eylül'de Uşak iline bağlı Göğem köyü civarında Türk ordusuna esir düştü. Bundan bir gün sonra Uşak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılan Trikupis, ondan İzmir'deki Yunan Genel Karargâhı tarafından Yunan Ordusu Başkomutanlığı görevine atandığını öğrendi². Kütahya-Eskişehir savaşları sırasında "*Kahvemi Talas'ta içeceğim.*" diyerek Yunan ordusunun

² General Trikupis, Türk Ordusu tarafından 2 Eylül 1922'de esir alındı. Onun esaretinden bilgisi olmayan Yunan Hükümeti, Hacı Anesti'nin yerine 4 Eylül 1922'de kendisini başkomutan olarak atadı. Yunan kaynaklarına göre Yunan Hükümetinin gelişmelerden habersiz giriştiği bu tasarrufu, Türklerin Yunan başkomutanını esir ettiği söylemlerine zemin hazırlamıştı. 5 Eylül 1922'de Trikupis'in

Kayseri'yi bile işgal edebileceğini ima eden Trikupis, bir yıla yakın bir süre diğer savaş esirleriyle birlikte Türkiye'de esaret hayatı yaşarken bunun önemli bir kısmı Kayseri Üsera Garnizonunda geçti. Türk ve Yunan Devletleri tarafından esirler konusu, Lozan Barış Konferansı'nda görüşüldü. Sonuçta 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ve Türkiye arasında imza edilen “*Sivil Rehinelere Geri Verilmesi ve Savaş Esirlerinin Mübadelesine İlişkin Türk – Yunan Antlaşması*” ile esirlerin karşılıklı olarak salıverilmesi kararı alındı (Taşkıran, 2018, s. 167-168; Budak, 2018, s. 121). Ancak kararın uygulanması Lozan Barış Konferansı'nın imzası sonrasına kaldı. General Trikupis de 1923 yılı Ağustos'unun son günlerinde Yunanistan'a döndü. Bununla birlikte Altılar Davası'nda, Küçük Asya Felaketi'ndeki rolünden dolayı yargılanmadı. Yeniden askerlik görevine devam eden Trikupis, 27 Kasım 1927 tarihinde Korgeneral rütbesinden emekli oldu. Sonrasında hatıralarını yazan Trikupis'in bu eseri “*General Trikupis'in Hatıraları*” adıyla Türkiye'de ilk defa 1967 yılında yayınlandı (Trikupis, 2020, s. 14-17). Sivil hayatı döneminde Attika ve Boeotia valiliği görevlerinde bulunan Trikupis, 27 Şubat 1959 tarihinde 91 yaşında vefat etti.

2. Büyük Taarruz ve Trikupis'in Esir Alınışı

Türk Ordusu'na karşı Sakarya Savaşı'nı kaybeden Yunanlar, hızlı bir şekilde işgal altında tuttukları Batı Anadolu'yu savunmak ve burada Yunanistan'a bağlı bir İonya Devleti kurmak stratejisini uygulamaya aldılar. Bu strateji gereğince taarruz gücü kırılmış olan Yunan Ordusu, biri ihtiyat olmak üzere üç kolordu şeklinde yeniden oluşturuldu. Bu kolordulardan ilki Eskişehir-Bursa hattını tutarken ikincisi Afyon-Uşak-İzmir hattını tutacaktı. İhtiyat görevi görecek üçüncü kolordu ise Döğür-Eğret hattını savunacaktı (Görgülü, 1985, s. 107-108).

Yunan tarafında bunlar olurken Türk ordusu da taarruz hazırlıklarına başladı. Yaklaşık on ay süren bu süreçte gerek yurtiçi gerekse de yurt dışı kaynaklardan üst düzeyde yararlanıldı ve Batı Cephesi her bakımdan takviye edildi. Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan Büyük Taarruz planına göre, Türk ordusu, Afyon'un güneybatısındaki sarp dağlık bölgeden taarruza geçecekti. Yaklaşık 30 km'lik bir alanı içine alan bu bölgede 1. Ordu'nun 1, 2 ve 4. Kolordularına bağlı 11 tümen ile 1 bağımsız tümen ayrıca 5. Süvari Kolordusuna bağlı üç tümen yer alacaktı. Yunan ordusunun üzerine yürüyen Türk ordusu onların batıya doğru çekilmesine fırsat vermeden bir imha savaşına girişecekti (Altay, 2022, s. 329-341; Yazman, 1972, s. 49-55).

Türk topçusunun 26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı saat 04.30'da düşman mevzilerini döven topçu ateşiyle, Büyük Taarruz başladı. İlk günün sonunda demiryolunun ve telgraf hattının kontrolünü ele geçiren Türk ordusu, 27 Ağustos'ta Afyon'un batısında Yunan ordusunun direncini kırdı. 28 Ağustos'ta ise Yunan ordusunun asıl cephesi de aşıldı. 29 Ağustos'ta başarılı bir şekilde gelişen taarruz, Yunan ordusunu saran bir hal aldı (Kutay, 1981, s. 111-124). Bu atmosferde Dumlupınar yönüne ilerleyen Trikupis yönetimindeki Yunan ordusunun 5. Tümeni, güneyden Türk ordusunun 4. Kolordusunun taarruzuna uğrarken 23. Tümen tarafından Dumlupınar'a giden yolu kesilen General Franko kuvvetleri de 1. Kolordu karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Sonuçta Yunan ordusu tarafından boşaltılan Dumlupınar mevzileri, 30 Ağustos'ta Türk ordusunun 1. Kolordusu tarafından ele geçirildi. Ancak 3. Tümen ve 61. Tümen arasındaki açıklık kapatılmadığı için, Trikupis emrindeki askerlerle kaçmayı başardı ve Karacahisar üzerinden Uşak'a ulaşmayı amaçladı (Belen, 1999, s. 63-67). Asım Gündüz'ün anılarında belirttiğine göre arazinin engebeli

esir edildiğini öğrenen Yunan Hükümeti, onu başkomutanlıktan alarak yerine General Polimekanos'u atadı. Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliği Gözle Anadolu Harekâtı 1919-1923, Derlem Yayınları, 2017, s. 480.

yapısı, askerin yorgunluğu gibi sebepler bu durumun yaşanmasına sebep olmuştu (Gündüz, 1973, s. 162-163).

Yunan ordusunda bunlar yaşanırken aynı gün Batı Cephesi Komutanı Orgeneral İsmet Paşa tarafından, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın düşman takibine çıkılmasını içeren emri tüm kolordu komutanlarına iletildi. Söz konusu emre göre Yakup Şevki Paşa'nın emrindeki 2. Ordu, 3. Kolordusu ile birlikte, Kütahya-İnönü hattında ilerleyecek ve Yunan Ordusu'nun Eskişehir'den Bursa'ya çekilmesini engelleyecekti. Buna ek olarak Nurettin Paşa'nın emrindeki 1. Ordu, Uşak yönünde ilerlerken, Fahrettin Paşa'nın emrindeki 5. Süvari Kolordusu da, çevreye dağılan Yunan ordusunun önünü kesecek ve sonrasında Alaşehir yönünde hareket edecekti (Yazman, 1972, s. 64-65; Kutay, 1981, s. 126).

Dumlupınar'dan çekilen General Franko ve General Trikupis güçlerini Kaplangı Dağı'nda toplamayı deneyecekti. Ancak Yunan ordusunun 1, 2 ve 7. Tümenleri kısa sürede burada Türk ordusunun 1. Kolordusu tarafından kuşatıldı (Parlak, 1983, s. 215). Şiddetli çatışmalar sonunda 2 Eylül gecesi Türk ordusu tarafından iki general, bir tümen komutanı albay ve çok sayıda Yunan askeri Göğem köyü civarında esir alındı. Esir alınan askerler Göğem köyünün kuzeyindeki Bölmelik (Çakmaklıtepe) tepeye getirildi³. Daha sonra bunların İzmir'e ilk çıkan Yunan askerleri (13. Tümen) olduğu anlaşıldı (Göğem, 1954, s. 462-464). Trikupis'in anılarında belirttiğine göre; askerlerin ve komutanların savaşma noktasında gösterdikleri isteksizlik, cephane yetersizliği gibi sebepler kendisinin teslim bayrağı çekmesine neden olmuştu (Trikupis, 2020, s. 100-103). Yunan generalin bu tutumunun aslında içinde seçenek barındırmayan bir zorunluluk olduğunu söylemek mümkündür. Zira Mustafa Kemal Paşa "*Harekât bütünü teferruatına kadar tamamen düşünilmiş, tespit olunmuş, idare edilmiş ve neticelendirilmiştir*" (Kocatürk, 1971, s. 31) şeklinde Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı değerlendirmektedir.

O gece Türk ordusunun esir aldığı isimler arasında General Trikupis'e ek olarak General Digenis, General Dimaras ve yüze yakın yüksek rütbeli Yunan subayı vardı. Bu önemli esirler 5. Kafkas Tümeni 9. Alay Komutanı Yarbay Ali Rıza Bey tarafından 5. Kafkas Tümeni karargâhına götürülmüş ve Tümen Komutanı Albay Halit Bey'e teslim edilmişlerdir. Esir komutanları hoş karşılayan Albay Halit Bey harita üzerinde Trikupis'e nerede esir alındığını göstermiştir. Halit Bey esirlere ikram edilmek üzere yiyecek bir şeyler getirmeleri için askerleri Göğem köyüne göndermiş ancak askerler elleri boş dönmüşlerdir. Halit Bey, bu durumun sebebini sorduğunda köylünün, kendisi için canlarını bile vermeye hazır olduklarını ancak Yunan subaylara verilecek bir dilim ekmeklerinin olmadığı cevabını almıştır. Bu gelişme üzerine Halit Bey, karargâhta bulunan yiyeceklerden esirlere ikram edilmesini emretmiştir. Bundan sonra da Halit Bey, Trikupis'in esir alındığı bilgisini bağlı bulunduğu 4. Kolordu Komutanlığına, orası da Uşak'ta bulunan Başkomutanlık Karargâhına bildirmiştir (Parlak, 1983, s. 262).

Sonraki günün sabahında Yunan esir subayları Uşak'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılmak üzere yola çıkarıldılar. Bu yolculuk Süvari Bölüğü subaylarının gözetiminde gerçekleşti. Yolculuk sırasında Trikupis, Türk ordusu karşısında bozguna uğrayan Yunan ordusunun sebep olduğu tahribata şahit oldu. Esir kafilesi Uşak'a ulaştığında ilk olarak 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa ve ardından 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa tarafından görüldüler. Her iki komutan Trikupis ile olan görüşmelerinde onun

³Köyde o günlerin anısını hatırlatan kitabede "*Ey Türk Evladı! Burası 2-3 Eylül 1922 Cumartesi saat 22.30'da Yunan Orduları Başkomutanı General Trikupis ile maiyetinin muzaffer Türk Ordularının 5. Kafkas Tümen Komutanı Kırmay Albay Halit Akmansu tarafından teslim alındığı yerdir. Burada çevreni gururla seyret... Türklüğün istiklâl aşkına ve Türk Ordularının kahramanlığına inan ve güvenini tazele.*" yazmaktadır. Cemal Kutay, Ege'nin Kurtuluşu, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 535.

isteği üzerine Almanca sohbet etti (Parlak, 1983, s. 276). Bundan sonra Trikupis ve maiyetindekiler Batı Cephesi Komutanlığı ve Başkomutanlık Karargâhı olarak kullanılan binaya getirildiler. Söz konusu bina iki katlı olup Kaftancızade ailesine aitti (Sarısan, 2022, s. 140). Burada esirler ilk olarak Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, daha sonra Batı Cephesi Komutanı Orgeneral İsmet Paşa ve son olarak da Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarıldılar. Görüşmede Gündüz Paşa, Yunan ordusunun askerlik ve insanlık kaidelerine uymayan eylemleri nedeniyle Trikupis'e oldukça sert davrandığını anılarında belirtmektedir (Gündüz, 1973, s. 181). İsmet Paşa ise muhataplarına oldukça nazik davranmış ve onlara çay ikramında bulunmuştur. Görüşmede İsmet Paşa, savaşın seyri hakkında Trikupis'e sorular yönelmiş aldığı cevaplar karşısında Yunan komutanların emir komuta zincirine uymadıklarını, savaş arazisini okuyamadıklarını görmüştür. Bu noktada örneğin Yunan topçusunun savaşın ilk günü ateşi erken kesmesinin nedenini soran İsmet Paşa'ya Trikupis, Yunan bataryalarının tarassut noktalarının çok ileriye konulmasından dolayı buraların Türk topçusu tarafından tahrip edildiğini ve kullanamadıklarını söylemiştir (İnönü, 1985, s. 293-294). Son olarak Trikupis ve maiyeti Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarıldılar. Mustafa Kemal Paşa, Trikupis ve beraberindekileri Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa ve Orgeneral İsmet (İnönü) Paşa ile beraber kabul etti. Mustafa Kemal Paşa, Fransızcanın kullanıldığı görüşmede muhataplarına kahve ve sigara ikram etti. Mustafa Kemal Paşa, kısa süre önce Yunan ordularının Başkomutanlığına atanan ve kendisinin bu durumdan haberi olmayan Trikupis'e, Afyon muharebelerinde neden ihtiyat kuvvetlerinin kullanılmadığını sordu. Trikupis ise Yunan ordusunun içindeki Kralcılar-Komünistler çekişmesini ve Başkomutan Hacı Anesti'nin kendisinin önerilerini dikkate almamasını gerekçe gösterdi. Bu noktada General Digenis onun söylediklerine karşı çıktı ve aralarında tartışmaya başladılar. Bu durum başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere ortamda bulunan diğer Türk komutanları rahatsız etti. Bir süre onların bu durumunu gözlemleyen Mustafa Kemal Paşa, sonunda duruma müdahale ederek tartışmalarını sonlandırdı (Adıvar, 2020, s. 277). Görüşmenin sonunda Mustafa Kemal Paşa Trikupis'e "*Vicdanınıza karşı vazifenizi yaptığınızı düşünüyorsanız içiniz rahat olsun.*" dedikten sonra en büyük komutanların bile tarihte esir olduklarını söyledi ve Napolyon'u örnek göstererek onu teselli etti. Trikupis, İstanbul'da bulunan eşinin sıhhati konusunda Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istedi. Paşa da Hilal-i Ahmer vasıtası ile onun bu ricasını yerine getireceğini söyledi (Aydemir, 1986, s. 531-536; Adıvar, 2020, s. 275-277; Bozok, 2001, s. 86).

Trikupis'in esaretinden yıllar sonra onu kimin esir aldığı, ayrıca kılıcı ve atı ile ilgili birbiriyle çelişen ifadelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlara sırayla bakmamız gerekirse 69. Alayın öncü Tabur Komutanı Yüzbaşı Nihat Bey, "*Trikupis'i ben esir ettim, öncüler düşmana yaklaştığı zaman Trikupis, teslim olmak için büyük rütbeli bir subay istedi. Ben Tümen komutanıyım dedim. Teslim müzakeresine giriştim. Teslim muamelesini tamamladım.*" derken, 16. Tümen'in istihkâm komutanı Yüzbaşı Celal Bey ise "*Trikupis'i ben teslim aldım fakat 5. Kafkas Tümenine mensup olan 11. Alay Komutanı Bnb. Rahmi Bey işe müdahale etti ve esirleri benim elimden aldı.*" demektedir. Bunlara ek olarak 5. Kafkas Tümenine mensup olan Tümen komutanı Kurmay Albay Halit (Akmansu) Bey tarafından keşfe gönderilen süvari bölük komutanı Yarbay Ali Rıza Bey, General Trikupis'i esir alıp Halit Bey'e teslim ettiğini iddia etmektedir (TİH, 1968, s. 51-53; Çaykırın, 2022, s. 246).

Trikupis esir alındığında özel eşyaları (otomobil, kılıç, hayvanlar) da ele geçirilmişti. Trikupis, anılarında esir düşmeden kısa süre önce subaylarla toplantı yaptığını ve sonrasında da Yunan ordu geleneğinde bir komutanın kılıcı ile teslim olmasının söz konusu olmadığını söyleyip kılıcını yaverine kırması için verdiğini ifade etmektedir. Yıllar sonra Hıfzı Topuz'a verdiği mülakatta Trikupis, aynı anlatımı tekrarlamış buna ek olarak atının vurulması üzerine başka bir ata binerek kaçmaya çalışırken Türk askerine

esir düştüğünü söylemiştir (Sarısaman, 2022, s. 145). Ancak gerek anlarında gerekse de Türk kaynaklarında Trikupis'in kaçma hali olmayıp doğrudan teslim olması noktasında mutabakat vardır. Bununla birlikte söz konusu durum ele geçirilen at ve kılıcın gerçekte Trikupis'in atı ve kılıcı olup olmadığı sorunu ortaya çıkarmıştır.

3. Talas Üsera Garnizonu ve Trikupis'in Esaret Hayatı

Gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse de Türk İstiklal Harbi sırasında ele geçen savaş esirleri Anadolu'nun farklı yerlerinde oluşturulan üsera garnizonlarında tutuldu. Asker ve sivil esirlerin tutulduğu bu garnizonların yönetimi ayrıca burada kalanların her türlü ihtiyaçlarının karşılanması Hilal-i Ahmer Cemiyetinin sorumluluğunda idi. Savaşın seyrine göre sayıları artan/azalan üsera garnizonları; Afyonkarahisar, Adana, Bağdat, Cizre, Gediz, Halep, Kayseri, Kırşehir, Kütahya, Manisa, Musul, Nusaybin, Resulayn, Sivas, Şam, Tarsus, Yozgat gibi önemli noktalarda kurulmuştu (Şahin, 2016, s. 1257). Diğer taraftan Yunan ordusu tarafından esir alınan 329 subay, 6002 asker, 15.740 sivil esirde Dedeğaç, Girit, Kandiye, Korfu, Larisa, Midilli, Patras, Sakız, Selanik, Sisam'daki üsera kamplarında tutulmuştu (Kaya, 2008, s. 471-474).

Birinci Dünya Savaşı'nda da kullanılan Kayseri Üsera Garnizonu, Türk İstiklal Harbi içinde kullanılan önemli noktalardan biri oldu. Özellikle Adana, Antep, Maraş bölgesinde ele geçirilen Fransızlar ile Anadolu'nun farklı noktalarında ele geçirilen Yunan asker ve sivil esirler burada tutuldular. Bu anlamda Yunan General Trikupis'ten önce Kayseri Üsera Garnizonunda esir tutulan bir diğer önemli isim Fransızların "*Verdiin Kahramanı*" diye niteledikleri Binbaşı Mesnil oldu. Karboğazı Savaşı'nda Binbaşı Mesnil taburuyla birlikte ele geçerken esir alınanların içinde onun Fransız Hastanesi'nde hastabakıcılık yapan eşi Bayan Mesnil de vardı (İdem, 2010, s. 112). Dönemde Kayseri Üsera Garnizonunda 699 asker ve sivil Fransız esir kalırken (Kızılay Arşivi, 883/8, lef: 1) söz konusu esirlerin içinde Müslüman Senegalli askerlerde vardı (Kızılay Arşivi, 883/8, lef: 10). Ayrıca esaretleri sürecinde 20 Fransız askeri vefat ederken bunlardan biri de zatürre hastalığından vefat eden Onbaşı Emillion Haman'dır (Kızılay Arşivi, 1134/7).

Fransızlar Sakarya Savaşı sonrası işgal ettikleri Türk topraklarında tutunamayacaklarını anladı. Yusuf Kemal Tengirşenk ve Henry Franklin Boullion'un imza koyduğu Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) ile Fransızlar işgal ettikleri toprakları boşaltmayı kabul etti. Antlaşma gereğince, iki taraf harp esirlerini serbest bırakacaktı. Bundan sonra Kayseri Üsera Garnizonunda esir tutulan Fransız esirlerin serbest bırakılmasıyla birlikte geriye sadece Yunan esirler kalacaktı.

Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri sonrası General Trikupis ve diğer Yunan komutanların esaret hayatı başladı. Bu süreçte Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından çekilen telgrafta, Yunan Salib-i Ahmer Cemiyetine Trikupis ve diğer esir komutanların sağlık durumlarının iyi olduğu, ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın misafiri oldukları yönünde bilginin ailelerine ulaştırılabileceği ifade edilmiştir (Vakit, 07. 09. 1922; Peyâm-ı Sabâh, 08. 09. 1922). Söz konusu telgrafa, Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti sonraki gün verdiği cevapta General Trikupis ve diğer Yunan Subayların sağlık durumlarının iyi olduğuna dönük bilginin ailelerine ulaştırıldığı belirtilmiş, ayrıca ailelerinin de sağlık durumlarının iyi olduğunun kendilerine ulaştırılması istenmiştir (İkdâm, 10. 09. 1922).

Diğer taraftan Trikupis'in, Türk askeri tarafından esir alındığı bilgisi Yunan kamuoyunda şok etkisi yaptı. Öyle ki ilk anda Yunan gazeteleri Trikupis'in esaretini yalanlama yoluna gitti. Bu noktada örneğin, Trikupis tarafından ordunun durumu ile ilgili hükümete bir rapor gönderildiği yönünde haber servis edildi

(Hâkimiyet-i Milliye, 08. 09. 1922). Ancak durumun gerçekliği kamuoyundan uzun süre saklanamadı ve basın Trikupis'in esir olduğunu açıklarken onun yerine General Polymenekos'un Yunan Orduları Başkomutanı olarak atandığını kamuoyuna duyurdu (Peyâm-ı Sabâh, 08. 09. 1922; İkdâm, 08. 09. 1922).

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri sonrası Trikupis ve diğer esir komutanlar, Uşak'tan Afyonkarahisar'a buradan da Ankara'ya sevk edildi. Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'in anılarında belirttiğine göre; Ankaralıların muhtemel taşkınlıklarından, Trikupis ve beraberindekileri korumak için tren, Ankara yakınında durduruldu. Esirler karayolu ile Sarıkışla'ya getirildi. Burada iki gün sonra Trikupis ile görüşen Özalp, kendisinden bir isteğinin olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine kim olduğunu soran Trikupis'e, Milli Müdafaa Vekili olduğunu söylemiş, o da şahsına gösterdiği ilgi için Özalp'e teşekkür etmiştir (Özalp, 1988, s. 236). 24 Eylül günü Ankara'ya ulaşan esirler, TBMM önünden törenle geçirildi. Başta Trikupis olmak üzere esirlerden şapkalarını çıkararak milletvekillerini selamlamaları istendi. O gün mecliste milletvekili olarak bulunan Damar Arıkoğlu anılarında “*ömriüm oldukça bunun zevkini umutamam.*” sözleriyle yaşadığı duyguyu ifade etmektedir (Arıkoğlu, 1961, s. 296).

Bundan sonra esirler, daha uzun süre kalacakları Kayseri Üsera Garnizonu öncesindeki durakları olan Kırşehir'e gönderildi. Trikupis anılarında burada aslen Larissalı olup Yunanca da bilen bir Türk albayının sıkı gözetimi altında kaldıklarını ifade etmektedir (Trikupis, 2020, s. 104). Kırşehir Üsera Garnizonunda Trikupis, 5122 numara ile kayıtlı idi (Kızılay Arşivi, 1216/162). Buradaki esareti sırasında Trikupis'e Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti tarafından çeşitli kıyafetler (ceket, fanila vb.) gönderildiği ve bunların Kızılay tarafından kendisine ulaştırıldığını görmekteyiz (Kızılay Arşivi, 1156/9). Yine bu süreçte Trikupis'e muhtemelen ailesi tarafından gönderilen para, 26 Kasım 1922 tarihinde Ziraat Bankası vasıtasıyla iletilmiştir (Kızılay Arşivi, 1216/198).

Nihayet Kütahya-Eskişehir Savaşları sırasında “*Kahvemi Talas'ta içeceğim.*” diyerek ordularının Kayseri'yi bile işgal edebileceğini ima eden Trikupis'in esaret hayatındaki son durağı, Kayseri'nin Talas ilçesinde bulunan Üsera Garnizonu oldu. Kayseri'ye 1923 yılı Şubat ayının ilk günlerinde ulaşan Trikupis ve beraberindekilerden Talas Üsera Garnizonu Komutanı Albay Arif Bey ve yardımcıları sorumluydu. Trikupis ve esir Yunan subayları Amerikan Board Teşkilatı tarafından Kayseri-Talas istasyonunda kurulan Talas Amerikan Kolejinin çevresindeki geniş ve ferah konaklarda kaldılar. Trikupis, savaş meydanında terk ettiği özel eşyalarının, iki köpeğinin, özel otomobilinin Talas'a getirilmesi için ricada bulundu. Otomobilinin dışındaki diğer istekleri yerine getirildi. İlerleyen süreçte Yunan işgal ordusunda Kızıllaç hemşiresi olarak çalışan eşi Elena ve ikiz kızları da Talas'a getirildi. Trikupis'in kaldığı konakta, Yunan bir emir subayı, bir doktor, hizmet erleri ve aşçı tahsis edildi. Konak dışı ve girişi devamlı iki Türk subayının ve muhafız erlerin gözetimindeydi.

Anılarında belirttiğine göre Trikupis'in esaret sürecinde henüz mübadele ile Yunanistan'a gönderilmemiş yerli Rum ahali, düzenli bir şekilde onu ve diğer esirleri ziyaret ediyor; kutsal günlerde yiyecek getiriyorlardı. Trikupis ve diğer Yunan esir subaylar da pazar günleri Talas ve çevre köylerde kiliselere gidiyor, Rumlarla sohbet ediyor; Türk muhafızlarının eşliğinde diledikleri zaman Talas, Kayseri, Zincidere, Endürlük ve çevre köylerde dolaşıyorlardı. Ayrıca Trikupis ve beraberindeki esir subaylar, Türk muhafızlarının eşliğinde Ali Dağı çevresinde keklük ve tavşan avına gidiyorlardı.

Diğer taraftan Talas Üsera Garnizonunda tutulan esirlerden er ve erbaş olanlar Zincidere'de kaldılar. Yunan er ve erbaşları kamu binalarının onarımında, köprü ve duvar inşaatında, karayolu yapımında (Kayseri-Sivas) ücret karşılığı çalıştırılırken üst düzey subayların herhangi bir işte çalışmaları söz konusu olmadı.

Bununla birlikte askeri doktorlar zaman zaman Talas ve çevresindeki köylerde hastaları muayene etmekteydiler. Kayıtlara göre 1923 yılı ortalarında Kayseri Üsera Garnizonunda 436'sı asker, 503'ü sivil olmak üzere toplam 1105 Yunan esir bulunuyordu (Özdemir, 1990, s. 145).

Yunan esirlerin giyecek ve yiyecek ihtiyaçları umumi levazımatça karşılandı. Bu süreçte Türkiye'nin Yunan esirlerinden sadece Talas Üsera Garnizonundaki esir subaylara maaş ödenmesi söz konusu olup ödenen maaşın, Türk subaylarına ödenen maaş miktarı kadar olduğu görülmektedir (Özdemir, 1990, s. 136). Talas Üsera Garnizonunda bulunan esirlerin maaşları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Esirlerin maaşları.

Sıra No	Rütbesi	Lira	Kuruş
1	General	62	69
2	Miralay	57	94
3	Kaim-Makam	50	44
4	Binbaşı	42	94
5	Yüzbaşı	30	25
6	Mülazım-ı Evvel	28	34
7	Mülazım-ı Sani	27	49
8	Zabit Vekili	19	7

Kaynak: Akandere, 2002, s. 460.

Diğer taraftan esir subaylar, rütbelere göre ayrı ayrı sofralara bölünmüş olup bu sofralar bizzat kendileri tarafından idare ve tanzim edildi. Savaşta ele geçen esirler; esaretleri boyunca kabiliyetlerine göre çeşitli işlerde çalıştırılırken ölüm ve firarlar günü gününe üst makamlara bildirildi. Böylelikle esir sayıları mümkün olduğu kadar takip edildi. Savaş dolayısıyla yaygınlaşan hastalıklar için Türk sağlık personeli görevlendirilirken eldeki sağlık personeli sayısı yetersizliği sebebi ile esirlerin arasında bulunan doktor ve sağlık memurlarından da yararlanma yoluna gidildi (Özdemir, 1990, s. 141).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) Türk İstiklal Harbi yıllarında Batı Anadolu'da esir alınan Yunanlılara yardım eden kurumların en başında gelmekteydi. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin esir şubesi, esirlerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması, aileleri ile iletişimin sağlanması, aileler tarafından gönderilen pek çok şeyin (para, paket vb.) esirlerin doğrudan kendilerine teslimi için çaba gösterdi (Kaya, 2008, s. 478).

Her iki taraf da esir askerlerin durumu hakkında bilgi edinmek istemiştir. Zira zaman zaman esir kampları hakkında asılsız iddialar ortaya atıldığı görülmüştür. Bu noktada örneğin Yunanlıların, Kayseri Üsera Garnizonunda biri binbaşı olmak üzere sekiz Yunan esirinin kurşuna dizildiği iddiası Türk yetkililer tarafından yalanlanırken Türk tarafı, esirlerin her türlü kötülükten korunması ve varlıklarını muhafaza etmesi için “Üsera Taburları Müfettişliği” kurmuştur. Müfettişlik, teftiş görevine devam etmiş ve şikâyetleri değerlendirmiştir. Hatta bir denetleme sırasında görevini tam yapmadığı anlaşılan Kayseri Garnizon Komutanı görevinden alınmıştır (Özdemir, 1990, s. 134-135).

Ayrıca mübadeleden önce Türkiye ve Yunanistan arasında varılan mutabakata göre her iki ülkedeki esir karargâhları 1922 ve 1923 yıllarında Uluslararası Kızılhaç Komitesince teftişe tabi tutulmuştur. Bu kapsamda Kayseri'ye gelen Kızılhaç görevlisi Dr. Roerich'in ziyareti ve raporu Talas Üsera Garnizonunda kalan esirlerin sağlık durumu hakkında bize bilgi vermektedir. Dr. Roerich, 22 Ocak 1922 tarihinde Talas Üsera Garnizonunu ziyaret etmiş, bir sağlık heyetinin refakatinde bu esirleri birer birer muayene etmiş ve esirlerde hiçbir intaniye (mikroplu salgın) rastlamamıştır. Esirlerin hastanelerde Türk hastaları ile beraber buldukları ve aynı yemekten yedikleri gözlemlenmiştir. Muayene sonrası malul oldukları belirlenen on dört kişi ayrılmış hatta bunların dışında üç doktorun değişim sureti ile Mersin üzerinden Yunanistan'a gönderilmesine izin verilmiştir. Teftiş sürecinde heyeti, Kayseri Belediyesi çok iyi ağırlamış; Dr. Roerich Türk misafirperverliğinden gayet memnun kalmıştır. Heyet 27 Ocak 1922 tarihinde Kayseri'den ayrılarak 30 Ocak 1922 akşamı Ankara'ya gelmiştir (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 1922, s. 126-127; Çapa, 1990, s. 281).

General Trikupis'in esaret sürecinde ikinci teftiş, 1923 yılında esir garnizonlarının durumunu incelemek üzere Türkiye'ye gelen Uluslararası Kızılhaç Komitesi adına Georges Burnier -Charles Burckhardt ve onlara katılan Hilal-i Ahmer Esirler Şube Müdürü Saffet Bey tarafından yapıldı. Yunan esirlerinin yer aldığı garnizonları gezmekle görevli bu heyet, Kayseri'ye 1923 yılı Temmuz ayının ilk günlerinde geldi. Heyet yaptığı incelemede esir subayların rütbelere göre kendilerine geniş ve ferah konaklar verildiğini gördü. Bu konakları tek tek gezen heyet, onlarla konuşarak bir şikâyetleri olup olmadığı sordu. Hepsini memnun olduklarını söylerken Trikupis gördükleri iyi muameleden dolayı bütün esirler adına memnuniyetini bildirdi ve ayrıca Hilal-i Ahmer'e teşekkür etti.⁴ Burnier - Burckhardt heyetinin hazırladığı raporda; Talas Üsera Garnizonundaki bütün subayların sağlıklarının iyi olduğu, bulaşıcı hastalıklara rastlanmadığı ve ayrıca hastaların tedavisi için tüm imkânların kullanıldığı ifade edilmiştir. Yine heyet, Talas Üsera Garnizonunda ciddi olmayan rahatsızlıkların tedavisi için bir hastane olduğunu, acil/önemli hastalıklar için esirlerin Kayseri hastanesine gönderildiğini kaydetmiştir. Ayrıca heyet, ziyaretleri sırasında biri sarılıktan diğeri de romatizmadan dolayı yatan iki subayın bulunduğunu belirtmiştir (Akgün ve Uluğtekin, 2001, s. 52-54; Hilal-i Ahmer Mecmuası, 1923, s. 327).

Son olarak Yunanistan'da esir bulunan Birinci Kolordu Komutanı Miralây Cafer Tayyar'ın (Eğilmez) esirlikten kurtarılması sürecinde Trikupis için esaretten kurtulma umudu belirmiş, ancak her iki tarafın isteklerinin uyuşmaması bunu mümkün kılmamıştır (Özdemir, 1990, s. 331). Bundan sonra esaret hayatı bir süre daha devam eden Trikupis, Lozan Barış Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) imzasından sonra serbest kalmıştır. 20 Eylül 1923'te Türk muhafızlarının eşliğinde Trikupis ve diğer Generaller Yunanistan'a gönderilmek üzere Ankara üzerinden İzmir'e götürülmüş bir gün sonrada buradan bir gemi ile Yunanistan'a uğurlanmışlardır.

⁴Esir Yunan Başkomutanı General Trikupis'in Hilâl-i Ahmer'e Teşekkürü:

Esiren Kayseri'de bulunan Yunan Orduları Başkomutanı General Nikolaos Trikupis Hilâl-i Ahmer'etercemesiâtide mündemiç teşekkürnâme'yi gönderdi:

Kayseri 17 Haziran 1923

Türkiye Hilâl-i Ahmer Riyasetine

"Ailemizin son mektuplarını sûret-i mahsusada göndermek lütfunda bulunduğumuzdan dolayı kendi teşekkürlerimi on terdifen Genral Dickens ve General Dimares'in teşekkürlerini takdim ederim. Bu fırsattan bi'-istifade İstanbul Türk Hilâl-i Ahmeri vasıtasıyla bana gönderilmekte olan zevcem'in mektuplarından dolayı da takdim-i teşekkürât ederim. Bâki ihtiramât-ı fâikamın kabulünü rica ederim, efendim.

Nikolaos Trikupis

Esir-i Harb Yunan Generali" Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası, 15 Temmuz 1923, s. 302-303.

4. Sonuç

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı Türk İstiklal Harbi'nin nihai aşamasını oluşturur. Bu savaş sonunda Yunan ordusunun başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerine güvenerek başlattığı Anadolu'nun işgali girişimi tersine dönmüştür. Söz konusu tersine dönüşte Yunan ordusunun unsurları savaş düzenini kaybedip bozguna uğramıştır. Bu unsurlardan birisi de General Trikupis'in başında olduğu Yunan 1. Kolordusu idi. Savaşın ilk günü kuşatma altına alınan Trikupis Türk ordusunun kapatamadığı dar bir alandan çıkmış sonrasında Kızıldaş deresi üzerinden Murat Dağlarına ulaşmayı başarmıştı. Buradan Uşak'a giderek General Franko ile güçlerini birleştirmeyi hedeflemişti. Ancak onun bu amacı Türk süvarileri tarafından akamete uğratıldı. Etrafı Türk süvarileri tarafından çevrilen Trikupis; açlık, cephane yetersizliği, yorgunluk vb. nedenlerle emrindeki asker ve subayların savaşmak istememesi üzerine teslim olmak zorunda kaldı.

Trikupis'in esaretinden yıllar sonra onu kimin esir aldığı ve ayrıca esir alındığı süreçte Yunan ordusunun başkomutanı olup olmadığı konularıyla ilgili birbirleriyle çelişen ifadelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte onu 5. Kafkas Tümenine mensup olan Tümen Komutanı Kurmay Albay Halit (Akmansu) Bey'in esir aldığı kabul görmektedir. Buna ek olarak Trikupis, 2 Eylül 1922'de esir alınmış, onun esaretinden haberi olmayan Yunan Hükümeti, kendisini 4 Eylül 1922'de Hacı Anesti'nin yerine Başkomutan olarak atamıştır. 5 Eylül 1922'de Trikupis'in esir edildiğini öğrenen Yunan Hükümeti, onu başkomutanlıktan alarak yerine General Polimekanos'u atamıştır. Sonuç olarak Trikupis'in esir düştüğünde Yunan ordusunun başkomutanı durumunda olduğunu söylemek gerekir.

General Trikupis'in, Türkiye'de yaklaşık bir yıl esaret hayatı olmuştur. Bu sürenin yaklaşık dört aylık dönemi Kırşehir'de yaklaşık sekiz aylık dönemi de Kayseri'de/Talas Üsera Garnizonunda geçmiştir. Talas Üsera Garnizonunda sadece Yunan er, erbaş ve subayları tutulurken, Trikupis ve diğer üst düzey komutanlar bölgedeki geniş ve ferah konaklarda kaldılar. Kendisinin ricası üzerine İstanbul Büyükkada'da bulunan eşi Elena ve ikiz kızları buraya getirildi. Anılarında esaret günlerinde Türklerden iyi muamele gördüğünü ifade eden Trikupis, Lozan'da imza edilen esir değişimi çerçevesinde Eylül 1923'te ülkesine gönderildi.

Kaynakça

- [1] Adivar, Halide Edip (2020), Türk'ün Ateşle İmtihanı, Can Yayınları, İstanbul.
- [2] Akandere, Osman (2002), "1923 Ortalarında Uluslararası Kızılhaç Heyetinin Anadolu'daki Teftiş Gezileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 18, S 53. (443-469).
- [3] Akgün, Seçil Karal ve Akgün Murat (2001), Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara.
- [4] Altay, Fahrettin (2022), 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [5] Arıkoğlu, Damar (1961), Hatıralarım, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul.
- [6] Aydemir, Şevket Süreyya (1986), Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922), C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [7] Belen, Fahri (1983), Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [8] Belen, Fahri (1999), Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- [9] Bozok, Salih (2001), Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor, haz. Can Dündar, Doğan Kitap, İstanbul.
- [10] Budak, Mustafa (2018), 99 Soruda Lozan, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- [11] Çapa, Mesut (1990), "Milli Mücadele Yıllarında Anadolu'daki Yunan Savaş Esirlerini Ziyaret Eden Uluslararası İlk Kızılhaç Heyeti", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 2, S. 6. (281-294).
- [12] Çaykırın, Güzin (2022), "Yunan Ordusu Başkomutanı General Trikupis'in Esareti (2 Eylül 1922)", Journal of Universal History Studies, 5 (2) December. (239-252)
- [13] Erdem, Nilüfer (2017), Yunan Tarihçiliği Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923, Derlem Yayınları, İstanbul.
- [14] Erkan, Mehmet Sedat (2022), "Türk Tarihinde Bir Dönüm Noktası, Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesi", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, C. 11, S. 32. (243-271).
- [15] Göğem, Ziya (1954), Kurmay Albay Daday'lı Halit Beğ Akmansü (1884-1953), C 1, Halk Basımevi, İstanbul.
- [16] Görgülü, İsmet (1985), Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- [17] Gündüz, Asım (1973), Garp Cephesi Kurmay Başkanı - Hatıralarım, (haz. İhsan Ilgar), Kervan Yayınları, İstanbul.
- [18] Hâkimiyet-i Milliye, 8 Eylül 1922.
- [19] Hatipoğlu, Murat (1997), Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- [20] İdem, Tekin (2020), "Karboğazı Savaşı'nda Esir Alınan Fransız Taburu ve Kayıp Bayrak Meselesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXXVI, S. 102. (107-136).

- [21] İkdâm, 8 Eylül 1922; 10 Eylül 1922.
- [22] İnönü, İsmet (1985), Hatıralar, 1. Kitap, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- [23] Kara Harp Okulu -KHO- (1983), Harp Tarihi Ders Notları-Birinci Kitap, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara.
- [24] Kaya, Erol (2008), “Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Anadolu ve Yunanistan’daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar”, Turkish Studies, Volume 3/2 Winter. (465-486).
- [25] Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaş Esirleri (2018), Yay. Haz. Gülfettin Çelik - Recep Karacakaya - Zekai Mete - Hamdi Genç - Faruk Bal, Seçil Ofset, İstanbul.
- [26] Kocatürk, Utkan (1971), Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Edebiyat Yayınevi, Ankara.
- [27] Kutay, Cemal (1981), Ege’nin Kurtuluşu, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- [28] Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası, 15 Şubat 1922, S. 6; 15 Temmuz 1922, S. 11.
- [29] Özalp, Kazım (1988), Milli Mücadele 1919-1922, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [30] Özdemir, Ahmet (1990), “Milli Mücadele’de Üsera Taburları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 2, S. 5. (129-150).
- [31] Özdemir, Ahmet (1990), “Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 2, S. 6. (321-333).
- [32] Parlak, Türkmen (1983), İşgalden Kurtuluşa Yunan Egeden Nasıl Gitti, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Yayınları, İzmir.
- [33] Peyâm-ı Sabah, 8 Eylül 1922.
- [34] Sarısamam, Sadık (2022), “Yunan Başkomutanı Trikopolis’in Esareti Üzerine”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 24, S 100 Yılında Kocatepe – Büyük Taarruz Özel Sayısı - Kasım. (129-151).
- [35] Şahin, Feyza Kurnaz (2016), “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu’ndaki İngiliz Esirler”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), S. 56 Erzurum. (1255-1307).
- [36] Taşkiran, Cemalettin (2018), Milli Mücadele’de Türk ve Yunan Esirler (1919-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [37] Tutsak, Sadiye (2014), “Büyük Taarruzda Esir Alınan Yunanların Kamplara Dağılımı ve Uşak Üsera Kampı”, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu 2-4 Ekim 2012/Uşak, C. 1, Yay. haz. Arzu Güvenç – Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara. (99-131).
- [38] Tuzcu, Ali (2007), Talas 1850-1950 Zaman, Mekân, İnsan Manzaraları, Talas Belediyesi Kültür Yayınları 3, Kayseri.
- [39] Türk İstiklal Harbi -TİH- (1968), C. 2 (Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı) 3. kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara.

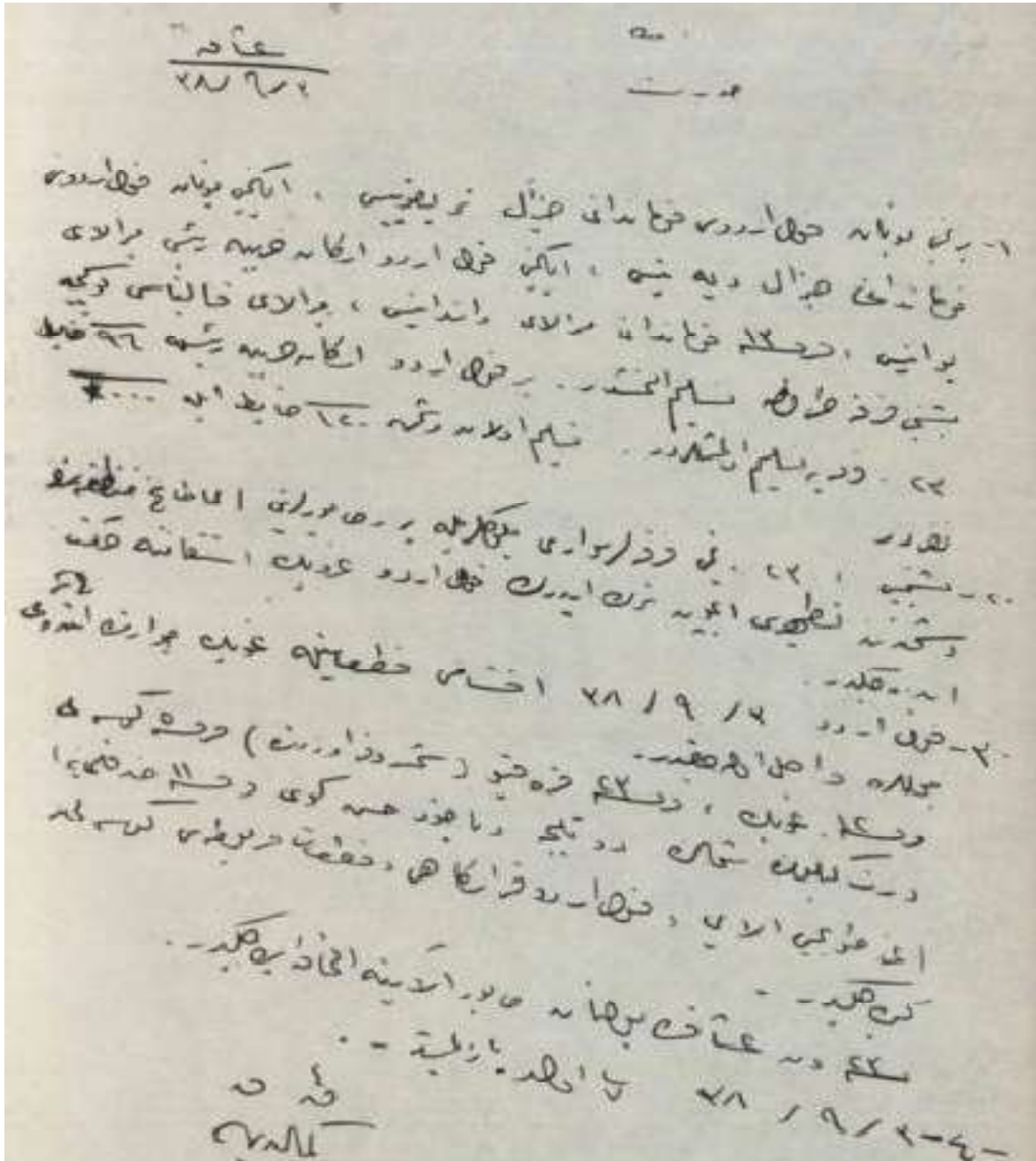
[40] Trikupis, Nikolaos (2020), Atatürk'ün Esir Aldığı Yunanlı General Trikupis'in Hatıraları, haz. Hakan Pala, HS Yayınları, Ankara.

[41] Vakit, 7 Eylül 1922.

[42] Yazman, Aslan Tufan (1972), Hedefiniz Akdeniz! Sakarya'dan İzmir'e Kadar Büyük Taarruz'un Öyküsü, Pamukbank Kitapları, İstanbul.

EKLER

Ek-1: Yunan General Trikupis'in 5. Kafkas Tümeni tarafından esir alındığını gösterir tarihi belge.

Kaynak: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 62, 1967, s. 369.

Ek-2: Türk askeri tarafından esir alınan Yunan General Nikolaos Trikupis.

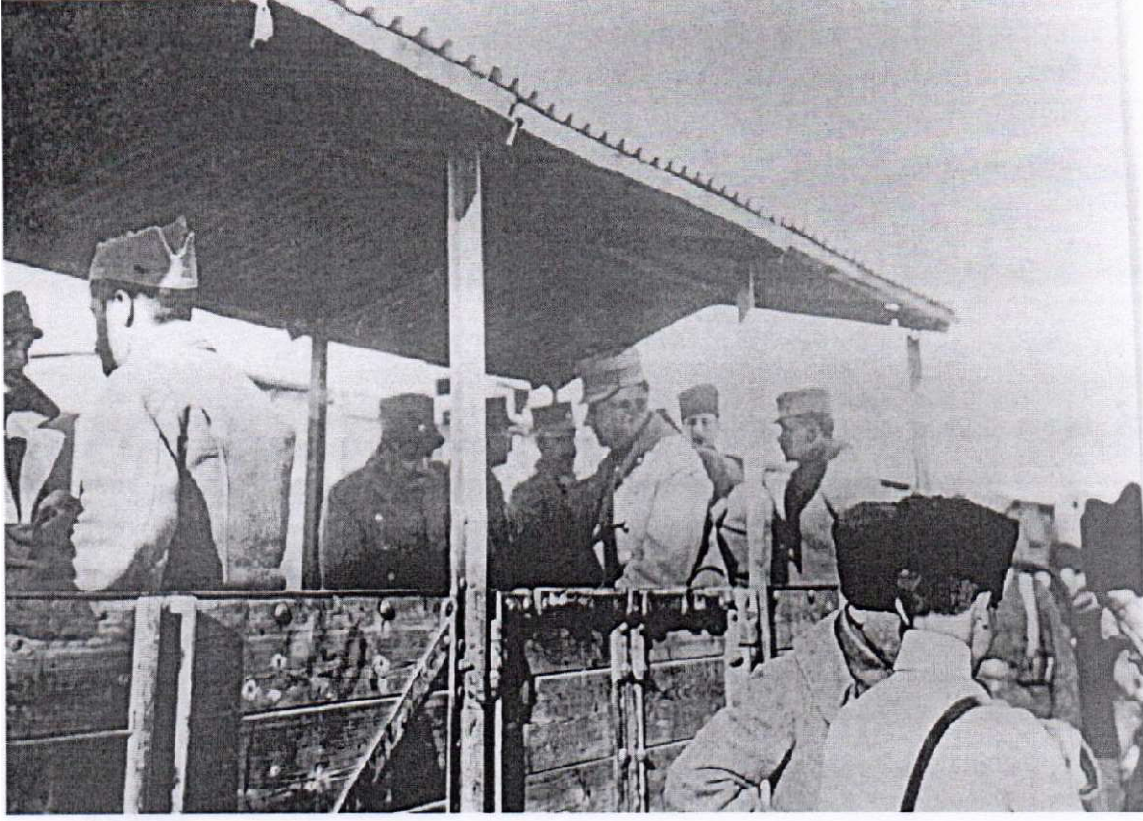
Kaynak: Belen, 1983, s. 489.

Ek-3: Yunan General Trikupis'i esir alan Yüzbaşı Nihat Efendi (Ok).

Kaynak: Belen, 1983, s. 490.

Ek-4: General Trikupis ve Yunan Subayları Kırşehir'e gönderilirken (11 Ekim 1922).

Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 144.

Ek-5: Esir Yunan askerleri Kayseri'de (4 Ekim 1922).

Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 147.

Ek-6: Talas'ta bir konakta gözetim altında tutulan üst rütbeli Yunan Subayları toplu halde. Ön sırada oturanlar, soldan sağa Trikupis ile eşi Elena, ikiz kızları.

Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 148.

Ek-7: Talas Üsera Garnizonunda kalan üst rütbeli Yunan Subayları kendilerini korumak ve gözetlemekle görevli Türk Subayları ile birlikte. En ön sırada oturan solda 1. Kişi Trikupis sevdiği iki beyaz köpeği ile.

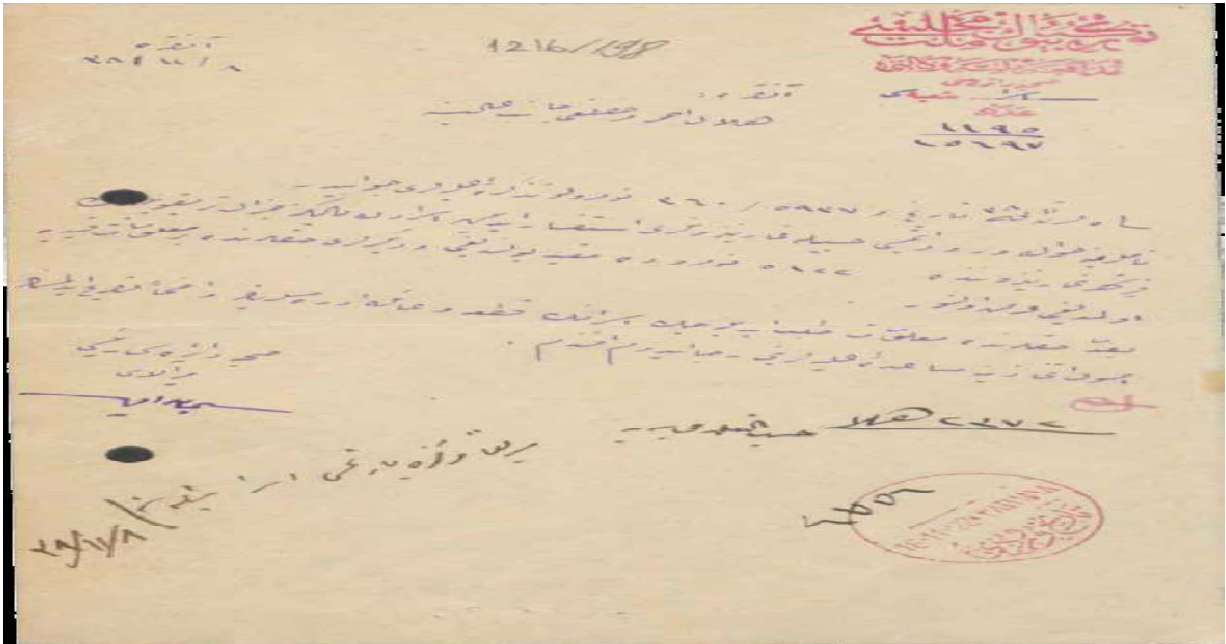
Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 148.

Ek-8: Esir Yunan Subayları ve Türk Subaylar.

Soldan sağa oturanlar: General Dimiras, General Trikopis, Talas Üsera Garnizonu Komutanı Kurmay Albay Adnan Bey, General Digenis ve Garnizon güvenlik komutanı Yüzbaşı Emin Bey, Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 149.

Ek-9: Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce ismine gelen havalenin kendisine ulaştırılması için Üsera Şubesine nerede olduğu sorusuna karşılık General Trikopis'in Kırşehir Garnizonu'nda 5122 numara kaydıyla bulunduğu dair Sıhhiye Dairesi Reisi Miralay Süleyman Emin tarafından verilen cevap yazı.

Kaynak: Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaş Esirleri, 2018, s. 239.

Ek-10: Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı adına Georges Burnier'in Talas Üsera Garnizonuna yaptığı teftiş sırasında çekilen bir fotoğraf. Ön sırada soldan sağa 6. kişi Kızılhaç gözlemcisi Burnier.

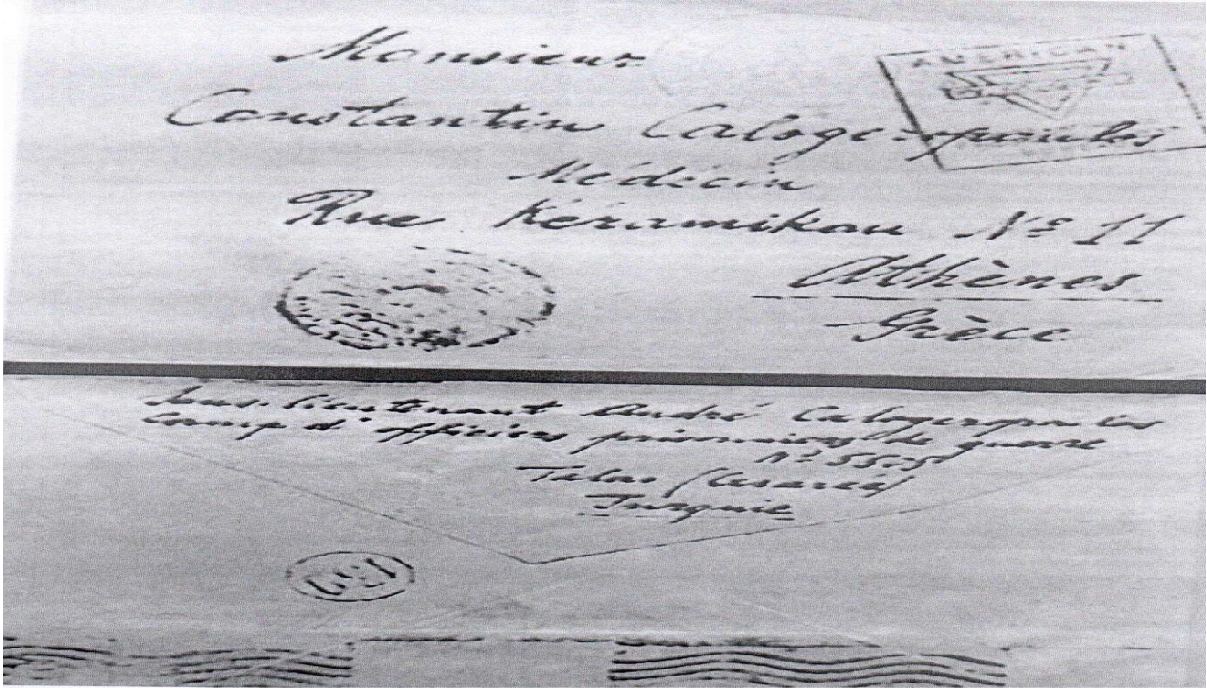
Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 150.

Ek-11: Uluslararası Kızılhaç gözlemcileri, Georges Bunier ve Charles Burckart'ın Yunan generaller ile ayrı görüşmesi. Soldan sağa; 1. General Dimiras, 2. Georges Burnier, 3. Bir Yunan Subayı, 4. General Trikupis, 5. Charles Burckart.

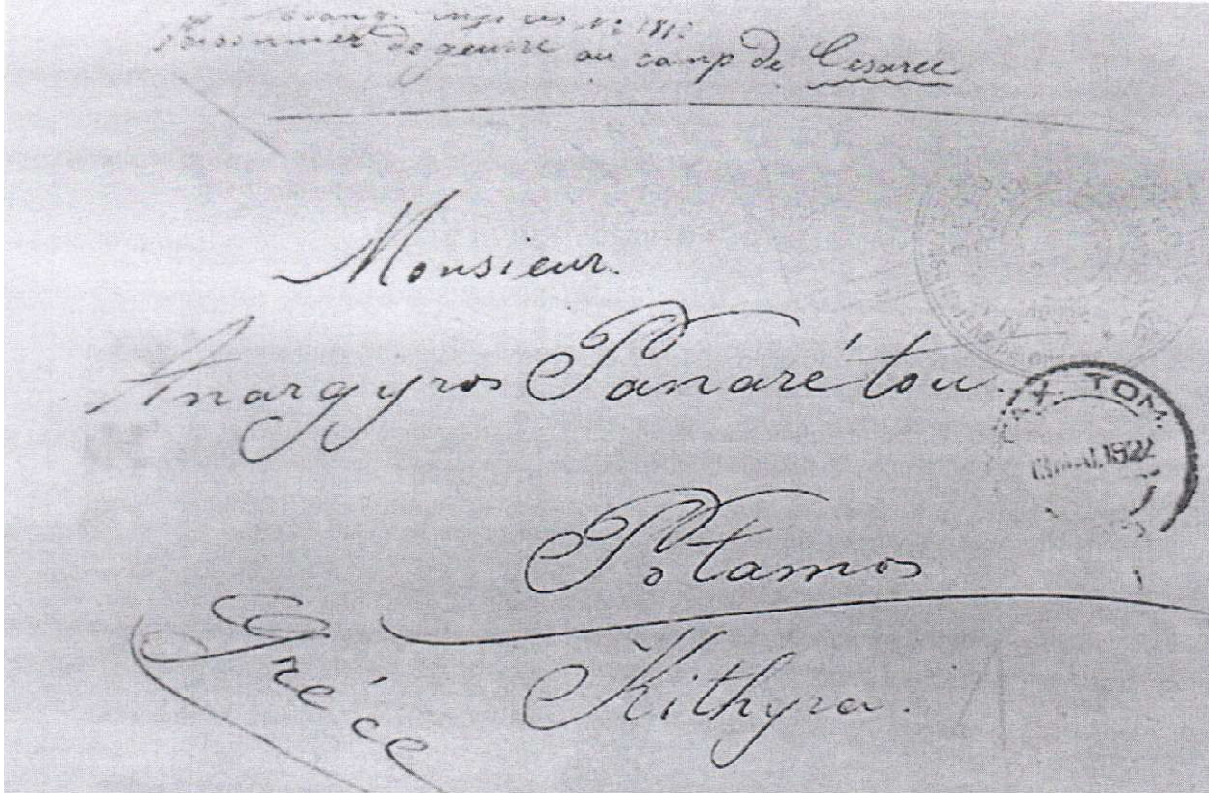
Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 150.

Ek-12: Talas Üsera Garnizonunda bulunan Teğmen Andrei Kalogeropolos'un babası Doktor Konstantin Kaogeropolas'a gönderdiği mektup (23 Ekim 1922).

Kaynak: Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 153.

Ek-13: Takas Üsera Garnizonunda bulunan Evangelos Tifilis'in Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti aracılığı ile Yunanistan'a gönderdiği mektup (13 Mart 1922).

Kaynak: Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 153.

Journal of Universal History Studies

Hitit Kültüründe “Kandırma Eylemi” Üzerine Bir Değerlendirme¹

An Evaluation on the “Act of Deception” in the Hittite Culture

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 24.03.2023 / 13.06.2023

pp. 61-82

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Hasan Tuncer

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Department of History, Research Assistant, Dr., Nevşehir, Türkiye

Email: hasan.tuncer01@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0003-1054-7950

Cite: Tuncer, H. (2023). Hitit Kültüründe “Kandırma Eylemi” Üzerine Bir Değerlendirme . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 61-82 . DOI: 10.38000/juhis.1270568

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

İnsan, tarih boyunca emellerine ulaşmak için çeşitli yollar denemiştir. Amacına ulaşmaya çalışan kimse, kimi zaman etik kurallara uygun davranırsa da kimi zaman da bu durumu gözetmemiştir. İnsanın hedefine ulaşmak için kullandığı yöntemlerden birisi, kandırma eylemi ile durumu kontrol altına alma çabasıdır. Kişi, içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmak, içinde bulunduğu durumu korumak ve devam ettirmek ve kötü durumu lehine çevirmek amacıyla kandırma eylemini gerçekleştirmiştir. Kandırma eyleminin kullanımı diğer toplumlarda olduğu gibi Hititlerde de kayıtlara geçmiştir. Hititçe birçok farklı metinde belgelenen bu eylemde tanrılar, insanlar, hayvanlar ve cansız nesnelere yer alabilmektedir. Tanrının başka bir tanrıyı, insanın başka bir insanı, insanın tanrıyı ve tanrının insanı kandırması şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca canlı veya cansız vekiller kullanılarak da kandırma eylemi gerçekleştirilmiştir. Kandırma eylemini gerçekleştiren kimselerin, bunu yapmaması gerektiği aksi halde ağır şekilde cezalandırılacakları da metinlerde zikredilmiştir. Bazen bir savaşın seyrini bile değiştirebilen bu eylemler, kimi zaman başarılı olmuş kimi zaman ise başarıya ulaşmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Kandırmak, Yalan, Aldatmak, Hile.

Abstract

Throughout history, man has tried various ways to achieve his goals. The person trying to reach his goals sometimes behaves in accordance with the ethical rules, but sometimes he does not observe this situation. One of the methods that people use to reach their goals is utilize the act of deception. Man has committed the act of deception in order to get rid of a negative situation he is in, to protect and maintain the situation he/she is in, and to turn the bad situation in his/her favour. The use of deception was recorded in the Hittite texts as in other societies. This action, which is documented in many different Hittite texts, can include deities, humans, animals and inanimate objects. It is recorded that a deity deceives another deity, man deceives another man, man deceives a deity, and deity deceives man. In addition, an act of deception was carried out by using live or inanimate proxies. It is also mentioned in the texts that those who commit the act of deception should not do this; otherwise they will be severely punished. These actions, which can sometimes even change the course of a war, were sometimes successful and sometimes not.

Keywords: Hittite, Deceive, Lie, Betray, Cheat.

Giriş

İnsan, ömrü boyunca doğrularla karşılaştığı kadar yanlışlarla da yüzleşmiştir. Kişi, içerisinde bulunduğu durumu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmek için yalan ve kandırma gibi çeşitli etik dışı yöntemlere başvurabilmiştir. Öyle ki, insanın içerisinde yaşadığı toplumda her şey kanunlar dâhilinde ve hiçbir yanlış olmadan elbette yürümektedir. Hitit metinleri incelendiği zaman, bu durumun Hitit toplumu için de geçerli olduğu görülmektedir. Farklı türden belgelerde, Hititlerdeki kandırma eylemine rastlanmaktadır. Hitit insanının gerçekleştirdiği bu eylemlere, toplumun inancının belli dinamikler doğrultusunda yazılı metinlere yansımalarıyla tanrılar da dâhil edilmiştir.

İnsanlar kimi zaman dürüst olmayan davranışlarda bulunurlar. Bu konuyla ilgili hayatın birçok farklı kesitinden örnekler verilebilir. Haksız kazanç, sahtekârlık, günlük hayatta söylenen yalanlar ve hırsızlık gibi birçok örnek kandırma eyleminin birer göstergesidir. Kısacası kişi, hedeflediği amaca ulaşmak için etik olmayan birçok farklı yöntemi denemektedir (Pascual-Ezama, 2018, s. 357-358). Aslında insan yalan söylemenin ve kandırmanın kötü olduğuna inanacak şekilde sosyalleşmiştir. Bunun etik olmayan birer davranış olduğu öğretilmiştir (Saxe, 1991, s. 409).

Hititçe çivi yazılı metinlerde kandırma eylemi ile ilgili bazı kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimelerden birisi Hititçe *markištah-* olup, “*kandırmak, aldatmak, tuzağa düşürmek, ani baskın yapmak*” gibi anlamlara gelmektedir (Ünal, 2016, s. 340).² Bir diğeri ise, Hititçe *appala-* kelimesidir. Bu sözcük *de “tuzak, kapan, hile, düzen, aldatma, kandırma”* anlamlarını ifade etmektedir (Ünal, 2016, s. 69).³ Örneğin bu kelime, KBo 6.34 numaralı bir askeri yemin metninde kaydedilmiştir. Belgede yeminleri çiğneyen ve Hatti ülkesi kralına karşı hilekârca davrananların cezalandırılacağından şu şekilde söz edilmiştir: “*Aynı şekilde, kim bu yeminleri çiğner ve Hatti ülkesinin kralına karşı hilekârca davranırsa ve bakışlarını düşmanca Hatti ülkesine çevirirse, bu yeminler onu yakalasın ve ordusunu kör etsin, dahası, onları sağır etsin.*” (Oettinger, 1976, s. 6-7).

Günlük hayatın herhangi bir kesitinde kişinin karşısına çıkabilecek olan kandırma eylemi, eskiçağ Anadolu’sunun büyük imparatorluğu Hititler döneminde de çivi yazılı metinlere kaydedilmiştir. Mitolojik metinlerden kanun maddelerine, siyasi metinlerden ritüel metinlerine kadar daha birçok belgede kandırma eylemi zikredilmiştir. Kimi zaman bir tanrı tarafından gerçekleştirilmiş gibi ifade edilen bu eylemler, kimi zaman da kişi tarafından bir amaç uğruna kullanılmıştır. Bazen de canlı veya cansız birer vekil bu eylemde yer alarak, amacına ulaşmaya çalışan kişinin yaşayabileceği olumsuz etkileri kendi üzerlerine almışlardır. Tanrının kanunları, emir ve yasakları birçok toplumda olduğu gibi Hititlerde de önemlidir. Tanrının eşyaları ve malları hususunda bir yalan veya kandırma durumunun olmaması konusunda Hitit insanı uyarılmıştır. Aksi halde büyük cezalar alabilecekleri yönünde ifadeler belirtilmiş ve bu kimselerin etik olarak uygun olmayan bu davranışlar içerisine girmemeleri hedeflenmiştir. Kısacası bu konuyla ilgili kanun ve uyarılar caydırıcı olmaya yöneliktir.

²Bu sözcüğün geçtiği bazı metin yerleri şöyledir: KBo 14.19 ii 24; KBo 26.121 ii 9; KUB 26.52, 5. Örneğin ‘Hannahanna’nın Kayboluşu ve Geri Dönüşü’ efsanesini içeren KBo 26.121 numaralı belgede bu kelimenin geçtiği yer kırkıdır. Bkz. (Rieken, 2009, hethiter.net/: CTH 334.10). Ayrıca KBo 14.19 numaralı II. Murşili’nin yıllıklarını içeren belgeden, metin içerisinde ilgili kısımda söz edilmiştir.

³Bu sözcüğün geçtiği bazı metin yerleri şunlardır: KUB 36.106, öy. 8; KBo 6.34, i 16, KBo 6.35 ii 1, 12. Örneğin KUB 36.106 numaralı belge ‘Habiru ile Antlaşma’ ile ilgili bir belgedir. Bu belgede *appala-* sözcüğünün geçtiği kısım kırkıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Giorgieri, 1995, s. 71-73).

Kandırma eyleminin yukarıda sözü edilen olumsuz durumları yansıtmalarının yanında, olumlu durumları ifade ettiği örnekler de vardır. Örneğin aşağıdaki sözü edilecek olan “*Appu ve İki Oğlu*” ile ilgili masalda, kandırma eyleminden bir “*nasihat*” çıkarılması ve doğru ve iyi olanın kazanacağı gibi fikirler aşılana çalışılmıştır. Buna ek olarak, yine aşağıda sözü edilecek olan dua ve ritüel metinlerinde gerçekleştirilmiş olan kandırma eylemleri “*olumluya ve iyiye ulaşmak*” amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öyle ki, kralın ve ülkenin geleceğinin korunması için tanrıları kandırma yoluna gidilerek bazı uygulamalar yapılmıştır. Buradaki temel hedef, tanrıları kandırmanın yanında, onları ikna etmek, hoş tutmak ve onların ilgisini çekerek tanrıların gazabından korunmaktır. Aşağıda Hitit dilindeki farklı metinlerde geçen kandırma eylemlerinden söz edilecek olup, bunların hangi ortam ve şartlarda gerçekleştirildiği ve sonuçları hakkında bilgiler verilecektir.

HititSiyasi Metinlerinde “Kandırma Eylemi”

Eski Hitit dönemine ait bir belge, KBo 1.11 numaralı metindir ve Urşu kuşatması (CTH 7) ile ilgilidir (Gilan, 2015, s. 278-295). Dili Akadça olan bu belgede bir kandırma eylemine rastlanmaktadır. Kralın bizzat ilgilendiği kuşatmada öncelikle birtakım aksilikler olduğu ve bunun çözülmesini emrettiği görülür (Yiğit, 2006, s. 48):

“Kral şunları söyledi: Şehir mahvolursa bir günah (ve) bir suç işlenecek. Onlar şu şekilde cevapladı: 8 kez savaşaacağız (8 ayı cephede savaşaacağız). Şehir belki de mahvolacak, fakat günahı önleyeceğiz. Kral, bu durumu onayladı. Onlar koçbaşını kurdular. Kral öfkeli (idi) ve yüzü merhametsizdi: onlar bana hep olumsuz haber getiriyorlar. Sizi, Fırtına Tanrısı sel ile alıp götürsün! Kral şu şekilde sürdürdü: Oyalanmayın! Hurri tarzında bir koçbaşı yapip onu kullanın. Haşşu dağlarından büyük bir koçbaşı kesip onu kullanın. Toprağı yağmaya başlayın. (Bu işi) bitirdiğinizde herkes yerini alsın. Onların (düşmanın) (önce) savaşmasına müsaade edin ki planları açığa çıksın.”

Kralın meydana gelen aksilikleri önlemek amacıyla bir yol çizdiğini ve problemlere çözüm sağlamak için yapılması gereken şeyleri yukarıdaki belgede sıraladığı görülür. Metnin ilerleyen kısmında kralın isteklerinin yerine getirilmediği ve aksiliklerin giderilmediği anlaşılmaktadır. Bir kandırma eylemi ve yalanın anlaşıldığı bu kısmın tercümesi şu şekildedir (Yiğit, 2006, s. 50):

“Kim düşünebilirdi ki İriyaya gelecek ve de ‘Bir (kuşatma) kulesi ve bir koçbaşı getireceğiz şeklinde bir yalan söyleyecek’. Ancak ne kuleyi ne de koçbaşını getirdiler. O, durumu araştırıp onları farklı bir yere götürüyor. Şimdi onu yakalayın ve ona şunları deyin: Siz bizi aldatıyorsunuz (ve) böylece biz de kralı aldatıyoruz (aldatmış oluyoruz). Hatti’de kule ya da koçbaşı yok. Bu yakında olduğu için onu istiyoruz.”

Belgede, İrayaya isimindeki bir kimsenin gerçekleştirdiği kandırma eylemi görülmektedir. Kandırıldığını anlayan kişiler, hem kule hem de koçbaşının istenen yere getirilmediğini fark edip, bu durumdan dolayı rahatsızlıklarını ifade etmişlerdir. Belgede istemeden de olsa ve dolaylı yoldan kralın da kandırıldığını çünkü yanlış bilgi aktarıldığını ifade etmişlerdir. Zaten kuşatma esnasındaki eksiklikler ve aksaklıklardan yakınan ve bu olumsuz durumlara çok sinirlenen kralın, bir de bunlara yeni problemler eklenmesine daha da kızacağından endişe edildiği kesindir. Bütün bunlara bir de istemeden de olsa kralın kandırılması eklenince çok ciddi bir kuşatmanın olası başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmaz olacak ve şüphesiz kral bundan sorumlu kimseleri de cezalandıracaktır. Öyle ki, metnin ilk kısmındaki aksaklıklar

nedeniyle zaten sınırlı olan kral, hata yapan kimseleri Fırtına Tanrısının gazabı ile baş başa bırakacaktır. Metindeki anlatıdan yola çıkarak savaşın nasıl sonuçlandığı konusunda kesin bir yargıya varılamasa da savaşın olumsuz bir şekilde sonuçlanma olasılığı yüksektir. Özellikle kuşatma için gerekli olan kuşatma kulesinin getirilmemesi ve bu konudan sorumlu kimselerin kandırılması, belki de savaşın aleyhte sonuçlanmasına yol açan en önemli sebeplerden birisidir.

KUB 34.1 numaralı belge (CTH 26), Kizzuwatna ülkesi kralı Paddatiššu'nun bir Hitit kralı ile arasında yapılan antlaşmadır. Bu antlaşmada bir Hititli veya Kizzuwatnalı kimsenin kandırma eyleminden söz edilmektedir. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir (Kitchen ve Lawrence, 2012, s. 293-298; Devicchi, 2015, 70-73; Wilhelm, 2006, hethiter.net/: CTH 26; Beckman, 1999, s. 13; Karauğuz, 2002, s. 50-51):

“[Eğer bir] Hititli yalan yere şu şekilde haber verirse: “Şehir halkı, kadınları ve malları da dâhil olmak üzere yola çıktı ve Kizzuwatna ülkesine girdi.” Ancak kadınları da dâhil olmak üzere, hiçbir şekilde yola çıkmadıysa ve eğer gerçekten hayvan sürüsüyle meşgul olanlar varsa, o zaman hangi güvenilir Hititli olursa olsun, Paddatiššu yemin istesin. Bu konuda yemin edenler ve kadınlar geri verilsin. Ve eğer Kizzuwatna ülkesinden biri yalan yere şöyle haber verirse: “Şehir halkı, kadınları ve malları da dâhil olmak üzere yola çıktı ve Hatti ülkesine girdi.” Ancak kadınları da dâhil olmak üzere, hiçbir şekilde yola çıkmadıysa ve eğer ki gerçekten hayvan sürüsüyle meşgul olanlar varsa, o zaman hangi güvenilir Kizzuwatnalı olursa olsun, Büyük kral yemin etsin ve kadınlar geri verilsin.”

Yukarıdaki belgede, yalan yere haber veren ve karşı tarafı kandıran kimselerin bu hareketine karşılık, yemin etmeleri istenmiştir. Yemin edecek ve bunun karşılığında affedilecek kimselerin gerçekten hayvan sürüleriyle ilgilenenler olacağı belirtilmiş ve bunlarla birlikte kadınların da geri verileceği söylenmiştir. İlgili madde incelendiğinde, kandırma durumunun her iki taraf için de geçerli olabileceği göze çarpmaktadır. Yani hem Hitit tarafı hem de karşı taraf böyle bir etik dışı davranışta bulunursa bunların sonuçları olacaktır. Ancak ilgili durumdaki olayların gerçekte öyle olmadığı kanısına varılırsa kadınlar geri verilecektir. Burada bir kimsenin yalan söyleyip söylemediğinin bilinmesine dair ölçüt, o kimsenin krallara yemin etmesidir. Ülkelerin çeşitli kanunlar yanında temelde dine dayalı bir sistemle yönetildiği düşünüldüğünde, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan krallara ettikleri yemin ve kralların bu yeminlere inanarak verdikleri kararlar geçerli olmaktadır. Ayrıca tanrının huzurunda krala yemin edecek olan kimselerin de güvenilir kişiler olmasına dikkat edilmektedir.

Hitit siyasi belgelerinden birisi olan, I. Šuppiluliuma ile Hayaša kralı Huqqana arasında yapılan antlaşmada (CTH 42) (Friedrich, 1930; Akdoğan, 2007, s. 27-35; Akdoğan, 2011, 1-74; Wilhelm, 2011, hethiter.net/: CTH 42; Kitchen ve Lawrence, 2012, s. 439-458), Hitit kralı kandırılması durumunda nasıl bir sonuçla karşılaşılacağını açıkça ifade etmiştir. Hitit ülkesine karşı bir düşman saldırısı veya isyan olması durumunda, bu durumun kendisine bildirilmemesi ve kandırılması halinde tanrıların Huqqana'yı mahvetmesini dileyen I. Šuppiluliuma, bir Hititlinin de olumsuz davranışının kendisine bildirilmemesi halinde Huqqana'nın ülkesinin mahvolmasını ifade etmiştir. KBo 19.44 numaralı metnin 14. maddesi şu şekildedir (Beckman, 1999, s. 30; Karauğuz, 2002, s. 154-155):

“Eğer Majesteme karşı herhangi bir düşman ortaya çıkarsa veya birisi isyan başlatırsa ve ben de sana yazarsam, eğer sen bana yaya ve arabalı savaşçılarınla hemen gelmezsen ve hem de onu tercih edersen ya da sen bizzat kendin onu duyarsan ve sonra hemen bana

gelmezsen, bu yemin tanrıları seni mahvetsin. Ya da üstelik eğer ki Hititli herhangi biri, bana karşı kötü bir işe girişirse, o nasıl biri olursa olsun, eğer ki onu duyarsan ve onu, o anda bana söylemezsen, hem de onu örtbas edersen (ve) şu şekilde söylersen: “Her ne kadar ben yeminli olsam da herhangi bir şey söylemeyeceğim ya da herhangi bir şey yapmayacağım. O (kişi) istediği gibi yapsın. Üstelik... Ve eğer sen, böyle bir düşünceye sahipsen ve hemen Majesteme kötü şahsı haber etmezsen ve sen onun tarafına geçersen... Bu yemin tanrıları seni Huqqana’yı mahvetsin. Onlar senin için bu olayı haklı kalsın.”

Hititler çevre ülkelerle çeşitli antlaşmalar yapmışlardır. Bu antlaşmalarda bazı temel hedefler vardır. Bunlar arasında sınır güvenliğini sağlamak, bir savaş esnasında destek elde etmek ve işbirliği yapmak gibi amaçlar ön plana çıkar. Öyle ki, Hitit ülkesi herhangi bir savaş veya mücadele içerisine girdiğinde, normalde savaşmadığı sınır ülkelerinden gelebilecek olası bir tehlikenin önüne geçmek istemiş ve bu ülkelerle barış yolunu tercih etmiştir. Problemleri süreçlerde sorunların daha da büyümemesi ve ülkenin aleyhine yeni durumlar olmaması için de kritik durumları maddelere yazarak çözüm üretmeye çalışmışlardır. Yukarıdaki ilgili maddede Hitit ülkesine karşı bir yalan ve kandırma eylemi içerisine girilmemesi gerektiği ve böyle bir girişim olursa ve bu örtbas edilirse o ülkenin tanrılar tarafından mahvedileceği belirtilmiştir. Kısacası Hititler birçok durumda olduğu gibi yine tanrıları kendilerine bir güvence ve sigorta aracı olarak görmüşlerdir.

I. Šuppiluliuma'nın devletlerarası antlaşmalarına bir örnek, KBo 28.113 numaralı (CTH 51) Mitanni kralı Šattiwaza ile yaptığı antlaşmadır (Devecchi, 2015, s. 242-252; Wilhelm, 2006, hethiter.net/: CTH 51.I). Hitit kralının yaptığı faaliyetlerden söz ettiği bir bölümde, Fırat nehrini geçip Halep ve Mukiş ülkesini yendiğinden söz edilir. Ardından ise, Aki-Teşup adlı kişinin Niya ülkesi ve şehrini düşmanlık için kandırıldığı ifade edilmiştir. İlgili kısım şu şekildedir (Beckman, 1999, s. 43; Karauğuz, 2002, s. 208):

“Ben yeniden Fırat nehrini geçtim. Halep ve Mukiş ülkesini mağlup ettim. Niya ülkesi kralı, Mukiş ülkesinde barış amacıyla benim huzuruma geldi. Takıwa'dan habersiz (olarak) onun erkek kardeşi Aki-Teşup, Niya ülkesini ve Niya şehrini düşmanlık amacıyla kandırdı. Ve bu Aki-Teşup arabalı savaşçıları bir araya getirdi.”

Yukarıdaki belgede barış amacıyla yapılan faaliyetlerin, bir aldatma ve yeniden düşmanca tavır sonucu nasıl savaş haline döndüğü ifade edilmiştir. Kuzey Suriye gibi önemli bir yeri ele geçirmek ve bölgedeki Mısır hâkimiyetini kırmak için çeşitli girişimlerde bulunan I. Šuppiluliuma, Mitanni gibi güçlü ve stratejik bir konumda bulunan bir ülkeyi etkisiz hale getirerek bölgedeki gücünü arttırmayı hedefliyordu. Ancak Mitanni sürekli olarak taraf değiştiren ve önemli bölgeleri de elinde bulunduran bir ülke idi. Hititlerin hem Suriye’de hem de Mezopotamya’da ilerlemesine büyük bir engel teşkil eden Mitanni problemi daha sonra bu ülke ele geçirilerek çözülmüştür. Bölgede etkinliğini arttırmak ve hâkim güç olmak isteyen I. Šuppiluliuma, Halep ve Mukiş üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra bir aracı olarak Niya ülkesi kralını huzuruna kabul etmiştir. Ancak Aki-Teşup isimli kişi Niya ülkesi ve Niya şehrini düşmanlık yapmaları için kandırılmış ve bir savaş pozisyonuna sokmak için de arabalı savaşçıları birleştirmiştir. Kandırıldığını düşünen ve ardından ilgili bölgeleri tek tek ele geçiren Hitit kralı, bütün bu yanlış olayları örnek göstererek, her iki tarafın bir daha arkadan iş çevirmemesi gerektiğini açıkça vurgulamıştır.

Hitit siyasi hayatında mektuplar önemli bir yer tutmaktadır. Bu mektupların en ünlülerinden birisi, II. Murşili tarafından kaleme alınan yıllıklarda (CTH 61) kaydedilmiştir. Genç yaşta ölmüş olan Mısır Firavunu Tutankamon’un dul eşi tarafından Hitit kralı Šuppiluliuma’ya gönderilen mektupta şu ifadeler yer

almaktadır (Güterbock, 1956, s. 94; Alp, 2011, s. 158): “Kocam öldü. Oğlum ise yoktur. Senin ise (bir)çok oğlunun olduğunu söylüyorlar. Eğer ki sen bana bir oğlunu verirsen, o (benim) kocam olabilir. Hizmetkârlarımdan birini (asla) alıp onu hiçbir zaman kocam yapmak istemem. Bu durumdan çok korkarım.”

Olayın devamını da yıllıklarında anlatan Murşili'nin ifadelerinden, kral Şuppiluliuma'nın bu mektubu alınca verdiği tepkiyi de öğrenmek mümkündür. Kandırıldığını düşünen ve haberin doğruluğundan kuşkulanan kral, “Önceden beri böyle bir şeyi hiçbir zaman işitmedim.” diyerek, olayın aslını öğrenmek amacıyla Mısır'a şu sözlerle bir elçi göndermiştir: “Git ve bana doğru sözü getir! Belki de beni aldatıyorlar! Belki de aslında efendilerinin bir oğulları vardır! Bana doğru sözü getir!” (Güterbock, 1956, s. 95; Alp, 2011, s. 158). Mısır'a giden Hitit elçisi Hattuša-ziti, komutan Hani yani Mısır elçisi ile birlikte geri döner ve yanında Mısır kraliçesinden de haber getirir. KBo5.6 numaralı (CTH 40) Şuppiluliuma'nın kahramanlıklarını anlatan belgede şu cümleler yer almaktadır (Güterbock, 1956, s. 96; Alp, 2011, s. 158; Hoffner, 2009, s. 70):

“Neden bu şekilde dedin: ‘Beni aldatıyorlar.’ Eğer ki bir oğlum olmuş olsaydı, kendimin ve ülkemin küçülmesini başka bir ülkeye yazar mıydım? (Ancak) Sen bana inanmadın ve bana bu şekilde yazdın. Kocam öldü. Oğlum da yoktur. Bir hizmetkârımı hiçbir zaman alarak onu kocam yapmayacağım. Ben başka hiçbir ülkeye yazmadım, sadece sana yazdım. Senin oğullarının çok olduğunu söylüyorlar: (Sen) bana bir oğlunu ver. O (oğlum), bana koca, Mısır'a da kral olsun.”

Şuppiluliuma teklifin gerçek olduğuna inanarak oğlu Zannanza'yı Mısır'a gönderdi. Ancak kralın biraz vakit kaybetmesi ve Mısır'daki iktidar değişikliği sebebiyle durum Hitit kralının istediği gibi olmadı. Hitit prensi Mısır'a vardığında öldürüldü. Belgeden öncelikle Hitit krallarının büyük bir rakip olarak gördükleri devletlere karşı temkinli bir şekilde yaklaştıkları görülür. Her ne kadar devleti temsil eden kimseler tarafından gelen bir mektup da olsa, bu mektuba güvenmeyen ve kandırıldığını düşünen Hitit kralı, olayın gerçek boyutunu öğrenmek amacıyla bir elçiyi Mısır'a göndermiş ve doğru bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. Hitit elçisinin Mısır elçisi ile birlikte Hitit kralının huzuruna getirdiği mektup Şuppiluliuma'yı ikna etmiş olacak ki, Hititlerin bu büyük kralı bir oğlunu Mısır'a göndermiştir. Şuppiluliuma'nın kandırılmaya ve ailesinden birisinin yani oğlunun zarar görmesine karşı aşamalı olarak giriştiği tüm faaliyetlere karşı, oğlu yine de öldürülmekten kurtulamamış ve bu durum Hitit kralının büyük bir yara almasına sebep olmuştur. Mısır kraliçesinin mektupta ısrarla bir oğlunun olmadığını belirtmesi ve bu durumun Hitit kralının da siyasi açıdan çıkarlarına uygun düşmesi şüphesiz böyle bir olayın gerçekleştirilmesindeki en büyük sebeptir. Şuppiluliuma, oğlunun Mısır kraliçesi ile birlikte olası bir evliliği sonucunda Hitit ülkesinin elde edeceği kazançlarının farkında idi. Özellikle Kuzey Suriye gibi ticaretin merkezi olan ve stratejik anlamda ekonominin kavşak noktalarından birisi kabul edilen bölgede etkin güç Hititler olacaktır. Hitit kralı, Mısır ile bir çatışma bölgesi haline gelen ve ele geçirilmesi amacıyla her iki tarafı da hem askeri hem de ekonomik manada yıpratılan bu bölgeye ve daha birçok zenginliğe ulaşacağı farkında idi. Ancak durum kralın istediği gibi olmadı.

Kandırma olgusundan söz ederken, casusluk kavramına da değinmek gerekmektedir. Kritik süreçlerde olayın seyrini değiştiren bilgiler her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bilgiler kimi zaman savaş esnasında ele geçirilmiş veya öğrenilmişse savaşın seyrini değiştirmiştir. Casuslar aracılığıyla elde edilen bilgilerin yanında, onların düşman tarafını yanlış bir şekilde bilgilendirmesi yani onları kandırması sonucu da var olan olayın gidişatı değişime uğramıştır. Güçlü bir devlet olmak için güçlü bir ekonomi ve askeri güç gereklidir. Askeri gücü elinde bulunduran toplumlar, yeni yerler ele geçirerek, buraların

zenginliklerinden faydalanmış ve güçlerine güç katmışlardır. Ancak savaşta sadece güçlü bir ordunun olması bazen yetmemektedir. Savaş stratejisi bilmek ve savaşı yönetmek de galibiyette bir o kadar etkilidir. Savaş esnasında uygulanan taktiksel politikalar arasında, casusluk sistemi de önemli bir yer işgal etmiştir.

Yukarıda sözü edilen casusluk politikasının bir örneğine Kadeş savaşına giden süreçte rastlanılmıştır. Bu süreçte Hititlerin casus kullandığına dair bir örnek, Mısır raporunda bulunmaktadır. II. Ramses, Hititlerle ittifak halindeki bir kabileden iki kabile üyesini yakaladığını bildirir. Bu şekilde yakalanmak üzere bir göreve sahip olan bu kişiler, II. Ramses'i Hitit ordusunun Suriye'nin en kuzeyinde olduğuna ve tedbiri elden bırakmaz ve acele ederse Suriye'nin büyük kısmının II. Ramses'e açık hale geleceğine ikna ettiler. Aslında gerçekte durum çok farklıydı ve II. Ramses bu iki casus tarafından kandırılmıştı. II. Muwatalli çok daha yakın bir bölgede pusuda bekliyordu. Bölgeyi gözetleyen ve civarda yakalanan diğer iki Hitit casusu, işkence ile gerçekleri söyledi ancak artık II. Ramses'in dağılmış olan ordusunun çoğunu kurtarmak için çok geçti (Beal, 1992, s. 267-268).

Hititler dönemindeki Batı Anadolu hakkında önemli bilgilere sahip olunabilecek bir belge, Madduwatna Metni'dir (CTH 147) (Goetze, 1968; Otten, 1969). Metinde Ahhiyalı Attarşiya tarafından ülkesinden kovulan Madduwatta'yı, I/II. Tudhaliya'nın kurtardığı görülmektedir. Ardından bununla da kalmayan kral, Madduwatta'ya Zippaşa Dağı ve Hariyati Dağı ülkelerini verir. Bunlardan Hariyati'yi reddeden Madduwatta, Zippaşa'yı kabul eder. I/II. Tudhaliya tarafından yemin altına alınan ve kendisine büyük bir güvence sunulan hatta bir de toprak verilen Madduwatta, Hitit ülkesine ihanet eder. Yapılan bütün iyiliklerin ardından Madduwatta, Hitit ordusu komutanı Kişnapili'yi kandırıp Hinduwa'ya saldırmasını sağlar. Ardından ise, Hitit ordusunun, Hinduwa'dan sonra Dalawa'ya geleceğini de Dalawa ordularına bildirerek Hitit komutanının yenilmesine neden olur. Dalawa'yı yemin altına alan Madduwatta, onları haraca bağlar. Ardından saldırılarına devam eden Madduwatta, Arzawa ülkelerinin büyük bir kısmını işgal ederek Hapalla Ülkesini de ele geçirir (Seçer, 2012, s. 5-6). Yaptığı faaliyetlerle ve kandırma eylemleriyle Hititlerin aleyhine hareket eder. Madduwatta'nın Hitit aleyhindeki kandırma eylemlerine ve faaliyetlerinin bir kısmına şu cümlelerle tanık olunmaktadır (Beckman, 1999, s. 156-157):

“Daha sonra Dalawa şehri bir savaş başlattı ve Madduwatta, Kişnapili'ye şunları yazdı: Dalawa'ya saldırmaya gideceğim. Hinduwa şehrine gidin. Dalawa'ya saldıracağım ve sonra Dalawa'nın birlikleri Hinduwa'nın yardımına gelemeyecek. Böylece Hinduwa'yı yok edebilirsin. Ve Kişnapili savaş için Hinduwa'ya asker gönderdi. Sonra Madduwatta savaş için Dalawa'ya gitmedi, ama aslında Dalawa'nın adamlarına yazıp şöyle dedi: Hatti birlikleri az önce savaşmak için Hinduwa'ya gitti. Önlerindeki rotayı kapatın ve sonra saldırın! Sonra rota üzerinde Dalawa birliklerini konuşlandırdılar. Askerlerimiz yolunu kesmeye başladılar ve onları bozguna uğrattılar. Kişnapili'yi ve Partahulla'yı öldürdüler. Ama Madduwatta onlara güldü.”

Hitit kralının kendisine destek olması ve bazı yerleri de vermesine rağmen Madduwatta, Hititlere ihanet etmiştir. Büyük bir kandırma eylemi içerisine giren Madduwatta, Hitit komutanı Kişnapili'yi kandırması ve onun yenilmesine yol açmıştır. Madduwatta'nın Hititleri neden kandırıp onlara tuzak kurduğu konusunda ise, O'nun Alaşiya'ya saldırma gibi bir hedefinin olduğu ve deniz gücü ve limana ihtiyacı olacağı şeklinde bir yol çizmek mantıklı olacaktır. Çünkü Alaşiya denizin ortasındadır ve burayı ele geçirmek için bir deniz gücüne ihtiyaç vardır. Dalawa ile Hinduwa'nın Lukka topraklarında yer alması ve Madduwatta'nın, Hititlerin Hinduwa'ya olan saldırısı sonrası Dalawa Ülkesine olayı haber verip onları koruyormuş gibi bir tavır içerisine

gimesi, yapmış olduğu iyiliğin karşılığında Lukkatopraklarındaki limanları kullanma emelinden ötürü olduğu söylenebilir (Seçer, 2012, s. 9). Kısacası Madduwatta kendi emelleri doğrultusunda bir kandırma eylemi içerisine girmiş olup, Hitit ordusunu yanlış yönlendirmiştir.

Hitit Kanunlarında “Kandırma Eylemi”

Birçok farklı maddenin yer aldığı ve sadece insanlarla ilgili değil hayvanlar, bitkiler, araziler gibi daha birçok türde belgelerin bulunduğu Hitit kanunlarında, kandırma ile ilgili eylemlere de rastlanmaktadır. Bunlardan birisi, bulunan bir hayvanın üzerindeki damganın silinip, o hayvanın sahibinin kendisi olduğunu iddia eden ve kandırma eyleminde bulunan kişilerle ilgilidir. Bu kişilerin tespit edilmesi durumunda, onlara ceza verileceği kanunlarda açıkça ifade edilmiştir. CTH 291 numaralı ve 61. ve 62. kanun maddelerini içeren metin şu şekildedir (İmparati, 1992, s. 79; Hoffner, 1997, s. 73-74):

“Eğer ki cins bir atı biri bulur ise ve damgasını siler ise, onun sahibi (de) o (hayvanı) kendinin olarak tanır, 7 at versin: 2 yaşında 2 at, bir yaşında 3 at, süttten kesilmiş 2 at versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır. Eğer cins bir koyunu biri bulursa ve damgasını siler ise ve onun sahibi onu kendinin olarak tanır, 7 koyun versin: 2 yün maryası (dişi koyun), 3 erkek koyun, 2 genç koyun versin ve bu şekilde suçu evinden uzaklaştırır.”

Yukarıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere hayvanlar Hititlerde önemli idi. Hitit ekonomisinin en kıymetli unsurları arasında yer almaktaydı. Hayvanların ekonomik değerinin önemi, Hitit kanun maddelerine de yansımıştır. Öyle ki, kanunda, mülkiyet hakkı korunmaya çalışılmış ve bu hakkı gasp eden kişiye de büyük bir ceza verilmiştir. Bir ata veya koyuna karşılık yedi at veya koyun verilmesi, Hititlerin karşı tarafı kandırıp mallarını ele geçirmeye çalışan kimselere verdiği ağır cezalardan birisidir. Sahtekârlığa göz yumulmayacak bir sistemin oluşturulmaya çalışıldığının en önemli kanıtlarından birisi bu maddelerdir.

Hitit yasalarında hayvanlarla ilgili başka maddeler de bulunmaktadır. CTH 292 numaralı bir başka (163. madde) kanun maddesi şu şekilde kaydedilmiştir (İmparati, 1992, s. 153-155; Hoffner, 1997, s. 131):

“Bir kimsenin hayvanlarına bir tanırdan (hastalık) bulaştırılırsa ve (hayvan sahibi) onlara bir arınma ayini yapar ve onları eve geri götürürse ve (ayinde kullanılan) çamuru? Çamur yığınının? Üzerine koyar ancak meslektaşına (onu) söylemezse, böylece meslektaş – bilmeden- kendi hayvanlarını oraya sürer ve (hayvanlar) ölürse, tazminat ödenecektir.”

Yukarıdaki belgede bir hayvan sürüsüne tanırdan tarafından bir hastalık bulaştırıldığı belirtilmiştir. Ancak hayvan sürüsünün sahiplerinden birisinin hastalık bulaşmış hayvanları, sorunun kaynağı olan yerden götürmesi ve meslektaşına bu problemli yeri söylememesi halinde ceza verileceği ifade edilmiştir. Öyle ki, hayvanlar istemeden de olsa hastalık kaptıkları yere yeniden giderlerse büyük bir problem daha yaşanacaktır. Salgın hastalıklardan korunma ile ilgili önlemler kanunlara bile girmiştir. Buradan Hititlerde salgın hastalıkların hayvanları olumsuz yönde etkilediğini ve belki de telef olmalarına sebep olduğu hatta toplu hayvan ölümlerine bile yol açtığı fikrine sahip olunmaktadır. Yine salgının diğer hayvanlar arasında yayılmasının da önüne geçilmek istenmiştir. Bununla birlikte, bu problemi önlemek için birtakım önlemler alınmış ve alınan bu önlemlerin aksine hareket eden kişilerin ise cezalandırılacakları ifade edilmiştir.

Hitit kanunlarında hayvanlarla ilgili kurallarda yer alan kandırma eyleminin insanlarla ilgili maddelerde de yer aldığı görülmektedir. Bir maddede eğitilmiş bir kimsenin, bir başkası tarafından gizlice satılması durumu söz konusudur. Öyle ki, onu satan kimse, eğitilmiş kimsenin öldüğünü söyleyerek, eğitilmiş

kimsenin sahibini kandırmış ve gelir elde etmeye çalışmıştır. CTH 292 numaralı metnin 149. maddesi şu şekildedir (Imparati, 1992, s. 145-147; Hoffner, 1997, s. 123): “Eğer ki eğitilmiş bir kişiyi bir kimse satarsa ve (daha sonra, teslimden önce) “O öldü.” derse, ancak (yeni) ve eğer sahibi onu bulursa, o zaman kendisi için onu alsın; ayrıca suçlu iki kişi versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”

Yukarıdaki ifadelerde, kendi sahibi olmadığı eğitilmiş bir kimseyi satan kişiye verilecek cezadan söz edilmiştir. Satıldığı kişiyi “öldü” diyerek karşı tarafı kandıran ve bir de ondan büyük ihtimalle gelir elde eden kişi; kanuna aykırı olarak yaptığı durumların ortaya çıkması halinde, iki kişi vermek zorunda kalacak ve ancak bu şekilde içinde bulunduğu suçtan uzaklaşacaktır. Bu maddeden Hititlerde eğitilmiş kimselerin kanun hükümleri arasına girecek kadar önemli olduğu görülmektedir. Kandırılıp öldüğü belirtilen eğitilmiş kişi, kanun maddelerinin güvencesiyle gerçek sahibine teslim edilmiş ve kandıran kişi ayrıca ceza olarak iki kişi daha vermek zorunda bırakılmıştır. Verilen bu cezalar ile kişinin suça bulaşmaması hedeflenmiş ve caydırıcı bir politika uygulanmıştır.

Hitit Ritüel ve Dua Metinlerinde “Kandırma Eylemi”

Yerine geçme ritüellerinde tanrıları kandırmanın bir çeşidine rastlanır. Asıl kimsenin yerine bir vekil tayin edilerek yapılan ritüellerde, olayın asıl kişisi, ritüel esnasında oluşabilecek olumsuz durumdan etkilenmemek için kendisi yerine başka birini koymuştur. Bu ritüellerle ilgili bir örnek, KUB 24.5 numaralı yerine geçme ritüelidir. Metnin ilgili kısmında şu cümleler yer almaktadır (Goetze, 1969, s. 355; Trabazo, 2010, s. 36-39; Vigo, 2019, s. 119; Tuncer, 2020, s. 92): “İşte bu adam kraldır. Ona ben bir krallık unvanı verdim. Onu ben kraliyet giysisiyle giydirdim. Ona (ben) krallık alameti taktım. Şimdi ise, kötü alamet, kısa yıllar ve kısa günler; ona bakan! Bu vekili takip edin!”

KB015.2 numaralı belge de yerine geçme ritüelleriyle (CTH 419) alakalıdır. Belgede kral biri canlı, diğer ise cansız olmak üzere yerine iki adet vekil tayin etmiştir. Metnin başında ritüelin nasıl ve hangi nesnelere gerçekleştirileceğine dair bilgiler verilmektedir. İlgili kısım şu şekildedir (Kümmel, 1967, s. 56-59):

“Her gün bir koyun kesilir ve kral her gün her defasında (oradan) yer, vekil heykeline de her gün bir lokma verilir. Onlar (oraya) konulduğunda, hiç kimse ona bakmaz. (Sonra) onlar her defasında örtülür; onlar (bu şekilde) vekil heykelin önüne konulur. (Fakat) savaş esirinin krala gönderildiği o gün, kral şöyle der: “Bu (kişi) benim yerime yer üstünde var olan vekilimdir; bu vekilse benim yerime yer altındaki vekilimdir. Şimdi siz baş Tanrılar herhangi bir durumdan (dolayı) benim başıma herhangi bir kötülük getirirseniz ve benim günümü, ayımı ve senemi kasaltırsanız, o zaman benim yerime bu canlı vekil (erkek) geçsin ve siz baş tanrılar, onu fark edin! (Ancak) yeryüzünün Güneş Tanrıçası ve yeraltı (dünyasının) tanrıları herhangi bir durumdan (ötürü) benim başıma olumsuz bir şey getiri[rseniz], o zaman benim yerime bu vekil heykel geçsin. ve siz, yeryüzünün Güneş Tanrıçası ve yeraltının (dünyası) tanrıları, bun[un] farkına varın!”

Bir başka yerine geçme ritüelinde (CTH 421.1), “bedel” olarak seçilen insanın kurban edildiği görülür. Hititler için bu tip kurbanlar kötü şansı iyiye dönüştürmenin bir yolu olarak kabul edilir. Kralın sağlığı ve varlığının uzun sürmesinin amaçlandığı ritüelde, kral için bir kehanet ya da rüya aracılığı ile bildirilmiş bir ölüm tehdidi mevcutsa, kralın yerine bir savaş tutsağı getirilir. Sarayı terk eden kral, makamını da onun bedeli olacak savaş tutsağına teslim eder. Bedel kral yedi gün boyunca gerçek kralmış gibi muamele görür. Ona yiyeceği ve içeceği şeyler verilir, güzel yataklarda yatırılır ve sarayda da kralın oturduğu yerde oturur. Fakat bu

bedel kral yedinci günün sonunda öldürülür. Öncelikle krala öleceği kehanet edilir veya bildirilirse bir ritüel yapılacağına söylendiği metinde, bir vekil seçilir ve ona kralmış gibi hizmet edilir. Ardından kral, kendi geleceğini ve sağlığını korumak adına olumsuz durumların vekile yüklenmesini tanrılardan talep eder (Gurney, 1977, s. 57-58; Kümmel, 1967, s. 63-67; Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 118-119):

“Ardından kral şu şekilde konuşur: Bu benim için yaşayan ilahi ikamedir ve bu vekil heykel benim için cehennem ikamesidir. Siz, Fırtına tanrıları bana kötülük ettiyseniz veya yıllarımı kasalattıysanız, bu canlı vekil adam benim yerime duracak; onu iyi anlayın, ey Fırtına tanrıları. Ancak yeraltı dünyasının Güneş Tanrıçası ve cehennem tanrıları bana musallat olduysa, o zaman bu heykel benim yerime geçecek; iyi işaretleyin, ey cehennem tanrıları. Ardından kral oturur: Sonra mahkumu içeri getirirler ...”

Metnin devamında tanrılara yalvaran ve yakaran kral, tanrıya “Beni gölgeler aleminden kurtar” diye seslenir. İçerisinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak isteyen kral, hiç şüphesiz, kendi geleceği ve sağlığı için bir esirin hayatının feda edilmesinden çekinmemiştir (Gurney, 1977, s. 57-58; Kümmel, 1967, s. 63-67; Sevinç-Erbaşı, 2013, s. 118-119): “Beni gölgeler aleminden kurtar: Ardından yeni kral için kraliyet ayinini gerçekleştirirler. Ona yiyecek ve içecek ikram ederler, yatağı yatak odasına komur, geceleyin kahyalar onu gözetir... Gerçek kralın oturduğu yere oturur. Ancak yedinci günde...”

Yukarıdaki son ifadeden sonra kralın yerine geçen kimsenin öldüğü bilinmektedir. Metnin o kısmı kırkıktır. Buradaki temel hedef, tanrıları kandırarak kralın içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmasını sağlamaktır. Bunun için de bir esir belirlenerek, yukarıda belirtilen süreç uygulanmıştır. Böylelikle gerek kral olumsuz durumlardan arınarak hayatına devam edecek ve ülkesini yönetmeyi sürdürecektir.

CTH 407 numaralı belge, Pulişaritüeli ile ilgilidir. Metinde, kral düşman ülkeden döndüğünde, düşman tanrılar Hitit toplumu arasında bir salgın hastalığa sebep olmuşsa bunu önlemek amacıyla gerçekleştirilen ritüelden söz edilmiştir. Hitit ülkesindeki salgın hastalığın düşman ülkesine aktarılması için erkek ve kadın olmak üzere iki vekil tayin edilmiştir. Düşman tanrıların kandırılması ve ikna edilmesi bu vekiller aracılığıyla olacaktır (Collins, 2014, hethiter.net/ CTH407; Kümmel, 1967, s. 112-113):

“Bir savaş esiri (erkek) ve bir kadın önceden getirilsin. (Kral), kendi tören kıyafetlerini çıkarıp onu savaş esirine giydirilsin. Ayrıca kadına bir kadın elbisesi giydirilsin. Kral, bu adama şöyle konuşsun: Kral iyi görünmediği zaman, o başka birini gönderir ve bunun için ritüel düzenlenir ve o, adama bu hususta şöyle söyler: “Ancak düşman ülkesinin herhangi bir eril tanrısı bu salgın hastalığa neden olmuşsa, ben ona vekil olarak süslenmiş bir adamı veriyorum. İşte bak (onun) başı büyüktür, kalbi büyüktür, cinsel organı büyüktür. O halde ey eril tanrı, sadece bu süslü adamla yetin, fakat krala, beylere, ordugâha ve Hatti ülkesine tekrar dostça davran. Salgın hastalık bu savaş esirine geçsin ve düşman ülkesine geri dönsün! Ancak kadına da dişi tanrı ile ilişkili olarak aynı (şeyler) söylenir.”

Yukarıda sözü edilen her bir yerine geçme ritüelindeki temel amaç, ritüelde yerine geçilen kişinin olumsuz durumlardan etkilenmesini önlemektir. Kralın herhangi bir olumsuz ve uğursuz olaylardan etkileneceğinin düşünüldüğü durumlarda, kimi zaman canlı bir kimse kimi zaman da cansız bir nesne onun yerine geçirilmiştir. Kral gibi muamele gören bu kimsenin, kralın yaşayabileceği olumsuz durumları kendisi yaşayarak, kralın mevcut durumdan zarar görmesini engellediğine inanılmıştır. Kralın yerine geçen kimse, bu oyunu belirli bir süreliğine oynamıştır. Bu şekilde tanrıları kandırıp, kralın zarar görmesinin engellenmeye

çalışıldığı hallerde yukarıda sözü edilen ritüeller uygulanmıştır. Kralın ömrünün uzun olması, sağlıklı bir yaşam sürmesi ve her türlü kötülükten arınması için birçok farklı şekillerde ritüeller gerçekleştirilmiştir. Yaşam süresinin kısaltıldığından ve başına kötü işler geleceğinden korkan kral, yaşama ihtimali olduğu bütün olumsuz olayları bahsi geçen canlı veya cansız vekillerin üstlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Hatta bazen daha da ileri gidilerek, kralın yerine geçen kimse belli bir günün ardından öldürülerek, tanrılara kralın öldüğü fikri aşılana çalışılmıştır. Elbette kralın tüm bunları gerçekleştirmesinde gördüğü bir rüya veya yaşadığı bir durum önem arz etmiştir. Manevi olarak kendisini rahatlatmak isteyen kral, yaşamına problemsiz bir şekilde devam etmek ve aklına herhangi bir soru işareti takılmadan ülkesini yönetmek amacıyla bu tip yollara başvurmuştur.

CTH 389 numaralı belge, Hitit dua metinleri ile ilgilidir (Archi ve Klengel, 1985, s. 52-64; Rieken, 2015, hethiter.net/: CTH 389.1). Belgede ilginç bir tuzak kurma ve kandırma olayı anlatılmaktadır. Öğle güneşinin altında Göğün Güneş Tanrısına kurban sunmak için Şahupiddadağına giden İstarziti, kendisine burada tuzak kurulduğu iddiasında bulunmuştur. Gerçek suçunu itiraf etmeyen ve saray veya tapınakların mallarını çalmış olması muhtemel olan İstarziti, karmaşık duygularla olayı anlatarak, mağdur olan kimsenin kendisi olduğunu açıklamakta ve kandırıldığını ifade etmektedir (Ünal, 2000, s. 65; Yiğit, Özcan vd., 2016, s. 180-181):

“Ben her zaman o tanrının (gerçek anlamda) bir hizmetçisi değil miydim? ... Bir vakitler bir hastalığa yakalanmıştım: Ey tanrılarım, beni kimlerin bu şekilde ziyan ettiğini görmüyor musunuz? (Neden onlar yerine hep) benim üzerime geliyorsunuz? Kralı yenik düşürmek istemediğiniz (için mi?) Eğer gerçek doğruluğu takdir ediyorsanız, neden o mesele hala gizli tutulmaktadır? ... Veliht prensin başına Kummani şehrine kötü bir şey geldiğinde, (İşuwa Kralı) Alişarrumma bana ‘Çok dikkat et, seni öldürecekler! Ya da Nanizi sana zehir(?) verecek ve seni öldürecek (Şahupidda Dağı yolunda: Gebzeli?), kraliçe birilerine pusu kurdurup seni (mutlaka) öldürtecek!’ dedi... (Gözlerimden) dağlardaki sular gibi yaşlar döküldü. Bu yaşları (toplayıp) Güneş Tanrısına kurban olarak akıtsın... Bir gün Şulama kentinde Tanrı Tarapşani’ye tapınıyordum. Muti adlı biri içeri geldi ve şahsımla alakalı olur olmaz şeyler demeye başladı. Onu yakasından tuttum (ve) gizli bir yere sürükledim. (Orada) o kişiye yemin ettirdim ve (kendisini) şöyle uyardım: ‘(Bak bilesin), kim ki bu tanrının önünde yalan yanlış şekilde yemin ederse, o kişinin hayatta kalması imkânsızdır ha!’”

Hitit Mitolojisinde “Kandırma Eylemi”

Hititler birçok anlamda farklı kültürlerden etkilenmişlerdir. Bu durum mitoloji alanında da benzerdir. Doğaüstü olayların, tanrıların, olağanüstü varlıkların ve daha birçok türün yer aldığı mitolojik olaylar, çivi yazılı metinler sayesinde belgelenmiştir. Hitit mitleri incelendiğinde, olayda yer alan kimselerin emellerine ulaşmak için kandırma eylemi içerisine girdikleri görülmektedir.

Hitit mitolojik metinlerinde kandırma eyleminin gerçekleştirildiği ve ilgi çekici doğaüstü olayların yer aldığı bir örnek, KBo 12.84 numaralı İlluyanka mitosu (CTH 321) ile ilgili metindir (Rizza, 2006, s. 321-356). Metnin ilgili kısmında İnara bir festival hazırlayıp, İlluyanka’yı da bu kutlamaya davet eder. Yılan İlluyanka da ailesiyle birlikte bu festivale katılır ve yiyip içer. Ardından sarhoş olur ve bu durumu fırsat bilen Hupaşiya, İlluyanka’yı kandırarak onu bir ip ile bağlar. Ardından Fırtına Tanrısı gelir ve İlluyanka’yı öldürür.

İlgili kısım şu şekildedir (Beckman, 1982, s. 18; Gilan, 2011, s. 106; Rieken, 2010, hethiter.net/: CTH 321; Karauğuz, 2015, s. 52):

“Sonra InaraHupaşiya’yı götürerek sakladı. Inara giyinip, yılan İlluyanka’yı deliğinden yukarıya (şu sözlerle) davet etti: Ben bir ziyafet hazırlıyorum, gel ye ve iç! Ardından yılan İlluyanka, çocuklarıyla beraber (bulunduğu yerden) çıktı ve yiyip içtiler; her kabı içtiler ve doydular. Artık aşağıya inemeyecekleri için, Hupaşiya gelip yılan İlluyanka’yı bir iple bağladı. Fırtına Tanrısı geldi ve yılan İlluyanka’yı öldürdü. Diğer tanrılar onun yanındaydı.”

Yukarıdaki belgede, yılan İlluyanka ile Fırtına Tanrısı arasındaki mücadeleden söz edilmektedir. Bilindiği üzere, Hitit mitlerinde Fırtına Tanrısı başkahramanlar arasında yer almaktadır. Onun iktidarı ve gücünün sarsılmaması için veya iktidarının kudreti ve gücünün büyüklüğünü ispatlaması ve herkese kabul ettirmesi için çeşitli mücadeleler içerisine girmiştir. Bu belgede de Fırtına Tanrısı en güçlü olduğunu ve şartlar ne olursa olsun öyle kalacağını ispatlamış ve bu uğurda kendisine karşı gelen yılanı yok etmiştir. Fırtına Tanrısı bunu yaparken çeşitli araçlar kullanmış ve bu araçlar kandırma eylemine girilerek Fırtına Tanrısının gücü ve kudretini göstermesini ve rakibini alt etmesini sağlamışlardır. Kısacası karşı tarafı kandırarak gerçekleştirilen bir başarı söz konusudur. Bu başarıya gidilen yolda da diğer tanrılar Fırtına Tanrısını desteklemiş ve onun liderliğini kabul etmişlerdir.

Kumarbi Efsanesinde de (CTH 346) Anu’nun Kumarbi’yi nasıl kandırdığı açık bir şekilde görülür (Güterbock, 1945). Anu’nun erkekliğini yutan ve bu duruma sevinen Kumarbi’nin sevinci çok uzun sürmedi. Belki de bu duruma bilerek izin veren ve Kumarbi’ye erkekliğini yuttuğu için sevinmemesi gerektiğini söyleyen Anu, üç kötü tanrıyı Kumarbi’ye yük olarak yerleştirdiğini ifade ederken, kandırıldığını gören ancak her şey için artık çok geç olduğunu da farkına varan Kumarbi, Taşsa Dağı’nın kayalarına başını vuracaktı (Hoffner, 1998, s. 42-43; Karauğuz, 2015, s. 114):

“(Kumarbi) (Anu)’nun uyluğunu ısırıp ve erkekliği bir bronz gibi Kumarbi’nin iç organlarıyla birleşti. Kumarbi, Anu’nun erkekliğini yuttuğunda sevindi ve yüksek sesle güldü. Anu arkasını döndü ve Kumarbi’ye (şunu) dedi: Erkekliğimi yuttuğun için seviniyor musun? Kendi kendine sevinmeyi bırak! İçine bir yük koydum. İlk önce, seni soylu Fırtına Tanrısı ile hamile bıraktım. İkincisi, seni karşı konulamaz Aranzah Nehri ile hamile bıraktım. Üçüncüsü, seni asil Taşmişu ile hamile bıraktım. (Ve) iki korkunç tanrı (daha) (belki A.GILIM ve KA.ZAL), içinize yük olarak yerleştirdim. İlerde Taşsa Dağı’nın kayalarına kafanla vuracaksın!”

Yukarıdaki belgede tanrılar arasındaki mücadele görülmektedir. Gökteki krallığın sahibi olmaya çalışan tanrılar, birbirleriyle amansız mücadelelere girişmiş ve kimi zaman kazanma hırsı ile yanlış propagandalar ve davranışlarda bulunabilmişlerdir. Anu karşısında bir üstünlük kurduğunu düşünen Kumarbi, Anu’nun onu kandırarak döllemesi durumunu hiç düşünmemiştir. Büyük bir başarı elde ettiğini düşünen Kumarbi, Anu’nun açıklamaları sonucunda kandırıldığının ve gerçeğin farkına varmıştır. Hitit mitlerinde, tanrılar arasındaki mücadelelerde birçok kez tanrının istediği amaca ulaşması için her şeyi yapabileceği olgusu görülmektedir. Her tanrının olağanüstü güçlere sahip olduğu ve kendince belli üstün özellikleri taşıdığı düşünülürse, toplum üzerindeki etkilerinin yoğun ve etkili olduğu söylenebilir. Ancak kendi aralarındaki mücadeleler düşünüldüğünde, herhangi bir etik dışı durum olmadan en üstün konumda olmalarının zor

olduğu görülmektedir. Lider konumunda olmak isteyen tanrı, yalan beyan, kandırma, aldatma gibi etik dışı eylemlerde bulunarak istediği emele ulaşmaya çalışmıştır.

Bir senede otuz çocuk doğuran Kaneş kraliçesinden söz edilen hikâye, KBo22.2 numaralı belgedir (CTH 3.1.A). Bu metinde de bir kandırma olgusuna rastlanılmaktadır. Bu kez tanrılar tarafından kandırılan kimseler kaydedilmiştir. Hikâyede önce erkek çocuk doğuran ve onları istemeyen, ardından uzun yıllar sonra kız çocuk doğurup bu kızları büyüten kraliçeden söz edilmektedir. Annelerinin kim olduğundan habersiz bir şekilde yola koyulan erkek çocuklar, gittikleri yerde (Tamarmara kenti) daha önceden otuz erkek çocuk doğuran Kaneş kraliçesinden söz eden kimseleri dinleyince Kaneş'e doğru yola çıktılar. Oraya vardıklarında, tanrılar, anneleri onları tanımasın diye, onların içlerine (farklı hisler?) koydu. Yani tanrılar, anneleri otuz çocuğunu tanımasın diye, onlara farklı bir his yükleyerek, onları kandırdı. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir (Otten, 1973, s. 6-7; Hoffner, 1998, s. 82; Karauğuz, 2015, s. 147): *“Şehrin adamları (şöyle) cevap verdi: Aradığımız annemizi bulduk. Gelin, Kaneş kentine gidelim! Onlar Kaneş'e gittiklerinde, tanrılar, anneleri onları tanımasın diye, onların içine (farklı hisler?) koydu.”*

Yukarıdaki öyküde öncelikle ataerkil bir yapıya sahip olan eskiçağ toplumlarının aksi bir durum göze çarpmaktadır. Normalde erkek çocuklarının ön plana çıkması gerektiği düşünülürken, Kaneş kraliçesinin kız çocuklarını koruyup kolladığı ve onları doğrudan kendisinin büyüttüğü görülür. Kız çocuklarının doğmasından önce otuz erkek çocuğu doğuran kraliçe, bu erkek çocuklara aynı muameleyi göstermemiştir. Yıllar sonra annelerini aramak için yola koyulan bu erkek çocuklar, tam annelerini bulduklarını düşündükleri esnada çeşitli hislerle bu durumun önüne geçilmiş ve yapılan kandırma eylemi sonucunda anneleri onları tanımamıştır.

KUB 24.8 numaralı (CTH 360) Appu ve iki oğlundan söz eden mitte, Appu'nun Kötü isimli oğlu, İyi isimli oğlunu kandırmaya çalışmıştır. Kötü ve İyi adlı Appu'nun iki oğlu, büyüyünce babaları Appu'dan ayrılıp, evdeki malları da ikiye bölmeye karar verdiler. Ancak Kötü, kendisi için iyi olan sığırları alıp, İyi isimli kardeşine ise kötü sığırları verdi. Kardeşini kandırmaya çalışan Kötü'nün bu hareketine karşılık tanrı, İyi'nin kötü olan sığırının iyi olmasını ve Kötü'nün iyi olan sığırının ise kötü olmasını emretti ve Kötü'nün kardeşini kandırma hareketi başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir (Siegelova, 1971, s. 12-13; Hoffner, 1998, s. 84; Karauğuz, 2015, s. 152):

“Güneş Tanrısı gökyüzünden aşağı bakarken, Kötü ve İyi (malı) bölüşmeye başladı. Kötü, (malın) bir yarısını aldı ve diğer yarısını kardeşi İyi'ye verdi. Onlar kendi aralarında malı bölüştüler. Bir koşum sığırı ve bir inek vardı. Kötü, iyi olan koşum sığırını aldı ve kötü ineği İyi'ye verdi. Güneş Tanrısı gökyüzünden aşağıya baktı ve (şöyle) söyledi: İyi'nin kötü ineği iyi olsun ve buzağıyı çok doğursun.”

Hitit mitlerinin genellikle doğüstü olaylarla örülü olduğu düşünülürse Appu ve iki oğlundan söz eden hikâye en gerçekçi ve inandırıcı olaylardan birisi olarak görülür. Topluma bir öğüt gibi yorumlanabilecek bu olayda, dünyevi bir gerçek olan iyi ve kötü zıtlığının karşı karşıya geldiği görülmektedir. *“İyiler hep kazanır”* mantığına uygun bir mit olan bu öyküde, tanrının olaya müdahalesiyle Kötü, istediği sonuca ulaşamamıştır. Kötü adlı kişi bir kandırma olayını gerçekleştirerek istediği hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. Aslında gerçekte bu amaca da ulaşmıştır. İyi olan hayvanı kendisine alan Kötü adlı kişi, İyi adlı kişiyi kandırıldığını düşünürken tanrı olaya müdahale etmiştir. Tanrının müdahalesi sonucu, Kötü adlı kişi kötü olana, İyi adlı kişi ise iyi olana layık görülmüştür. Burada Güneş Tanrısının adaleti ve kötülük karşısındaki gücü

açıkça vurgulanmıştır. Dinsel olduğu kadar toplumsal sonuçlarına da ulaşabileceğimiz bu öykü, topluma hile, aldatma, kandırma gibi eylemlere girişmemeleri hususunda bir uyarı ve nasihat niteliğindedir.

Hitit Direktif ve Talimat Metinlerinde “Kandırma Eylemi”

Direktif ve talimat ile ilgili metinlerde daha çok uyarılarda bulunulmuştur. Çeşitli görevlerdeki kimselerin yaptıkları işlerde herhangi bir yanlış olaya dâhil olmaması ve işlerini kurallara uygun ve düzgün bir şekilde yapmaları bu tür belgelerde belirtilmiştir. Özellikle tanrıya ve krala karşı yapılan eylemlerde girişilme ihtimali olan kandırma eyleminden uzak durulması gerektiği belirtilmiştir.

Tapınak görevlileri ile ilgili bir direktif metninde (CTH 264), çiftçilerin tanrıları kandırmaması hususunda açık bir şekilde uyarı söz konusudur. Tanrıları kandırmaya çalışan kimseler, ağır bir şekilde cezalandırılacaktır. Metinde sözü edilen kandırma eylemlerinin yapılması durumunda, Hititlerde nadir olarak görülen ölüm cezasının verileceği ifade edilmiştir. Bu yüzdendir ki, tanrıları kandırmak Hititlerde çok büyük bir suç olarak kaydedilmiştir. Metnin ilgili kısmı şu şekildedir (Miller, 2013, s. 260-263; Süel, 1985, s. 76-81):

“Ayrıca hububatı ekeceğiniz zaman, rahip sizlere tohum ekmeniz için arkadan bir insanı yollamazsa siz ekme işini (kendiniz) yürütün. (Eğer) çok ekerseniz, fakat rahibin huzurunda az bildirirseniz ya da tanrının tarlası verimli ancak çiftçinin tarlası verimsiz (ise) tanrının tarlasını sizin (ki olarak) söylerseniz ya da kendi tarlanızı tanrının tarlası (olarak) söylerseniz ya da hububatları teslim ettiğiniz vakit yarısını bildirirseniz ve (diğer) yarısını gizli tutarsanız ve gelir de ardından (aranızda) pay ederseniz ardından o ortaya çıkarsa, onu sadece bir insandan çalarsınız (ancak) tanrıdan çalamazsınız. O sizin için suç(tur) ve hububatlarınızın hepsini alırlar ve o (hububatları) tanrıların ambarlarına dökerler. Ek olarak, siz tanrıların çift öküzlerini kontrol ederseniz, eğer ki çift öküzünü satar veya onu keserseniz ve onu yiyip bitirirseniz ve siz onu tanrılardan çalarsanız (ve şu şekilde dersiniz): “O zayıf olduğu için öldü ya da o (bacağını?) kardı ya da o kaçtı ya da ona (bir) boğa çarptı.” Siz onu (böylece) yer bitirirseniz ve ardından (bu durum) ortaya çıkarsa o öküzün karşılığını ödeyeceksiniz. Eğer ki (bu durum) ortaya çıkmazsa tanrıya gideceksiniz. Eğer suçsuzsanız sizin koruyucu tanrınızdır. Eğer ki suçluysanız sizin için ölüm cezası (verilir).”

Yukarıdaki belgede temel amaç, Hitit ekonomik sisteminin sağlıklı bir şekilde yürütülme arzusudur. Hitit ekonomisinin temelini tarım ve ardından hayvancılık oluşturmaktadır. Ülkeye en çok gelir getiren ve ülkenin kalkınmasını sağlayan iş kolu tarımdır. Bütün bu sebeplerden dolayı, bir mamulü ekip biçmek ve bunu düzenli bir şekilde kurallara uygun olarak gerçekleştirmek önemli idi. Hititlerde temelde her şeyin sahibi tanrı idi. Aslında bu olgu ile Hititlerdeki kuralların işlenmesi, etik dışı davranışların ortaya çıkmaması ve kişilerin sosyal yaşamda yalan ve kandırma gibi eylemlerden uzak tutulması sağlanıyordu. Karşı tarafı kandırarak haksız ve yalan yere hak ettiğinden daha fazla kazanan kimselerin yaptıkları bu olumsuz davranışın önüne geçmek için tanrılar ve onların kural ve korkuları öne sürülüyordu. Sözü geçen belgede, tanrının tarlası ve çiftçinin tarlası tabirleri yer almaktadır. Kendi tarlası verimli olmayan kişi, sanki bu verimsizliği yaşayan kendi tarlası değil de tanrının tarlası gibi bir imada bulunur ve teslim etmesi gereken ürünleri gereğinden az teslim ederse ölüm cezası alacaktır. Hitit yasalarında ve uyarılarında ölüm cezası çok nadir görülmektedir. Ancak tanrıları kandırmanın cezası ölümdür. İlgili belge, kişinin yaptığı tarım ve hayvancılığı düzenli olarak ve çalmadan gerçekleştirmesi konusunda bir uyarı niteliğindedir. Herhangi bir kandırma veya yalan gibi durumlarda tanrılar çok kızacak ve bu durumun sonuçları o kişi için ağır olacaktır.

Ekonomiye büyük önem veren Hititler, tarım ve hayvancılığın sistemli bir şekilde sürdürülmesi için böyle yolları denemişlerdir.

Yine aynı belgenin bir başka kısmında kandırma eylemine girişilmemesi hususunda kesin ve net uyarılarda bulunmaktadır (Stüel, 1985, s. 67-73; Reyhan, 2018, s. 79-80).

“Eğer ki bir kimse kadının yanında yatar; (o) tanrıların ibadetini ne şekilde yaparsa (ve) tanrıya yiyecek (ve) içecek (ne şekilde) verirse kadının yanına (da) öyle gitsin. Ardından kadının yanında yatsın. Gün ağarınca vakit kaybetmeden yıkansın. Sabah, tanrıların yemek vaktinde vakit kaybetmeden (tapınağa) gitsin. Eğer ki o ihmalde bulunursa onun için (bu) suç(tur). Kim bir kadının yanında yatar (ve) onun amiri (ya da) büyüğü ardından (bir kült görevi) yapmaya zorlar ise o (gerçeği) desin. Ancak o deme cesaretinde bulunamaz ise arkadaşına desin ve yıkansın. Eğer ki o bilerek sonraya bırakırsa (ve) yıkanmamış şekilde tanrıların kurban ekmeğinin ve kurban içkisinin yanına kirli olarak giderse (ve) bunu arkadaşları bilirse ve o sana kötülük eder (de) ancak (bunu) gizlerse, ancak arkasından (bu durum) ortaya çıkarsa onlara ölüm cezası (verilir). Onların ikisi de ölsünler.”

Yukarıdaki belgede tanrıların yiyecek ve içeceklerine verilen önem görülmektedir. Bir kimse tanrının kurban ekmeğine ve içkisine kirli olarak yaklaşamaz. Böyle bir eylemde bilerek ve karşı tarafı kandırarak bulunursa cezası çok ağırdır. Ayrıca onun arkadaşları da bu durumu bilir ve gerçekleri gizleyerek yine karşı tarafı kandırırsa, her iki kişi de ölümle cezalandırılacaktır. Hitit dünyasında ölüm cezaları çok görülmemekle birlikte tanrıları kandırmanın cezasının ölümle sonuçlanacağı bu belgede açıkça vurgulanmıştır. İlgili metinde hem görünen bir temizlik hem de manevi bir temizlikten söz edilmiş ve bunların önemi vurgulanmıştır. Tapınakların temizliğinin yanında, kişinin hem vücudunun hem de manevi dünyasının temizliği de önemlidir. Tanrının huzuruna çıkacak veya tanrının yiyecek içecek gibi ihtiyaçlarını karşılayacak kimse işini hakkıyla yapmalıdır. Yine buradaki temel hedef, tanrı korkusunu görevliler üzerinde oluşturmak ve tapıntadaki düzeni sağlamaktır.

Saray görevlileri ile ilgili talimatlarda da (CTH 265) kandırma ve yalan eylemlerine karşı bir dizi önlemler alınmış ve çeşitli uyarılarda bulunulmuştur. Metnin ilk kısmında tanrıların kandırılmalarının imkânsız olduğu ve böyle bir girişimde bulunan olursa ağır bir şekilde cezalandırılacakları vurgulanmıştır (Ünal, 2005, s. 123):

“Eğer bir kişi kirli işler yapar (ve böylece) kralın ruhunu [kirletirse], sizler; kral (şu anda olup bitenleri zaten) göremez ki!’ dersiniz, (unutmayın ki), tanrılar sizleri gözetliyorlardır. Tanrılar sizleri keçilere dönüştürürler ve dağlara kovalarlar: (Yine) tanrılar sizi keklik kuşları(?) gibi kayalıklarda avlayacaktır.”

Metnin devamında bir kandırma eyleminin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini saptamak için, saray görevlilerinin yemin etmesi ve bunu nasıl yapacağı hakkında bilgiler verilmiştir (Ünal, 2005, s. 123):

“Sakî, garson, aşçı, fırıncı, biracı, şarapçı, ... sütçü, somun ekmeği üretenlerden oluşan sizler mutfak personelinin hepsi kralın isteğine göre her ay yemin edeceksiniz. Bunu yaparken kilden bir bardağı su ile dolduracak, Güneş Tanrısına dökülecek ve Ey tanrılar; kirli şeyler yapanların ve krala kirli su verenlerin ruhunu suya dönüştürün ve onu bu sular gibi dökün!’ diyeceksiniz.”

Yine aynı metinde, Zuliya isimli bir kişi su leğeninin içerisinde bir kıl bulunması sonucu suçlanmaktadır. Kral, bu kişinin ırmağa gitmesini ve temiz olduğunu kanıtlamasını istemiştir. Suçlu bulunan Zuliya idam edilmiştir (Ünal, 2005, s. 123): “*Kral, ‘Zuliya ırmağa gitsin! Eğer temizse, ruhunun temizliğini kanıtlasın; (ancak) kirliyse, ölsün!’ demişti. Zuliya, ırmağa gitti. (Evet, gerçekten) kirli idi. ... onu Şurešta şehrine götürdüler ve idam ettiler.*”

Yukarıdaki belgede, hem kandırma hususundan söz edilmiş hem de kandırıp kandırmadığına dair gerçek öğrenilmek için tespitte bulunulmuştur. Öncelikle saray görevlilerinin yaptıkları işte hileye gitmemeleri ve karşı tarafı kandırarak kralın ruhunu kirletmemeleri konusunda çeşitli uyarılar verilmiştir. Ardından ise, Zuliya adlı kişinin ırmağa gitmesi söylenerek, belirtilen durum gerçek olup olmadığı yani bir kandırma eylemine gidilip gidilmediği hususundan emin olmak istenmiştir. İlgili belgede bir tanrı korkusu hissiyatı yaratmak söz konusudur. Sarayda görevli kimselerin yanlış bir işe girişmemesi için, tanrının gücü, kudreti ve gazabı onlara bir korku yöntemi olarak sunulmuştur. Yine bu belgede de Hititlerde çok nadir görülen ölüm cezasından söz edilmiştir. Kısacası tanrılara ve krallara karşı gelen bir kimsenin cezası ölüm olacaktır. Sarayda görevli kimselerin işlerini aksatmadan yapmaları ve herhangi bir yalan ve kandırma eylemi içerisine girişmemesi için tanrıların gazabı onları caydırıcı bir unsur olarak öne sürülmüştür.

Sonuç

İnsan, hayatının hemen her evresinde çeşitli hedeflere ulaşmaya çalışır. Bu emellere ulaşması için bir mücadele ve gayret içerisinde bulunmak zorundadır. Ancak kimi zaman, kişi haksız bir yolla da istediğini elde edebilir. Tam da bu süreçte kandırma olgusu ön plana çıkar. Birey, hedefine ulaşmak, bulunduğu konumu korumak ve olumsuz durumu olumlu hale getirmek için kandırma eylemini gerçekleştirmiş olabilir. Bu eylem kimi zaman başarılı kimi zaman ise başarısız olmuştur. Diğer toplumlarda olduğu gibi, Hitit dünyasında da kandırma eyleminin gerçekleştirildiği görülür. Bu Hititçe birçok farklı metinde zikredilmiştir. Belgelerde insanın insanı, insanın tanrıyı, tanrının tanrıyı ve tanrının insanı kandırması durumları göze çarpmaktadır. Kimi zaman olayın seyrini değiştiren bu eylemler sonucu, farklı gelişmeler ve sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Hitit siyasi belgelerinde geçen kandırma olayları incelendiğinde, öncelikli hedef ülkenin refah ve güvenliğinin sağlanması ve diğer ülkelere üstünlük kurulması olduğu görülür. Siyasi antlaşma metinlerinde sınır güvenliğinin sağlanması ve bu konuda bir kandırma olayına girilmemesi hususunda uyarılar yer almaktadır. Hititler yaptıkları antlaşmalarda tanrıların gücü, kudreti ve gazabına güvenerek, onları antlaşmanın devam etmesi için birer dayanak noktası olarak görürlerdi. Antlaşmanın herhangi maddesinin yerine getirilmemesi ve antlaşmadan cayılması yani kandırılmaları durumunda ise, karşı tarafı tanrıların cezalandıracağına inanıyorlardı. Bu yüzden de antlaşmalarında tanrılara yemin edilmesine büyük özen gösterirlerdi. Aksi halde bu eylemi gerçekleştiren kimseler cezalandırılacaktı. Ayrıca kimi zaman casuslar aracılığıyla bir savaşın gidişatı da değişebilmektedir. Düşman ülkeye sızarak onlara yalan yanlış bilgiler veren casuslar, kandırma eylemine girerek kendi ülkelerine avantajlar sağlamışlardır. Bunun en açık örneği Kadeş Savaşı'na giden süreçte kaydedilmiştir. Aldığı bilgi ile Hitit ordusunu hazırlıksız yakalayıp alt edeceğini düşünen Mısır kralı, elde ettiği bilginin yanlış olduğunu ve kandırıldığını öğrenince, bu durum Mısır ordusunun önemli kayıplar vermesine sebep olmuştur. Casusluğun en önemli örneklerinden birisinin görüldüğü bu sahnede, olayların seyri Mısır aleyhine doğru yol almıştır.

Hitit sosyo-kültürel ve ekonomik hayatında kandırma eylemi ile ilgili farklı örneklere rastlanır. Günlük hayatın düzeninin sağlanmasında başlıca rolü olan Hitit kanunlarında, herhangi bir hayvanı haksız yere elde etmek veya bir hayvan grubuna zarar vermek cezalandırılmıştır. Bunlarla ilgili söylenen yalan ve kandırma hareketi de engellenmeye çalışılmıştır. Hititlerin temel geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olduğu gerçeğinden yola çıkarak böyle kanunların konulması elzemdir. Yine at ve koyun gibi hayvanların korunması da Hititlerin ekonomide hayvancılığa verdikleri önemi ortaya koymaktadır.

Hititlerde tanrıların buyrukları kanun niteliğindedir. Tanrılara ve onun yeryüzündeki temsilcisi konumunda olan krallara karşı gelen kimse çok ağır bir şekilde cezalandırılır. Tanrıların mallarına zarar vermek, o ürünleri çalmak veya eksik olarak teslim etmek büyük bir suçtur ve cezası da ölümdür. Benzer durum krallar için de geçerlidir. Kralların mallarına zarar vermek, çoğu az olarak göstermek, onların kurallarına karşı gelmek ve daha birçok yanlış hareketin cezası ölümdür. Her iki durum, yani tanrılar ve kralların yasakları ile ilgili uygulamalar tapınak ve saray aracılığıyla takip edilebilir. Tapınaklardaki düzeni sağlamak için tanrıların buyrukları oradaki görevlilere aktarılırken, sarayda görevli kimseler ise kralların emir yasaklarını uygulamak zorunda idiler. Her iki durumda da devletin belli bir sistem ve düzen içerisinde yönetilmesi amaçlanmaktaydı. Ekonomik düzen, sosyal hayatın sürekliliği, sarayın ve tapınakların ihtiyacı, devletin devamlılığı, ordunun gücü ve daha birçok şey bu sistem ve düzen içerisinde sağlanıyordu. Ekonomik açıdan güçlü olan, üretimin yapıldığı, hayvancılığın gelişmiş olduğu ve ticaretin ön plana çıktığı bir devlet ancak bu şartların düzenli ve sistemli olarak sağlanmasıyla güçlü olabilirdi. Her şeyden önce bu girdilerin korunması da gerekliydi. Hititli yöneticiler de bu durumun farkında idi. Bu sebeple, tanrıların gücü ve kudretini kullanarak, insanların belli bir çalışma düzeni içerisinde olmasını hedeflemişlerdir. Yalan söyleyen, kandıran ve bireysel çıkarını düşünen kimselere karşı, tanrıların gazabını ve korkusunu öne sürerek, bu sistemin devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır.

Tanrılar arasındaki mücadelelerin konu olduğu mitlerde, bir hâkimiyet ve en üstün olma hırsı mevcuttur. Bu hırsla hareket eden tanrı, istediğini elde etmek için her türlü yolu denemeye açıktır. Tanrının emellerine ulaşmak için izlediği yollardan birisi kandırma olgusudur. Tanrılar arasında yapılan mücadelelerde bir yandan savaş meşru bir hale getirilmekte, diğer yandan ise toplumun tanrılara olan saygıları ve korkuları artmaktadır. Böyle bir ortamda ülkeyi yöneten kimseler de bu tanrılara olan saygı ve korku psikolojisini kullanarak halkı kendilerine daha bağımlı hale getirmektedirler. Yine mitolojik belgelerde öğüt verici ve uyarı mahiyetinde belgelere de rastlanır. Kardeşini kandırıp iyi olan hayvanı kendisine almak isteyen Kötü adlı kişi kandırma olayına girişmiştir. Ona ders ve öğüt amacıyla tanrı, onun sahip olduğu hayvanı verimsiz bir hale getirmiştir. Böylelikle kandırma eylemi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Hitit belgelerinde tanrıların kandırma eylemine girişmelerinin yanında, onların kandırıldığı örnekler de mevcuttur. Bu örneklere ritüel metinlerinde rastlanır. Yerine geçme ritüelleri olarak adlandırılan bu kısımda kişi, kendi ömrünün garantisini dilediği için, bir kandırma eylemi içerisine girmiştir. İyi bir geleceğe sahip olma düşüncesi ve içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulma isteği ile hareket eden kişi, bazen yerine bir başkasını geçirerek olumsuz durumdan kurtulmaya çalışmıştır. Yerine geçen canlı veya cansız varlığın olumsuz durumları yaşayarak kendisinin bunlara maruz kalmayacağını düşünen kişi, tam da bu durumda başka bir nesne veya kimse kendisiymiş gibi göstererek tanrıları kandırmıştır. Krallar için ve onların geleceğinin ve sağlığının güvence altına alınması amacıyla yapılan bu ritüeller ön plana çıkmaktadır.

Kandırma eyleminden söz edilirken Hitit toplumunun bu konudaki yapısına da değinmek gerekir. Hitit toplumunda yer alan kimselerin kimi zaman etik dışı davrandığı belgeler aracılığıyla tespit edilmiştir. Bir

durumun manipüle edilmemesi ve ahlaki değerler ölçüsünde doğru bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için, o toplumda bu durumun etik dışı kullanılmaması önemlidir. Ancak Hitit toplumunda kimi zaman kişilerin kendi çıkarları uğruna olayı manipüle ettiği ve yalan söyleyerek içinde bulunduğu durumu kendi lehine çevirmeyi amaçladığı görülmektedir. Hatta biraz daha ileri gidildiğinde, tanrılar çerçevesinde de benzer bir durum söz konusudur. Hitit toplumunun saygı duyduğu, korktuğu, varlıklarını sorunsuz bir şekilde sürdürmek için bayramlar ve ritüeller düzenlediği tanrılar da kandırma eyleminin içerisinde yer almıştır. Tanrılar evreninde en büyük olabilmek ve rakiplerini yok etmek için yalan ve kandırma gibi eylemlerde bulunmuşlardır. Bu anlamda insanlardan çok da farklı olmayan tanrılar, kendilerini bir rol model olarak gören ve onun yeryüzündeki temsilci kralın emir ve yasaklarına da bağlı kalmak zorunda olan Hitit halkına olumsuz birer örnek olarak yansımışlardır.

Kandırma eylemi, tarih boyunca birçok kişi ve toplum tarafından gerçekleştirilmiş bir olgudur. Günlük hayat gibi normal durumlarda veya savaş gibi olağanüstü haller gibi birçok noktada yapılan bu eylemlerdeki temel hedef, kişinin içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulma ve olayları kendi lehine çevirme çabasıdır. Kimi zaman çok az bir kesimi etkileyen bu durum, kimi zaman da daha geniş çaplı bir etkiye sahip olarak olayların gidişatını değiştirerek hayatın hemen her evresinde karşılaşılabilen bir eylemdir.

Kaynakça

- [1] Archi, Alfonso ve Klengel, Horst (1985), “Die Selbstrechtfertigung eines Hethitischen Beamten (KUB LIV 1)”, *Altorientalische Forschungen* 12. (52-64).
- [2] Akdoğan, Rukiye (2007), “Hitit Devlet Antlaşmaları ve Huqana Antlaşması ile İlgili Bazı Notlar”, Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’e Armağan, (Haz. M. Alparslan-M. D. Alparslan-H. Peker), Ege Yayınları. (27-35).
- [3] Akdoğan, Rukiye (2011), “Huqana Antlaşması (A Nüshası) Transkripsiyon ve Tercümesi, Höyük, s. 4. (1-74).
- [4] Alp, Sedat (2011), *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, TÜBİTAK, Ankara.
- [5] Beal, Richard H. (1992), *The Organisation of the Hittite Military*, THeth 20, Carl Winter, Heidelberg.
- [6] Beckman, Garry (1982), “The Anatolian Myth of Illuyanka”, *Journal of Ancient Near Eastern Society* 14. (11-25).
- [7] Beckman, Garry (1999), *Hittite Diplomatic Texts*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- [8] Collins, B. J. (2014), [hethiter.net/CTH 407](http://hethiter.net/CTH407) (Portal Mainz).
- [9] Devecchi, Elena (2015), *Trattati internazionali itititi*, Paideia Editrice, Brescia.
- [10] Friedrich, Johannes (1930), *Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache*, Heft IV, MVAcG 34/1, J. C. Hinrichs’sce, Leipzig.
- [11] Gilan, Amir (2011), “Dashuhn, das Ei und die Schlange: Mythos und Ritual im Illuyanka-Text”, *Hethitische Literatur Überlieferungsprozesse, Textstrukturen, Ausdrucksformen und Nachwirken, Alter Orient und Altes Testament*, Band 391. (99-114).
- [12] Gilan, Amir (2015), *Formen und Inhalte hethitischer historischer Literatur*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- [13] Giorgieri, Mauro (1995), *I testi ittiti di giuramento*, Firenze.
- [14] Goetze, Albrecht (1928), *Madduwattaš*, J. C. Hinrichs’sche, Leipzig.
- [15] Goetze, Albrecht (1969), “Hittite Rituals, Incantations, and Description of Festival”, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. (346-361).
- [16] Gurney, O. R. (1977), *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford University Press, Oxford.
- [17] Güterbock, Hans Gustav (1945), *Kumarbi Efsanesi*, (çev: Sedat Alp), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [18] Güterbock, Hans Gustav (1956), “The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II (Continued)”, *Journal of Cuneiform Studies*, 10/3. (75-98).
- [19] Hoffner, Harry Angier (1997), *The Laws of the Hittites*, Brill, Leiden.
- [20] Hoffner, Harry Angier (1998), *Hittite Myths*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- [21] Hoffner, Harry Angier (2009), *Letters from the Hittite Kingdom*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- [22] Imparati, Fiorella (1992), *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, (çev: Erendiz Özbayoğlu), Ankara.
- [23] Karauğuz, Güngör (2002), *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- [24] Karauğuz, Güngör (2015), *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- [25] Kitchen, Kenneth A. ve Lawrence, Paul J. N. (2012), *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East, Part 1*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

- [26] Kümmel, Hans Martin (1967), Ersatzrituale für den Hethitischen König, StBoT 3, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- [27] Miller, Jared L. (2013), Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- [28] Oettinger, Norbert (1976), Die Militärischen Eide der Hethiter, StBoT 22, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- [29] Otten, Heinrich (1969), Sprachliche Stellung und Datierung des Madduwatta-Textes, StBoT 11, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- [30] Otten, Heinrich (1973), Eine hethitische Erzählung um die Stadt Zalpa, StBoT 1973, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- [31] Pascual-Ezama, David (2018), “Why Do We Lie? A Practical Guide to the Dishonesty Literature”, Journal of Economic Surveys, Vol.32/2. (357-387).
- [32] Reyhan, Esmâ (2018), “Hitit Toplumunda ‘Öldürme Eylemi’ Üzerine Bir İnceleme”, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara.
- [33] Rieken, E. (2009), hethiter.net/: CTH 334.10 (Portal Mainz).
- [34] Rieken, E. (2010), hethiter.net/: CTH 321 (Portal Mainz).
- [35] Rieken, E. (2015), hethiter.net/: CTH 389.1 (Portal Mainz).
- [36] Rizza, Alfredo (2006), “Due protagonisti della mitologia anatolica. Intorno a CTH 321”, Atti del terzo, quarto, quinto incontro genovese di Studi Vedici e Paniniani (Genova, 26 luglio 2004; 27 luglio 2005; 29 giugno 2006), Milano. (321-356).
- [37] Saxe, Leonard (1991), “Lying: Thoughts of an Applied Social Psychologist”, American Psychologist, Vol. 46/4. (409-415).
- [38] Seçer, Sezer (2012), Yazılı Belgeler Işığında Lukka, Pedassa ve Walma Ülkelerinin Tarihi ve Tarihi Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [39] Sevinç-Erbaşı, Fatma (2013), Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü: Cenaze/Diğer Ritüeller, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [40] Siegelova, Jana (1971), Appu-Märchen und Hedammu-Mythus, StBoT 14, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- [41] Süel, Aygöl (1985), Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- [42] Trabazo, Jose Virgilio Garcia (2010), “CTH 419, Ritual de Sustitucion Real Edicion Critica y Traduccion”, Historiae 7. (27-49).
- [43] Tuncer, Hasan (2020), Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokuma: Siyasi, Ekonomik ve Dini Yönleriyle, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- [44] Ünal, Ahmet (2000), “Adana’da Kizzuwatna Krallığı: Taş Devrinden Hitit Devleti’nin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, Efsaneden Tarihe. Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı, Haz. Erman Artun-M. Sabri Koz, İstanbul. (43-69).
- [45] Ünal, Ahmet (2005), Hititler Devrinde Anadolu, C. 3, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [46] Ünal, Ahmet (2016), Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük: Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca sözcük Listeleriyle Birlikte, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- [47] Vigo, Matteo (2019), “Textiles and Textile Tools in Hittite Ritual Praxis. An Overview”, *Textiles in Ritual and Cultic Practices in the Ancient Near East from the Third to the First Millennium BC*, Eds. Salvatore Gaspa-Matteo Vigo, Münster, (109-133).
- [48] Wilhelm, G. (2006), hethiter.net/: CTH 51.I (Portal Mainz).
- [49] Wilhelm, G. (2006), hethiter.net/: CTH 26 (Portal Mainz).
- [50] Wilhelm, G. (2011), hethiter.net/: CTH 42 (Portal Mainz).
- [51] Yiğit, Turgut (2006), “Uršu Kuşatması Metni’nin Yeniden Değerlendirilmesi”, *Anadolu/Anatolia* 31. (43-55).
- [52] Yiğit, Turgut, Özcan, Ali vd. (2016), *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Journal of Universal History Studies

Amasya Sancağında Zina-Tecavüz Suçları ve Bu Suçlara Uygulanan Cezalar (1850-1916)¹

Offence-Rape Crimesin Amasya Province and Penalties for These Crimes (1850-1916)

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 11.01.2023 / 07.06.2023

pp. 83-106

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Sabit Genç

Researcher, Dr., Amasya, Türkiye

Email: sbtgnc@hotmail.com

Orcid Number: 0000-0003-3165-5897

Cite: Genç, S. (2023). Amasya Sancağında Zina-Tecavüz Suçları ve Bu Suçlara Uygulanan Cezalar (1850-1916). Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 83-106 . DOI: 10.38000/juhis.1232845

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Osmanlı Devleti için topyekûn batılılaşma süreci olarak kabul edebileceğimiz Tanzimat Dönemi (1839-1876) diğer alanlarda olduğu gibi hukuk alanında da kurumsal bir yenileme ve kanunlaştırma sürecine sahne olmuştur. Bu yasalardan birisi de 1840 yılında yayınlanan ve 1851, 1858 yıllarında iki defa revize edilen Ceza Kanunu'dur. Mevcut çalışmada zina ve tecavüz suçlarına ilişkin yaptırımlar bağlamında anılan ceza kanunlarının, hazırlanış amacına uygun olarak tatbik edilip edilmediği ele alınmıştır. Çalışma alanı olarak bu süreçte arşiv kayıtlarında çok sayıda zina ve tecavüz vakaları ile bahsi geçen vakalara yönelik yargı kararları bulunmasından dolayı Amasya sancağı seçilmiştir. Amasya sancağı özelinde elde edilecek bulgularla Osmanlı ceza yasalarının zina ve tecavüz suçları üzerinden taşradaki uygulamaları konusunda genel bir fikir verilmek istenmiştir. Çalışmada arşiv kaynaklarına ek olarak araştırma eserlerden de faydalanılmıştır. Bahsi geçen suçlarla ilgili Amasya sancağındaki vakalar, zikrolunan vakalarda verilen kararlar Bergama, Rusçuk, Giresun, Girit ve Denizli gibi diğer bölgelerdeki benzer kararlarla da karşılaştırılarak, cezalardaki uygulama birliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zina, Tecavüz, Osmanlı, Amasya Sancağı, Ceza Kanunu.

Abstract

The Tanzimat Period (1839-1876), which we can accept as a total westernization process for the Ottoman Empire, witnessed an institutional revision and codification process in the field of law, as in other fields. One of the laws is the Penal Code, which was published in 1840 and revised twice in 1851 and 1858. In this study, it will be discussed whether the aforementioned penal laws were applied in accordance with the purpose of preparation in the context of the sanctions related to the crimes of adultery and rape. As there were many cases of adultery and rape in the archive records and judicial decisions regarding secedes, Amasya province was chosen as the study area. With the finding sobtained in the Amasya province, it is aimed to give a general idea about the practices of the Ottoman penal laws in the countryside over the crimes of adultery and rape. In the study, the cases in Amasya province and the decisions made in the secedes were compared with the decisions in similar cases in other regions such as Bergama, Rusçuk, Giresun, Crete and Denizli and it was aimed to determine the level of standardization in penalties.

Keywords: Adultery, Rape, Ottoman, Amasya Province, Penal Code.

Giriş

Zina fiili, aralarında evlilik bağı olmayan kişiler arasındaki cinsel münasebet, tecavüz² ise namusa saldırmak, sınırı geçmek, haddini aşmak olarak tanımlanır (Fidan vd., 1996, s. 3326). Tarihi süreç içerisinde bazı istisnalar olsa da toplumlar zina ve tecavüzü, genel ahlak ve kurulu aile düzeni içinde bir tehdit olarak algılamışlar, engellemek için cezai yaptırımlar geliştirmişlerdir³. Türklerde diğer toplumlara paralel olarak zina ve tecavüz suçlarını toplum, aile ve genel ahlak bakımından tehlikeli görmüşler ve ilk dönemlerden itibaren sert yaptırımlar uygulamışlardır. Göktürkler, evli kadına tecavüze ölüm cezası verirken, genç kıza tecavüz edenleri hem cezalandırmış hem de o kızla evlenmeğe zorlamışlardır (Üçok, 1972, s. 22). Kazak ve Kırgızlarda da aynı şekilde tecavüze maruz kalan evli ise fail ya ölümle cezalandırılmış ya da kun⁴ adı verilen bir tazminat ödemeye zorlanmış, mağdur, bekâr ise fail kızın babasına kalın⁵ vererek ve kızla evlenerek ölümden kurtulabilmiştir (Arsal, 1947, s. 161-162). Türkler Müslüman olduktan sonra zina ve tecavüz suçlarını İslam hukuku çerçevesinde değerlendirmiş, topluma karşı işlenen suçlar arasında kabul etmişlerdir. İslam hukukunda tecavüz zinadan ayrılmamış sadece birisinin başka birisini zinaya zorlaması olarak değerlendirilmiştir (Konan, 2011, s. 152-153). Zina cürmü için, İslam'da üç farklı ceza öngörülmüştür. Bunlar, sopa ile dövme, sürgün ve recm⁶ cezalarıdır. Dövme ve sürgün cezaları bekâr faille uygulanırken, recm cezası yalnızca evli olanlar için öngörülmüş bir cezadır (Ansay, 1958, s. 287). Bir İslam devleti olarak Osmanlılar da İslam hukuku ve padişah kanunnamelerinin kaynaşmasından oluşan bir yargılama yöntemi oluşturmuş (Peirce, 2005, s. 174). Tanzimat dönemine kadar zina ve tecavüz suçlarını İslam hukuku ve örfi hukuk çerçevesinde tanımlamış ve yargılamışlardır.

Genelde Osmanlı Devleti'nin bütün kurumları ile Batılılaşma kararını yansıtan Tanzimat (Şener, 1999, s. 549), daha önce yalnızca şeriatın idare ve kontrolünde olan birçok kamu hizmetini gittikçe laik-Batı kanun ve nizamlarına tâbi tutmuş, ulemanın yetki alanını daraltmış (İnalçık, 2011, s. 109), devleti ve toplumu laik bir yapıya doğru yönlendirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Batı modelinde kurumsal bir yapılanmaya giderken mevzuat alanında da Batı hukuk sistemini örnek alarak kanunlaştırma sürecini de hızlandırmıştır. Bu süreçte hazırlanan ceza yasalarıyla daha önce İslam hukuku ve örfi hukuk çerçevesinde tanımlanan ve değerlendirilen zina ve tecavüz fiilleri yeniden tanımlanmaya ve müeyyideleri daha net şekilde belirlenerek standart hale getirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'ın en önemli vaatlerinden biri olan namus güvenliğini garanti üzere hazırlanan ceza yasalarında namusa karşı işlenen suçlar net şekilde tarif edilip cezai yaptırımları belirlenmesine rağmen görevlilerin bu değişime uyum sağlaması, kanunların ayırım yapılmaksızın herkese eşit şekilde uygulanması da önemlidir. Yeni kanunlar esas alınarak yapılan yargılamalarda uygulama birliği sağlanıp sağlanamadığı hususunda bize yardımcı olabilecek bazı çalışmalar⁷

² Tarihsel olarak tecavüz, bir kadınla iradesi ve rızası dışında yasa dışı cinsel ilişki olarak tanımlanmıştır.

³ Mesela Sümerler, özgür bir kadına tecavüzü ölüm cezasıyla cezalandırırken, Asurlularda bekâr kıza tecavüz eden evli birisinin kansı kirletilmek üzere tecavüze uğrayan kızın babasına verilir, fail evli değilse ağır tazminat öderdi (Tosun-Yalvaç, 1975, s. 198, 247). Yine Romalılarda (Can, 2002, s. 362) hem de Ortaçağ Avrupası'nda tecavüz suçlarına ölüm cezası verildiği bilinmektedir (Durkheim, 1966, s. 13). Aynı suç Hititlerde yakılmak suretiyle ölümlerle cezalandırılırdı (Okandan, 1952, s. 67-68).

⁴ Miktarı kadınlar için 500 koyundur (Arsal, 1947, s. 162).

⁵ Evlenen erkeğin kızın babasına vermek zorunda olduğu mal, mehir.

⁶ Taşlayarak öldürme. Bu ceza fail köle, cariye veya gayrimüslim ise tatbik edilmez (Avcı, 2004, s. 164).

⁷ İlaslan, Gamze (2015), 19. Yüzyıl Osmanlı Nizamiye Mahkemelerinde Kadın Kaçırma ve Kaçma. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). /Oruçoğlu, Erkan (2019), Mahkemedeki Çocuklar:1860 ile 1865 Arasındaki Çocuk İstisnaları Davalarını Sorgulamak. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). / Çelik, Yasemin (2020), Boys in Court: The Rape Cases In the Meclis-i Vâlâ (1858-1868) Legal Identification and Trial Process, Yıldız Technical University, İstanbul. (Unpublished Master Thesis). /Tuğ, Başak (2009), Onur Politikası: 18. Yüzyıl Ortası Osmanlı Anadolu'sunda "Yasa Dışı" Seksin Kurumsal ve Sosyal Sınırları, Newyork. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). /Çabuk, Fahri (2017), "Osmanlı'da Meclis-i Vala'ya İhtikal

yapılmış ise de bunların bir yargıya ulaşmak için yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle kanunların taşradaki tatbikatı hakkında daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu inkâr edilemez. Bu ihtiyaca binaen mevcut çalışmada Tanzimat sonrası hazırlanan ceza kanunlarının-zina ve tecavüz suçları üzerinden- taşradaki tatbikatına bir örnek olmak üzere Amasya sancağındaki zina ve tecavüz suçlarına uygulanması ele alınmıştır. Çalışma ile zina ve tecavüz suçlarına yönelik yaptırımları üzerinden Tanzimat sonrası ceza yasalarının taşradaki tatbikatı, adaletin ne şekilde tecelli ettiği, uygulamada birliğin sağlanıp sağlanmadığı konusunda genel bir fikir verilmek istenmiştir. Kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olması yanında araştırmaya konu olan dönemde resmi belgelere aksetmiş çok sayıda zina ve tecavüz olayı gözlemlendiği için Amasya sancağı çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Çalışmada ilk olarak Tanzimat öncesi ve sonrası Osmanlı hukukunda zina ve tecavüz suçlarına yaklaşım ve müeyyideleri ele alınacaktır. Devamında arşiv belgeleri ışığında Amasya sancağında meydana gelen zina ve tecavüz suçları, bu suçlara verilen cezaların standart olup olmadığı, yargı görevlilerinin tarafsız davranıp davranmadıkları diğer belgelerdeki bazı örneklerle de karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Çalışmada arşiv belgeleri yanında araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır.

1. Tanzimat’a Kadar Osmanlı Hukuk Literatüründe Zina, Tecavüz Algısı ve Müeyyideleri

Zina kavramı İslam hukuk literatüründe olduğu gibi Osmanlı hukuk literatüründe de cinsel suçların ayırt edici ve belirleyici bir unsurdur. Osmanlılar, cinsel suçları zina kavramı içinde tanımlamış ve bu terim uzun süre hukuk dilinde geçerliliğini korumuştur. Tanzimat öncesi hukukçular tecavüz vakalarını, cinsel saldırıların zina olup olmadığını, birinin evine zorla girmek, adam kaçırmak veya fiziksel şiddet uygulamak, rıza gibi çıkarımlara göre tespit etmişlerdir. Çıkarımları sonucu durumun tecavüz olduğuna karar verdilerse fi‘l-i şeni⁸, cebren fi‘l-i şeni veya cebren zina⁹, hetk-i ırz¹⁰, cebren fi‘l-i livâta¹¹, tecavüz gibi terimlerle ifade etmişlerdir (Çelik, 2020, s. 37). Tanzimat öncesi dönemde hazırlanan kanunnameler Hanefi mezhebinin fikhî esas alınarak düzenlenmiştir. Zina konusunda diğer mezhepler genelde had cezasından vazgeçmezken, Hanefi fikhî, zinayı topluma değil kişiye karşı işlenen suçlardan saydığı için hadd cezası¹² yerine ta‘zir¹³ ve

Eden Irza Geçme Davaları ve Uygulanan Cezalar (1850-1862)”. Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 14, (614-630). /Karabacak, Melike (2019), “İrzimi İsterim: 19. Yüzyılda Cinsel Saldırı Davaları Üzerine Bir Vaka İncelemesi”. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, Sayı 6/14, (189-212). / Abacı, Nurcan (2001), Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması -17. Yüzyıl, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara /Onaran, Başak Tuğ (2022), “1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu’nda İrz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet”, Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi Sayı 5/2, (209-239).

⁸Şeni kötü, habis, fena, ayıp ve utanılacak anlamlarına gelir (Şemseddin Sami, 1987, s. 787). Fi‘l-i şeni ayıplanan, utanılacak, kötü fiil anlamlarında kullanılırken özellikle hukuk dilinde zina, kızlığını bozma, sodomi gibi iki tarafın rızasıyla gerçekleşen suçlar yanında bazı durumlarda bir kişinin diğerini zorlamasıyla gerçekleşen

cebren zina, cebren livâta, tecavüz ve taciz gibi eylemleri ifade etmek üzere de kullanılmıştır (Tuğ, 2009, s. 190-202).

⁹Cebren fi‘l-i şeni veya cebren zina, iki taraftan birinin rızası olmaksızın diğerinin zorlamasıyla, şiddet kullanması sonucu gerçekleşen cinsel suçlardır (Tuğ, 2009, s. 191-184).

¹⁰“Tecavüz” terimi, İslam hukuk terminolojisinde de, “ırza geçme” şeklinde yer alır. İrza geçmenin Arapçadaki karşılığı ise “hetk-i ırz” olup bu da “namus perdesini yırtmak” manasına gelmektedir (Konan, 2011, s.153). Osmanlılar da bu kavramı kişinin ırz, namus ve haysiyetini tehdit eden cinsel içerikli saldırılara işaret etmek için kullanılmış ve çoğunlukta ta‘zile cezalandırılmıştır (Onaran 2022, s. 228). 1858 Ceza Kanunu’nda çeşitli yollarla kişi onurunun çignenmesine yönelik zina, kızlığını bozma, tecavüz, sodomi ve taciz gibi cinsel suçları kapsayıcı bir terim olarak yer almıştır (Tuğ, 2009, s. 202).

¹¹Erkekler arasında cinsel ilişki (Fidan vd., 1996, s.1863). Türkçede livâta karşılığı olarak lütülik ve oğlancılık kelimelerinin yanı sıra eşcinsellik de kullanılmaktadır. Bununla birlikte aynı cinse mensup kişiler arasındaki cinsel ilişkileri ifade etmesi sebebiyle eşcinsellik, lezbiyenlik olarak adlandırılan kadınlar arası eşcinsel ilişkileri de kapsamaktadır (Yaşaroğlu, 2003, s. 198). Bu suç işlenirken iki tarafın rızası olmadan bir tarafın diğerini zorlamasıyla gerçekleşirse o zaman cebren fi‘l-i livâta olur.

¹²Kur’an ve Sünnette belirlenmiş, kısas ve diyet haricindeki cezai yaptırımları ifade eden terimdir. Bu cezalar topluma karşı işlenmiş hırsızlık, içki kullanmak, silahlı isyan, zina, dinden çıkma gibi suçlar için belirlenmiştir (Bardakoğlu, 1996, s. 547-548). Zina, tecavüz için hadd cezaları recm, kırbaçlama (100 adet) ve sürgündür. Ancak bir zina olayında hadd cezası verilebilmesi için ya failin itirafı ya da dört görgü şahidiyle kanıtlanması gerekir. Olay dört şahitle kanıtlandığında zina eden evli ise recm edilir, bekâr ise 100 kırbaç vurulur.

hapis cezalarını belirlemiştir (Ekinci, 2014, s. 345-346). Hatta Hanefi fikhî, yargılama sürecinde karar vericinin yerel koşulları ve gelenekleri de hesaba katmasına, bazı durumlarda ikinci derece delilleri de kullanmasına izin vermiştir (Peirce, 2005, s. 160,176). Bu durum Osmanlı hukuk mevzuatında hadd suçlarında takdir yetkisi olmayan kadınlara, ta'zir suçlarının cezalandırılmasında geniş takdir yetkisi vermiştir (Sava Paşa, 1955-56, s. 200). Tanzimat öncesi hazırlanmış olan kanunnamelerde zina suçu ile ilgili düzenlemeler genelde Hanefi fikhî dikkate alınarak düzenlenmiş olsa da klasik Hanefi fikhî kitaplarında öngörülen cezalara göre daha uygulanabilir olup, çoğu zaman recm gibi cezalar yerine para cezası¹⁴ uygulanmıştır (Acar, 2002, s. 153-154). Fatih Kanunnamesi'ne göre tecavüz zinadan ayrılmamış, zina fiili gibi cezalandırılması kabul edilirken fail evli ise ekonomik durumuna göre 300, 200, 100, 50, 40 akçe, ergen ise 100, 50 ve 30 akçe alınması hükme bağlanmıştır (Üçok, 1947, s. 52). II. Bayezid (1481-1512) döneminde tecavüz suçuna, zinadan ayrı ve daha ağır bir yaptırım getirilmiştir. Bu düzenlemede ırza geçen yani karşıdaki kişiyi zinaya zorlayarak fiili gerçekleştiren kişinin cinsel organının kesilmesi öngörülmüştür (Akman, 2004, s. 147). Fakat mahkemelere akseden davalar üzerine şimdiye kadar yapılan araştırmalarda bu cezanın uygulandığına dair bir örnek tespit edilememiştir (Abacı, 2001, s. 194). Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde Fatih (1451-1481) dönemindeki ta'zir cezaları revize edilmiş, fail evli ise maddi durumuna göre 400, 200, 100, 50, 40 bekâr ise 300, 50, 40 akçe köle veya cariye ise belirtilen miktarların yarısı kadar ceza uygulanmıştır. Osmanlı hukuk mevzuatındaki zina ve tecavüz suçlarıyla ilgili Kanuni (1520-1566) döneminde yapılan düzenlemede ise evli olan zina suçluları için recm, recm şartlarının oluşmaması halinde ta'zir cezası uygulanmıştır. Mesela 1659 senesinde Balıkesir'e bağlı Mendehorya köyünden Aşır, evli iken amcasının beslemesi Ayşe ile zina yaptığı tespit edilince mahkeme tarafından recm cezasına çarptırılmıştır (Yağcı, 2005, s. 55). Ayrıca evli erkek ve evli kadının zinası halinde maddi durumuna bağlı olarak 300, 200, 100, 50 veya 40 akçe, bekâr olanların 100, 50, 30 akçe ödemesi, failerden biri evli ise evli cürmü, ayrıca fail, köle ve cariye ya da gayrimüslim ise yarı oranında ceza verilmesi öngörülmüştür. Mesela 1643 yılında Balıkesir Mirza Bey Mahallesi'nden Ahmed, bir kadınla zina ederken yakalanması üzerine yapılan yargılamada, bekâr olduğu için hapis ve ilave olarak 50 akçe para cezasına çarptırılmıştır (Yağcı, 2005, s. 54-55). Zina ve tecavüz suçlarının cezalandırılmasında fail ya da mağdurun toplum içindeki konumu, mahalle sakinlerinin görüşü de dikkate alınır, kararlar üzerinde etkili olurdu. Recm şartlarının oluşmadığı durumlarda başvuru para cezasının caydırıcı olmaması ve suçun tekrarı durumunda daha ağır bir yaptırım olarak sürgün cezası da başvuru yöntemlerdendi. Örneğin 1643 yılında Balıkesir Kasaplar Mahallesi'nden Fatma Hatun'un, zina ettiği iddiasıyla mahkemeye çıkarıldığında yapılan incelemede daha önce zina suçunu işlediği için para cezası verildiği anlaşılmış, tekrar aynı suçu işlediğinden bu defa sürgün cezası verilmiştir (Yağcı, 2005, s. 54). Kanuni dönemi düzenlemelerinde ilave olarak kız veya kadın kaçırma suçuna hadım etme, buna razı olarak kaçan kadın veya kıza ise cinsel organının dağlanması ceza olarak kabul edilmiştir (Avcı, 2004, s. 171-203). Tanzimat dönemine kadar yukarıda bahsedilen düzenlemeler geçerliliğini korumuştur.

Köle ve gayrimüslimlere recm uygulanmaz, kırbaç cezası da yarı yarıya uygulanırdı.

¹³Hadd ve kısas cezaları haricinde idarecilerin veya yargıcın takdirine bırakılmış olan ceza (Başoğlu, 2011, s. 198). Ta'zir, hadd ve kıyas cezalarının uygulanması için gerekli şartların oluşmaması, belirlenmiş ölçülerdeki somut delillerle ispatlanamaması durumunda suçlunun tamamen cezasız kalmasını önlemek üzere alternatif bir ceza olarak değerlendirilebilir. Tecavüz davaları için genelde teşhir, kürek, hapis, tazminat, pranga ve sürgün gibi ta'zir cezaları uygulanırdı. Fakat Kanuni dönemi şeyhülislamlarından Kemalpaşazade'nin ta'zir nedir? sorusunu '*Her kişinin durumuna uygun düşen bir ta'zir vardır. Bu konuda karar kadiya aittir*' şeklinde cevaplaması (Peirce, 2005, s. 160) kadınlara bu ceza türünün uygulanması sürecinde önemli derecede takdir yetkisi tanındığını göstermektedir. 1858 Ceza Yasası'nda ta'zir isim olarak zikredilmese de zina ve tecavüz suçlarına karşı belirlenmiş müeyyidelerin genelde bahsi geçen ta'zir cezalarından oluştuğu anlaşılır. Ta'zir 1851 Ceza Kanunu'nda açıkça zikredilirken 1840 ve 1858 Ceza kanunlarında ismen yer almamıştır (Gökçen, 1987, s. 106-109).

¹⁴Leslie Peirce, bu tercihi devlete gelir sağlama çabası olarak değerlendirmektedir (Pierce, 2005, s. 156).

2. Tanzimat Sonrası Hazırlanan Ceza Yasaları, Bu Yasalarda Zina, Tecavüz Algısı ve Müeyyideleri

Osmanlı devlet adamları, 18. yüzyıldan itibaren hissedilmeye başlanan, 19. yüzyılda ise giderek ağırlaşarak devletin bütünlüğünü tehdit edecek boyuta ulaşan idari, askeri, sosyal, ekonomik, eğitim ve hukuk alanındaki problemlere çözüm bulmak adına 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı modelinde yapılanma sürecini başlatmıştır. Tanzimat Fermanı öncelikle canın ve namusun korunmasını, sonra, tebaanın refahı ve güvenliğini en son olarak da kanun önünde eşitlik ilkesini gerçekleştirmeyi vaat etmiştir (İnalçık, 2019, s. 123). Vaatlerin yerine getirilmesi için açık ve net şekilde tanımlanması ve kanunen teminat altına alınması gerekmiştir. Bu gereklilik Batı hukukunu esas alarak kanunlaştırma sürecini başlatmış, diğer yandan da Osmanlı yasal mevzuatını, yavaş ama devamlı şekilde şer'i hukukun etkisinin azaldığı buna karşılık laik hukuk kurallarının ağırlık kazandığı bir gelişim sürecine yöneltmiştir. Tanzimat sonrası hukuk alanındaki kanunlaştırma sürecinin ilk somut adımlarından birisi 1840 yılında hazırlanarak yürürlüğe giren Ceza Kanunu -*Ceza Kanunname-i Hümayunu*- olmuştur. Kanun modern anlamda ilk Osmanlı ceza kanunu olarak değerlendirilebilir. Yasa, ilanını müteakip imparatorluk genelinde ceza yargılamalarında uygulama birliği sağlamak amacıyla eyalet valilerine ve mahkemelere gönderilmiştir (Ze'evi, 2006, s. 70). Mukaddime, hatime, 13 fasil ve 41 maddeden oluşan 1840 *Ceza Kanunname-i Hümayun*'u içinde zina suçu ile ilgili hükümler yer almamıştır (Tahir, 1940, s. 4-6). Fakat zina ve tecavüz ile ilgili olarak kanunun mukaddimesinde ve 3. faslında, herkesin ırz ve namusunun, canı gibi aziz ve muhterem sayılıp korunduğu belirtilmiş, başka bir ayrıntıya yer verilmemiştir (Dülger, 1998, s. 21). Bu kanun, katl, ırz ve namusa saldırı, hırsızlık, yol kesme gibi hadd suçlarını, devlet yetkisinde olan rüşvet, vergi, devlet görevlileri arasındaki hiyerarşi, imtiyaz ve suç meseleleriyle birleştirerek tüm bu suçlara İslam hukukuna göre ta'zir cezaları olan kürek, nefy ve hapsi uygun görmüştür (Onaran, 2020, s. 213). 1840 *Ceza Kanunname-i Hümayun*'u Tanzimat Fermanı'nda öngörülen temel hak ve özgürlükleri teyit ederek ilkel de olsa sınırlarını belirlemesine karşılık, ihtiyaca cevap vermemesi üzerine 1851 yılında *Kanun-ı Cedid* adıyla yeni bir ceza kanunu hazırlanarak yürürlüğe girmiştir (Candan, 2015, s. 79-80). 1851 yılında yürürlüğe giren *Kanun-ı Cedid* bazı düzenlemelerle 1858 yılına kadar kullanılmıştır. Fakat bu kanunda da zina ile ilgili bir düzenleme yer almamıştır (Şensoy, 1942, s. 77). Yalnızca kanunun mukaddimesinde herkesin ırz ve namusunun dokunulmazlığından söz edilmiş, 2. fasılın 2. maddesinde ırz ve namusa yönelik saldırılara şer'i hükümlere göre hadd cezası uygulanacağı, bu suçların cezalarının ta'ziri gerektirdiği durumlarda ise failin sosyal statüsüne göre ceza belirleneceği ifade edilmiştir (Dülger, 1998, s. 21). Yani yargıçlara ciddi oranda takdir yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla bu süreçte zina suçu hakkında Tanzimat öncesi dönemde geçerli olan uygulamalar devam etmiştir. 1858 yılına gelindiğinde günün şartlarına uygun, önceki tecrübeler ışığında Fransız Ceza Yasası'ndan da yararlanmak suretiyle daha ayrıntılı bir ceza yasası hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. 1840 ve 1851 Ceza kanunlarının cezai yaptırımları ağırlıklı olarak İslam hukuku ve kısmen de örfi hukuktan kaynaklanırken bu kanunun cezai müeyyideleri hem İslam hukuku hem de Batı hukukunun müeyyidelerinden derlenmiştir (Gökçen, 1987, s. 47). 1858 Ceza Kanunu, hadd cezaları yerine çoğunlukla devlet müdahalesine son derece açık olan ta'zir cezasını takip ettiğinden, Osmanlı hukuk kaynakları arasında diğer ceza kanunlarına göre nispeten daha laik olarak kabul edilir (Tahir, 1999, s. 230). Bu kanunda zina ve tecavüz suçları için verilecek cezalar ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Bir mukaddime, üç bab ve toplam 264 madde olan kanunun mukaddimesinde; genel hükümler, suçların taksimi ve cezaların neveleri, birinci babda umuma karşı işlenen suçlar, ikinci babda şahıslar aleyhine işlenen suçlar, üçüncü babda ise kabahatler ile ilgili hükümler yer almıştır (Dustûr, Tertib I, C. I, s. 537-597). Tecavüz suçlarıyla ilgili cezalar da ikinci bab 3. fasılda "*Hetk-i Irz Edenlerin Mücazati*

Beyanındadır” başlığı altında düzenlenmiştir (Düstür, Tertib I, C. I, s. 579-580). İlerleyen yıllarda 1858 *Ceza Kanunname-i Hümayunu*’nun tecavüz ile ilgili bazı maddeleri revize edilmiş ya da bazı ilaveler yapılmış ve 1926 yılında *Yeni Türk Ceza Kanunu*’nun yürürlüğe girmesine kadar uygulanmaya devam etmiştir. 1858 sonrası Osmanlı hukuk kaynaklarında zina türleri ve tecavüz suçları net şekilde tanımlanmış, tecavüz suçu hetk-i ırz ya da cebren fi’l-i şenî, erkek ve kadın arasındaki zina ya da eşcinsel ilişkiler fi’l-i şenî, bekâr kız ile cinsel ilişki bıkır-i izale, bekâr kızla zorla cinsel ilişki cebren bıkır-i izale terimleriyle ifade edilmiştir (BOA, MVL. 679/28, 659/48, 742/107, 931/27). Kanunda yer alan tecavüz suçlarına karşılık gelen cezalar yukarıda da belirtildiği gibi ikinci bab, 3. fasılda *Hetk-i Irz Edenlerin Mücazati Beyanındadır* başlığı altında 197, 198, 199 ve 200. maddelerde¹⁵ sıralanmıştır (Düstür, Tertib I, C. I, s. 579-580). 201 ve 202. maddeler¹⁶ ise zina suçunun cezalarını düzenlemiştir. Bu maddelerde zina ve tecavüz suçları için muvakkaten hapis¹⁷, muvakkaten kürek¹⁸, hapis, tazminat ve nakdi cezalar öngörülmüştür. Ayrıca yargılama sonunda kürek cezası alanlar için 19. maddede¹⁹ ilave teşhir yaptırımını düzenlenmiştir (Düstür, Tertib I, C. I, s. 540).

¹⁵ **Madde 197-** On bir yaşından küçük bir çocuğa tecavüz eden bir kimse altı aydan az olmamak üzere geçici hapis cezası ile cezalandırılır.

Madde 198- Bir adam bir kimseye cebren tecavüz eder, yani ırzına geçer ise geçici olarak küreğe konulur / **Zeyl:** Bu şekilde cebren tecavüze kalkışıp da yedd-i ihtiyarında olmayan sebeplerden dolayı fiili gerçekleştirememiş ise üç aydan az olmamak üzere hapis cezası ile cezalandırılır.

Madde 199- Cebren tecavüz, tecavüze maruz kalanların üzerlerine hükümleri cari olan velileri, mürebileri yahut hizmetkârları tarafından vuku bulursa beş seneden az olmamak üzere kürek cezası ile cezalandırılır.

Madde 200- Eğer cebren tecavüz henüz evlenmemiş bir kız hakkında vuku bulursa buna cesaret eden kişi kürek cezasından başka tazminat ödemeye mecbur olur. / **Zeyl:** Evleneceğim diye iğfal ile bekâr kızın bekâretini bozup da sonradan evlenmekten kaçınan kimseden bedel-i tazmin-i bıkır alındıktan sonra bir haftadan altı aya kadar hapis olunur. Fakat bu hükmün uygulanması evlilik vaadi ile iğfali ya erkeğin ikrar ve itirafı veyahut kız tarafının ispat etmesine bağlıdır (Düstür, Tertib I, C. I, s. 579-580).

¹⁶ **Madde 201-** Her kim erkek ve kadınlardan genç kimseleri aldatıp, iğfal yoluyla fuhşa tahrik ve teşvik ile olayın gerçekleşmesini kolaylaştırmayı alışkanlık haline getirerek genel ahlak kurallarına aykırı harekete cesaret eder ise bir aydan bir seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Ve eğer bu şekilde aldatma ve iğfal fikri baba, ana veyahut vasi olan kimselerden zuhur ederse altı aydan bir buçuk seneye kadar hapis ile cezalandırılır. / **Zeyl:** Bir kadın aleyhine ırz davası mutlaka kocasına ve kocası olmadığı halde velisine ait olup bu şekilde dava esnasında zina fiilini işlediği anlaşılan kadın üç aydan az ve iki seneden fazla olmamak üzere hapis ile cezalandırılır. Şu kadar ki koca tekrar karısını almaya razı olarak bu cezanın hükmünü ortadan kaldırabilir. Böyle zina ile mahkûm olan kadının bu fiilde ortağı olan kişi dahi aynı şekilde üç aydan iki seneye kadar hapis ile cezalandırılır. Ve bundan başka kendisinden beş mecdiye altınından yüz mecdiye altınına kadar nakdi ceza alınır. Ve bu itham altındaki ortağı aleyhinde kabul edilebilecek deliller, mezkûr fiili icra halinden veyahut bir Müslümanın haremünde bulunmaktan veya kendi tarafından yazılmış olan mektuplar ve evraktan dahi ortaya çıkarılabilir. Ve bu maddenin hükmü ancak bir kadının zina fiilini işleyip de kocası veya velisi tarafından ırz davası açılmasına bağlı olup Devlet-i Aliye’nin bu türlü fuhşiyat hakkında el’yevm yürürlükte olan zaptiye nizamâtı ahval-i âdiyyede eskiden olduğu gibi geçerli olacağından ona kat’i şumulü yoktur. Karısıyla birlikte sakin olduğu evde diğer kadın ile zina fiilini işleyen ve karısının şikâyeti üzerine zina fiilini işlediği anlaşılan koca beş mecdiye altınından yüz mecdiye altınına kadar nakdi ceza ile cezalandırılır.

Madde 202- Ar ve hayaya aykırı alenen zina işleyen şahıs üç aydan bir seneye kadar hapis olunur ve bir mecdiye altınından on mecdiye altınına kadar nakdi ceza ile cezalandırılır. / **Zeyl:** Erkek ve kadınlardan genç kimselere söz atan bir haftadan bir aya kadar ve elleriyle sarkıntılık edenler bir aydan üç aya kadar hapis olunur. Kadın kıyafeti ile kadınların bulunduğu yerlere girenler sadece bu fiilden dolayı üç aydan bir seneye kadar hapis olunurlar ve böyle tebdil-i heyetle girmiş oldukları yerde kanunen işbu cezadan şiddetli bir cezayı gerektiren cinayet veya suça teşebbüs etmiş ise o fiilin cezası ile cezalandırılırlar (Düstür, Tertib I, C. I, s. 580-581).

¹⁷ Kanunda muvakkaten hapis cezasının 24 saat ile 3 yıl arasında değiştiği belirtilmesine rağmen, 40. Maddede beş yıldan on seneye kadar hapis cezası verilebileceği belirtilmektedir (Düstür, Tertib I, C. I, s. 544-545).

¹⁸ Kürek cezası suçun niteliğine göre ömür boyu olduğu gibi muvakkat de verilebilirdi. Muvakkat olduğunda 3 ile 15 yıl arasında verilebilirdi (Gökçen, 1987, s. 53). Tanzimat öncesi hukuk literatüründe rastlanmayan kürek cezası ilk kez 1851 Ceza Kanunu içinde yer almıştır (Çelik, 2020, s. 112). 1851 Ceza Kanunu’nun 1. fasıl 5 ve 14. maddeleri (Gökçen 1987, s. 143, 145), 1858 Ceza Kanunu’nun 7,19,21,57, 60 ve 62. maddelerinde (Düstür, Tertib I, C. I, s. 537-549) yağma, isyan, haydutluk, cinayete teşvik vb. hangi suçlara kürek cezası verileceği belirtilmiştir. Kürek cezasının süresi 1851 Ceza Kanunu’nun 14. maddesinde 1-3 yıl arası olarak belirlenirken, 1858 Ceza Kanunu’nun 21. maddesi 3-15 yıl olarak sınırlamıştır. Tecavüz suçlarını düzenleyen 198. maddede sınır konulmazken, 199. maddede 5 yıl ve üzeri olarak belirtilmiş, üst sınır suçun niteliğine göre yargıca bırakılmıştır.

¹⁹ Bu maddeye göre: “Kürek, ayaklarında demir olduğu halde zahmetli işlerde kullanılmaktadır. Kürek cezasına müstehak olan şahıs hakkında teşhir usulü dahi icra olunur. Şöyle ki cezaya hüküm eden divan mazbatasının bir hülasası gayet kalın harf ile yazılıp mücazat olunacak şahıs bulunduğu şehirde bir meydana götürülüp iş bu hülasa göğsüne konularak iki saat orada tevkif halka gösterildikten sonra ayaklarına demir konularak mahal-i mücazata gönderilir. On sekiz yaşından aşağı olan ve yetmiş yaşından ziyade olan ashab-ı

Tanzimat sonrası hukuk mevzuatındaki standardizasyon ve kanunlaştırma çabaları sonucunda, zina -fi‘l-i şenî- kavramı hukuki olarak yeniden tanımlanmış ve dönüşüm geçirmiş, zina türleri ve tecavüz suçları net şekilde ayırt edilmiştir. Bir cinsel suç türü olarak tecavüz, zinadan kısmen bağımsız bir hukuki kimlik kazanmış, hetk-i ırz özellikle 1858 tarihli Ceza Yasası ile birlikte Osmanlı hukuk dilinde cinsel suçları tanımlayan başlıca hukuk terimi olmuştur (Çelik, 2020, s. 6; Tuğ, 2009, s. 190-203).

3. Amasya Sancağında Meydana Gelen Zina Olayları

Arşiv belgeleri incelendiğinde Amasya sancağında Tanzimat sonrası dönemde resmi kayıtlara geçmiş çok sayıda zina örneği bulmak mümkündür. Bu örneklerden birisi 1853 yılında sancağın merkez kazasına bağlı Musa köyünde²⁰ yaşanmıştır. Köy sakinlerinden Hocanlı aşiretine mensup Kahvecioğlu Hüseyin, aynı köyden Umur Osmanoğlu Hasan’ın kızını tahrik ve iğfal alıp savuşmuştur. Babasının şikâyeti üzerine mağdur, babasına teslim edilmiş, yakalanan Kahveci Hüseyin, kızın failin yanına kendi rızasıyla gitmesi nedeniyle sadece kız kaçırmak suçundan yargılanabilmiştir (BOA, MVL. 199/22). Yargılama sonunda: “*Bu makulelerin nizamden mahallinde altı mah (ay) müddet hasebiyle mücazat olunması Kanun-ı Ceza ahkâmı*²¹ iktizasından bulunmuş olmasıyla merhumun müddet-i mezkûre ile hapsiyle hitam-ı müddetinde tahliye olunması...” na karar verilmiştir.

Bir başka zina olayı 1853 senesinde Havza²² kazasında yaşanmıştır. Kazaya bağlı Güvercinlik²³ köyünden Müezzinoğlu Mehmed, aynı köyden İbakaoğlu Mehmed’in kızı Zarife’yi gece evden dışarı çıktığında kaldırıp firar etmiş, o gece Tersakan Irmağı kenarında Zarife’nin bıkırını izale etmiştir. Kızın kardeşi İbakaoğlu Necib bin Mehmed’in şikâyeti üzerine Müezzinoğlu Mehmed, kızı rızasıyla ve evlenmek vaadiyle götürdüğünü belirtmiş, Zarife de kendisini tasdik etmiştir (BOA, A.}MKT. MVL. 64/67, s. 9). Necib’in “*Namusumuza dokunulmağla mucib-i şer’i taleb iderim*” demesi üzerine Amasya mahkemesi, önce Fetvahane’den görüş istemiştir. Fetvahane tarafından ta‘zir cezasının uygulanması tavsiye edilince Müezzinoğlu Mehmed hapishaneye atılmış, son kararı vermek üzere dava evrakları Meclis-i Vâlâ’ya gönderilmiştir. Meclis-i Vâlâ Fetvahane’nin görüşünü de dikkate alarak “*Bermucib-i kanun-ı ceza*²⁴ hapisleri tarihinden itibaren mahallinde bir sene müddetle vaz‘-ı pranga²⁵ olunması”na karar vermiştir (BOA, A.}MKT. MVL. 64/67, s. 1-7). Birinci olaydaki fail Kahvecioğlu Hüseyin ile bu olayın faili Müezzinoğlu Mehmed’in, benzer fiili işlemlerine rağmen aynı ceza yasası ile farklı cezalara çarptırılmaları ilginçtir.

cinayet iş bu teşhir kaidesinden muaf tutulur” (Dustûr, Tertib I, C. I: 540). Meclis-i Vâlâ kararlarında teşhir cezasının kürek cezasını tamamlayıcı bir ceza olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²⁰ Günümüzde aynı isimle Amasya ili merkez ilçeye bağlı köy.

²¹ 1851 Ceza Kanunu’nun (Kanun-ı Cedid) 2. fâsil 6. maddesine (Gökçen, 1987, s. 148) atf yapıyor.

²² Kuzeyden Samsun, batıdan Köprü, güneyden Amasya ve Merzifon kazalarıyla çevrili olup merkezi olan Havza kasabası güneyinde bulunan Taşan Dağı’nın kuzeydoğu eteğinde bayır bir mevkededir. Halyas, Gidürtü, Kamlık ve Simre adında dört nahiyesi vardı (Yasar, 2013, s. 171-172). Günümüzde aynı isimle Samsun iline bağlı ilçe merkezidir.

²³ Günümüzde aynı isimle Samsun ili Havza ilçesine bağlı köy

²⁴ 1851 Ceza Kanunu 2. fâsil 1. maddesinde namus ve ırz güvenliğinden bahsetse de ilgili yaptırım konusunda tercihi yargıca bırakmış, açıkça ceza miktarı belirtmemiş, şeri hukukun müeyyidelerini hatırlatmıştır (Gökçen, 1987, s. 146-147).

²⁵ Buharlı gemilerden önce gemiler forsa adı verilen gemilerde ayaklarına pranga vurularak bağlanan kişilerin çektiği kürekler vastasıyla hareket ettirilirdi. Buharlı gemilerden sonra forsalar kullanılmaya da ağır suç işleyenler kamu işlerinde çalışma cezasına küreğe konulmak, birbirine bağlayarak ağır işlerde çalışmalarına ise pranga ya vurulmak şeklinde isimlendirilmiştir. Kürek cezasının ilk tatbikatı sırasında mahkûmların ayaklarına pranga (halka) takılır, iki mahkûmun prangası da bir zincir vastasıyla birbirine bağlı olduğu halde ağır işlerde çalıştırılırdı. Çok alışılmış ve kullanılmış olduğu için eski manası dikkate alınmadan suçlular için bir ceza türü olduğu kabul edilmiştir (Gökçen, 1987, s. 54).

Yine aynı kazada 1855 yılında bir zina vakası daha gerçekleşmiştir. Kazaya tabi Çakıralan²⁶ köyünden Kuruca Mehmed, kendisi evde yok iken zevcesi Muhsine Emine bint-i Hasan, mezbur kazaya bağlı Kara Halil²⁷ köyünden İbekoğlu Mehmed bin İbrahim'i evine alarak zina eder. Failler

“Zina ederlerken mezburenin zevci Kuruca Mehmed üzerlerine varıb, zevcesinin nefsinı merkum Mehmed'e teslim ettiğini tecemmü halinde kılıcı kında görür gibi müşahede edince evveleminde iken harbiden tabanca ile zevcesini ve saniyen bıçak ile Mehmed'i darb ve cerh eylemesiyle”

Muhsine ve İbekoğlu Mehmed'ikatleder. Daha sonra da firar eder (BOA, MVL. 576/8). Firari durumdaki Kuruca Mehmed'in olay sonrası akıbeti hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

Aynı kazada 1860 yılında başka bir zina olayı vuku bulmuştur. Havza'nın Şerbelek²⁸ köyünden Halil, aynı köyden Topaloğlu Hüseyin'in Mevlüde isminde bıkır-i baliğ²⁹ kızını rızasıyla hanelerinden alıp beş gün dağda gezdirerek bıkırini izale etmiştir. Kızın babasının şikâyeti üzerine yakalanan ve sorguya alınan Halil ve Mevlüde, olayı doğrulamışlardır (BOA, MVL. 601/21). Yargılama sonrasında fiilin kızın rızasıyla gerçekleştiği göz önünde bulundurularak Halil'in 1858 Ceza Kanunu'nun 201. maddesine dayanılarak mahallinde altı ay hapis olunmasına karar verilmiştir. 1860 senesinde kayıtlara geçen ikinci zina vakası Zeytun³⁰ kazasında gerçekleşmiştir. Adı geçen kaza sakinlerinden Ali oğlu Davud, aynı yerden Hüseyin Kethüda'nın Zarife ismindeki bıkır-i baliğ kızını alıp firar ederek rızasıyla bıkırini izale etmiştir. Babasının şikâyeti üzerine yakalanan Davud ve Zarife yapılan sorgularında olayın cebren olmadığını ifade etmişlerdir (BOA, MVL. 603/02). Yargılama sonrasında Davud, 1858 Ceza Kanunu'nun 201. maddesine dayanılarak mahallinde bir sene müddetle hapis ile cezalandırılmıştır. 1858 Ceza Kanunu'nun yürürlükte olduğu döneme ait bu iki davada verilen kararda cezanın gerekçesi olan ilgili yasa maddesine atıf yapılmış, Halil ve Davud aynı ceza maddesinden yargılanmalarına rağmen yargıcın takdir sonucunu farklı sürelerde hüküm giymişlerdir.

Diğerlerinden farklı bir zina olayı 1867 yılında sancak merkezinde yaşanmıştır. Bu olayın diğerlerinden farkı bir Müslüman kadın ile gayrimüslim bir erkek arasında geçmiş olmasıdır. Avakim adlı bir Ermeni, Amasya'da Kemahlı Hasan'ın boşanmış eşi Hava'ya rızasıyla icra-yı fi'li-şenî eylemiştir. Vakada - muhtemelen bir gayrimüslim ile bir Müslüman arasında olması ve Havva'nın gönüllü olması nedeniyle Amasya meclisi tereddüt etmiş, cezanın artırılıp artırılmayacağı ile ilgili Meclis-i Vâlâ'dan görüş istemiştir (BOA, MVL. 749/34). 1862 yılında Sivas Valiliği, vilayet genelinde iki tarafın rızasıyla gerçekleşen zina olayları üzerine, ceza kanununda bu konuda cezai yaptırım olmamasının toplum ahlakını olumsuz etkilediğini belirterek bunların caydırılması için Meclis-i Vâlâ'dan görüş sormasına rağmen (BOA, MVL. 633/67) bir gayrimüslim ile bir Müslüman'ın karıştığı böyle bir olaydan sonra tekrar görüş istenmesi dikkat çekicidir. Meclis-i Vâlâ'dan verilen cevapta faillerin usulünce sorgulama ve yargılamasının yapılması istenmiştir (BOA, MVL. 749/34). Amasya'da yapılan muhakemede olayın her iki tarafın rızasıyla gerçekleşmesi nedeniyle hapiste kaldıkları süre yeterli görülerek tahliye edilmişlerdir (BOA, MVL. 567/9). 1861 yılında

²⁶ Günümüzde aynı isimle Samsun ili Havza ilçesine bağlı köy.

²⁷ Bu köy de Havza ilçesine bağlıdır.

²⁸ Şerbelek köyü günümüzde Başpelit ismiyle Havza'ya tabidir.

²⁹ Ergenliğe ulaşmış bekâr kız.

³⁰ Zeytin kazasının Avlagu, Kızıl Kise ve Göl adında üç nahiyesi vardı. Köprü kazasının kuzeybatı taraflarını kapsamaktaydı. Bağlı köylerden bazıları Karalı, Esenli, Mahmud Beyli nam-ı diğer Mihmad Beyli, Hacı Bey, Suruk ve Erdoğanşah idi (Yasar, 2013, s. 175-176).

Kars'ta yaşanan buna benzer bir vakada³¹ da faillere 201. maddeye istinaden 6 ay hapis cezası verilmiş, yattıkları süre dikkate alınarak serbest bırakılmışlardır (BOA. A.}MKT. MVL. 124/9). Şeri hukuka göre zina eden bekâr faillere dövme ve sürgün, evli olanlara ise recm cezası belirlenmiş iken (Ansay, 1958, s. 287) yeni yasada faillere medeni durumlarına bakılmaksızın eşit ve daha hafif bir ceza verildiği anlaşılmaktadır.

Resmi kayıtlara geçmiş diğer bir zina vakası da 1871 yılında Köprü³² kazasında görülmüştür. Kazaya tabi Gökbese³³ Köyünden Göcek Hasan'ın kızı ve Karslıoğlu Salih'in nikâhında bulunan zevcesinin hemşiresi, Karslıoğlu Salih tarafından "*Amasya civarında Ziyere nam mahalde henüz balığ olmadık bir nikâhlım var. Seni götürüp konuşturayım*" diyerek iğfal ile hanesinden çıkarır. Gece yürüterek Ziyaret köyündeki dut bahçeleri civarında bulunan böcekhaneye³⁴ götürerek "*seni kocandan halas eder alurum*" diyerek cebren fi'l-i şeni icrasıyla bıkırını izale ve birkaç gün gezdirdikten sonra evine götürüp bırakır. Karslıoğlu oğlu Salih hakkında ailenin şikâyeti üzerine soruşturma başlatılmış ve failin bıkır-i izale suçunu kızın rızasıyla gerçekleştirdiği, evden cebren çıkarmadığı anlaşılmıştır (BOA, MVL. 604/20). Yargılama sonunda fail evlenmekten vazgeçtiği için 1858 Ceza Yasası'nın 201. maddesine istinaden altı ay hapis ile cezalandırılırken, failin kızın rızasıyla gerçekleşmesinden dolayı tazminat ödemekten kurtulmuştur (BOA, MVL. 606/86, s. 4).

1913 yılında Amasya'da vuku bulan başka bir zina vakası yine bir Müslüman ile bir gayrimüslim arasındadır. Kayda göre Şirvanlı Besim adında bir Müslüman, 21 yaşındaki Vartanos adlı bir Ermeni kızın bıkırını izale etmiştir. Kızın babasının şikâyeti üzerine Vartanos ailesine teslim edilip Besim mahkemeye çıkarılsa da mahkeme reisi ve müstantık³⁵ tarafından kız ihtida etti denilerek kısa sürede serbest bırakılır. Fail suçu Ermeni birisine karşı işlediği için kısa sürede serbest bırakıldığını iddia eden Candaryan, Sarkis ve Ekinciyan'ın da aralarında olduğu Amasya Ermeni cemaatinin ileri gelenleri tarafından Patrikhane aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne itiraz dilekçesi yazılmıştır (BOA, DH. İD. 116/75, s. 7,11). Amasya mutasarrıflığı da zorlama olmasa da alıkoyma, izale-i bıkır ve iğfal suçlarının sabit olduğunu, buna rağmen failin müstantık ve ceza reisinin takdiriyle serbest bırakıldığını doğrulamıştır (BOA, DH. İD. 116/75, s.18). Bu iddia Zamanak ve Azadamard adlı Ermenice gazetelerin 21 Ekim 1893 tarihli nüshalarında da dile getirilmiştir (BOA, DH. İD. 116/75: 17).

4. Amasya Sancağında Meydana Gelen Tecavüz Olayları

Yukarıda bahsedilen zina vakalarından başka aynı dönemde sancakta yaşanmış ve resmi belgelere yansımış çok sayıda tecavüz olayına rastlamak mümkündür. Bu dönemde ilk karşılaştığımız vaka 1850

³¹ Kars'ta yaşanan olay benzer olmasına rağmen Avakim ile Havva arasındaki olaydan daha ağır olduğu söylenebilir. Şöyle ki Havva dul iken Kars'ta zinaya kaşınan kadın başkasının nikâhlı eşi durumundaydı. Kars'ın Göllü köyünde yaşanan vakada Hüseyin, aynı köyden Tursun oğlu Hüseyin'in karısı Fatıma'yı rızasıyla alıp beş gün dağlarda gezdirerek fi'l-i şeni icra etmiştir. Meclis'i Vâlâ'ya intikal eden yargılamaları neticesinde kendi rızasıyla da olsa birisinin kansını dağa götürüp gezdirmesi umumi ahlaka aykırı hareket olarak görülmüş ve 1858 Ceza Kanunu'nun 201. maddesine dayanılarak altışar ay hapis cezası verilmesi uygun bulunmuştur (BOA. A.}MKT. MVL.124/9).

³² Kuzeyden Havza, batıdan Osmaniye ve Boyabat, güneyden Merzifon ve Hacıköyü ve kuzeyden Bafra ilçeleriyle çevrili olup merkezi Tavşan Dağı'nın kuzeybatı eteklerinde iki tepenin ortasında yer alan Köprü kasabasıdır. Kedağra olarak da bilinir. 19. yüzyılda Köprü ve Zeyton adında iki kazadan ibarettir. Zeyton'a bağlı Kızılkise, Göl ve Avlagu nahiyeleri bağlı iken, Köprü'ye Gulam, Samukalan, Paşa, Oymaağaç ve Ortaklar nahiyeleri bağlı idi (Yasar, 2013, s. 175-176). Günümüzde Vezirköprü ismiyle Samsun iline bağlı ilçe merkezidir.

³³ Günümüzde Samsun ili Vezirköprü ilçesine bağlı Kızılkise köyü olduğu tahmin edilmektedir.

³⁴ İpek böceği yetiştirilen yer (Fidan vd., 1996, s. 383).

³⁵ Mahkemeye çıkmadan önce zanlıyı sorgulayıp isnat edilen suç ve kabahatin aslına ortaya çıkarmakla görevli hâkimdir (Şemseddin Sami, 1987, s. 1341).

senesinde merkez kazaya bağlı Ziyaret köyünde vuku bulmuştur. Ziyaret köyünden Mustafa, Ahmed, Mehmed ve Hüseyin adlı gençler yine aynı köyden Ali'nin kızı Fatma'ya evde yalnız olduğu bir sırada fi'l-i şeni kasdıyla üzerine saldırmışlardır. Faileri karşısında gören genç kız karşı koymaya ve bağımaya başlamıştır. Direnen kızı içeri iten ve üzerine saldıran failer fi'l-i şeni sırasında sesinin çıkmasına engel olmak düşüncesiyle üzerine yorgan ve yastık ile bastırmışlardır. Fakat bir süre sonra nefes alamayan kızın ölümüne neden olmuşlardır. Fatma'nın babası faillerden şikâyetçi olmuş, fakat dava devam ederken failerin 4.000 kuruş bedel-i katl ödemesi karşılığında davasından vazgeçmiştir. (BOA, A.}MKT. MV. 24/30). Burada 1840 Ceza Kanunu'nun 1. fasıl 1. maddesinde yer alan "...hiç kimse bir başkasının canına kast edemeyeceğine binaen... bir çobanın bile canına kast edildiğinde kisas-ı şer'i icra olunacaktır" hükmüne göre (Gökçen, 1987, s. 127-128) mağdurun babasının kısas hükmü gereği diyet olarak davasından vazgeçtiği anlaşılmaktadır.

Diğer bir tecavüz olayı 1853 yılında merkez kazaya bağlı Akdağ³⁶ nahiyesinin Başalan³⁷ köyünde gerçekleşmiştir. Başalan köyünde Kamıkaraoğlu Veliyyüddin bin Halil, gece aynı köyden Ömer'in kızı olup aynı zamanda Anadolu Ordu-yı Hümayununda asker olan Gökçeoğlu Mehmed bin Ali'nin nişanlısı Hatice'nin evine girip '*şeni alacağım*' diyerek cebren bıkr-i izale fiilini icra etmiştir. Hatice'nin nişanlısı Gökçeoğlu Mehmed'in: "*Mucib-i şer'isinitaleb ederim*" demesi üzerine Halil tutuklanmış ve suçunu itiraf etmiştir. Yargılama sonunda Halil, evlenme talebinde bulunmuş, kız kabul etmiş ise de Fetvahane tarafından ta'zir cezasının uygulanması tavsiye edilmiş, Meclis-i Vâlâ, bu görüşü de dikkate alarak failin "*Bermucib-i kanun-ı ceza*³⁸ *hapisleri tarihinden itibaren mahallinde bir sene müddetle vaz'-ı pranga olunması*"na³⁹ karar vermiştir (BOA, A.}MKT. MVL. 64/67, s.7-9). Burada tecavüz fiilinden dolayı faile verilen cezanın aynı dönemde Antalya, Rodos ve Sofya gibi diğer bölgelerdeki bazı tecavüz vakaları ile ilgili yargılamalarda takdir edilen cezalar⁴⁰ dikkate alındığında uyumlu olduğu söylenebilir.

1860 yılında sancakta arka arkaya kayda geçmiş tecavüz vakalarına rastlanmıştır. Birincisi Geldiklan⁴¹ nahiyesine bağlı Köyceğiz⁴² köyünde gerçekleşmiştir. Zikredilen köyden Kara Haliloğlu Hüseyin, tarlasında çalışırken 14 yaşındaki bekâr kızı Fatma'yı merkebe bindirerek yemek getirmesi için

³⁶ Amasya sancağı merkez kazasının nahiyelerinden birisidir. "*Amasya'nın doğu tarafında yer alır. Merkezi Akviran köyüdür. Bu nahiyeye; bin iki yüz metre kadar yüksek, şarktan garba doğru uzanan ve eskiden beri Akdağ demekle meşhur bir dağın eteklerinde bulunduğundan Akdağ ismi verilmiştir* (Yasar, 2013, s. 160-161)."

³⁷ Günümüzde aynı isimle Samsun ili Kavak ilçesine bağlı köy.

³⁸ 1851 Ceza Kanunu 2. fasıl 1. maddede namus ve ırz güvenliğinden bahsetse de ilgili yaptırım konusunda tercihi yargıca bırakmış, açıkça ceza miktarı belirtmemiş, şeri hukukun müeyyidelerini hatırlatmıştır (Gökçen, 1987, s. 146-147).

³⁹ Buradaki cebren kaçırılmak suretiyle tecavüz suçuna verilen ceza ile yukarıda bahsi geçen 1853 yılında Güvercinlik köyünde bir kızın iğfal edilerek kaçırılması şeklindeki gerçekleşen zina suçuna verilen cezanın aynı derecede olması, olay sonrası failin mağdur ile evlenmeyi kabul etmesi halinde olayın cebren veya rızayla gerçekleşmesinin önemsenmediği izlenimi vermektedir.

⁴⁰ 1851 senesinde Antalya kazasının Solak köyünden Arap Abdullah, aynı köyden Hatip oğlu Ahmet'in bekâr kızını kaçırıp cebren fi'l-i şeni icra etmiştir. Şikâyet üzerine yapılan sorgusunda suçunu itiraf etmiş olan fail, yargılama sonunda bir sene müddetle prangaya konularak cezası bittikten sonra tahliyesine karar verilmiştir (BOA, A.}MKT. MVL. 42/48). Rodos Adası sakinlerinden Mehmet oğlu Durmuş ile İlya'nın Anceliko ve Kıryakuli adlı iki Hıristiyan kıza tecavüz etmişlerdir. Sorgularında suçlu itiraf eden failerin birer yıl süreyle prangaya konulmalarına karar verilmiştir (BOA, A.}MKT. MVL. 42/17). 1850 yılında Vidin vilayetine bağlı Sofya sancağı zaptiye erlerinden Recep ve arkadaşı Süleyman, Pancar köyü sakinlerinden Todorî'nin evine girerek cebren karısına fi'l-i şeni icra etmek isterler. Todorî'nin karşı koyması üzerine Receb, Todorî'yi yaralar ve cebren karısına tecavüz eder. Todorî'nin şikâyeti üzerine başlatılan incelemede Receb'in fiili işlediği, Süleyman'ın da ona yardım ettiği anlaşılır. Yargılama sonunda Receb iki sene, Süleyman da bir sene pranga cezasına çarptırılmışlardır (BOA, A.}MKT. MVL. 36/52).

⁴¹ Geldiklan nahiyesi, Amasya'nın batı tarafında yer alır ve merkezi de günümüzde Amasya merkez ilçeye bağlı Ortaköy idi. Danişmentliler zamanında Harzem Türklerinden Avsar kabilesi beylerinden Baygeldi ve aşireti bu nahiyede iskân olunmuş, daha sonra da Baygeldi Çiftliği manasına gelen Baygeldi Alan denmiş zaman içerisinde önce Geldi Alan sonra da Geldiklan adıyla meşhur olmuştur (Yasar, 2013, s. 163).

⁴² Günümüzde aynı isimle Amasya merkez ilçeye bağlı köy.

tarladan eve göndermiştir. Eve gitmek üzere yola çıkan Fatma, aynı köyden Cin İmamoğlu Ali ve arkadaşı Hüseyin ile yolda karşılaşmıştır. Fatma karşılaştığı bu kişilerce cebren merkepten indirilmiştir. Önce Ali Fatma'nın bıkırını izale ve sonra Hasan fi'l-i şeni icra etmiştir. Olay üzerine Fatma ve babası bahsi geçen faillerden şikâyetçi olmuştur. Yapılan sorgulamada failer suçlarını itiraf etmiştir (BOA, MVL. 601/81). Yargılama esnasında Hüseyin vefat ettiği için sadece Ali hakkında hüküm tesis edilmiştir. Ali de 1858 Ceza Kanunu'nun 198. Maddesinin “*Bir adam bir kimseye cebren fi'l-i şeni icra eder, yani ırzına geçer ise muvakkaten küreğe konulur*” hükmüne istinaden mahallinde teşhir edildikten sonra üç sene Ergani Maden-i Hümayunu'nda kürek cezasına ve 200. maddesindeki “*Eğer böyle cebren fi'l-i şeni henüz bir ere tezwiç olunmamış kız hakkında vuku bulur ise, buna mütecasir olan kimse kürek cezasından başka tazmin vermeye dahi müstehak olur*” hükmüne istinaden bekâr bir kıza ödenen mehr-i muaccele⁴³ miktarı kadar tazmin akçesini evlendiği zaman Fatma'ya ödemeye mahkûm edilmiştir (BOA, MVL. 601/81, 611/58). Aynı yıl ikinci bir tecavüz olayı Amasya sancağı Hakala⁴⁴ nahiyesine tabi Arslan köyünden kayda geçmiştir. Adı geçen köy sakinlerinden Bekir Kethüdaoğlu Bekir, Kertli (Kertmeli?) köyünden Abdülkadiroğlu Bayram'ın yardımıyla Arslan köyünden Kırkoğlu'nun Şerife isimindeki bıkır-i balığ kızını cebren hanesinden çıkarıp dağa götürerek fi'l-i şeni icrasıyla bıkırını izale eylemiştir. Şikâyet üzerine yakalanan fail sorgusunda Şerife'nin bıkırını izale ettiğini kabul etmiştir (BOA, A.}MKT. MVL. 121/47). Yargılama sonrası faillerden Bekir, 1858 Ceza Kanunu'nun 198. maddesi gereğince teşhir edildikten sonra üç sene Ergani Maden-i Hümayunu'nda kürek ve 200. maddeye dayanılarak bekâr bir kıza ödenen mehr-i muaccele miktarını evlendiği zaman Şerife'ye ödeme cezasına çarptırılmıştır.

1860 yılında kayıtlara geçen üçüncü tecavüz vakası Hacıköy kazasına tabi Bademli⁴⁵ köyünde vuku bulmuştur. Bademli köyünden Hancıoğlu Veli ve refiki Solakoğlu Hüseyin ile diğer refiki Bünyatoğlu Mehmed, aynı köyden Bekşanoğlu Ahmed'in hanesine giderek zevcesi Sabire'yi yalnız iken darb ve tehdit ile fi'l-i şeni icra eylemişlerdir. Failer sorgularında suçlamaları kabul etmişlerdir (BOA, MVL. 605/76). Yapılan yargılama sonunda failerin 1858 Ceza Kanunu'nun 198. maddesine dayanılarak üç sene Ergani Maden-i Hümayunu'nda kürek cezasına hükmedilmiştir (BOA, MVL. 605/76).

Aynı yıl içinde bir tecavüz girişimi de Amasya merkezde yaşanmıştır. 1861 yılında Amasya'ya gelen ve yaklaşık yirmi gün şehirde kalan Fransız arkeolog ve dilbilimci George Perrot'un isim ve yer belirtmeden duyduklarından hareketle yaptığı açıklamalara göre 1860 yılında bir Türk tarafından Ermeni komşusuna tecavüz girişiminde bulunulmuştur. Perrot'a göre olay şöyle gelişmiştir; Türk bir kadın komşusu Ermeni kadından ödünç kilim ister. Ermeni kadın da ödünç istenen kilimi teslim etmeye üzere Türk komşusunun evine gitmiştir. Ermeni kadın eve girdiğinde komşusu Türk kadının kocası tarafından hem takıları alınır hem de tecavüz edilmek istenmiştir. Tecavüz girişimine direnen kadın evdeki hizmetçilerden birisinin kendisine acıması ve yardımıyla evden kaçmayı başarmıştır (Perrot, 1864, s. 455-456). Olay Amasya Paşası'na aktarılır. Fail şikâyeti duyunca kaçmıştır. Ancak kısa süre sonra Ermeni kadına ait takılarla birlikte yakalanarak mahkemeye çıkarılmıştır. Fakat Perrot'a göre adil bir yargılama yapılmamış, olayın gerçek şahitleri korkutularak doğru söylemeleri engellenmiş, yalancı şahitlerle sanık az bir ceza ile kurtulmuştur (Perrot, 1864, s. 455-456). Perrot'un mahkemelerdeki bu taraflı tutumdan sadece Ermenilerin değil yoksul

⁴³ Nikâh esnasında erkek tarafından kadına verilmesi kararlaştırılan akçe veya karşılığı mal (Şemseddin Sami 1987, s. 1436).

⁴⁴ Hakale Amasya merkez kazasının bir nahiyesidir. Amasya'nın kuzey tarafında yer alıp merkezi Hakala köyüdür. Bu nahiye; eskiden Arguma-Sulu Ova adıyla meşhur iken daha sonra Hakala nahiye merkezi olmuştur (Yasar, 2013, s. 161-162). Kağla-Kağala olarak da bilinen Hakala, günümüzde Yolpınar adıyla Amasya ili Suluova ilçesine bağlıdır.

⁴⁵ Günümüzde aynı isimle Amasya ili Gümüşhacıköy ilçesine bağlı köy.

Türklerin de mağdur olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Davanın taraflarından birinin daha sözü geçer, etkili bir kişi olması durumunda bu tür örnekler yaşanabiliyordu.

Ertesi yıl 1861 yılında Havza'da da bir tecavüz vakasına rastlanmaktadır. Havza kazasına bağlı Kayacak⁴⁶ köyünde Selimoğlu Hasan ve refiki Çobanoğlu Ahmed, aynı köyden Hasan'ın 10 yaşındaki biki-kerimesi Hatice'yi kaçırarak cebren fi'l-i şeni icra etmişlerdir. Kızın ailesi tarafından yapılan şikâyet üzerine failler tutuklanmıştır (BOA, MVL. 608/45). Yargılama sonunda faillerin teşhirinden sarf-ı nazar edilerek⁴⁷, 1858 Ceza Yasası'nın 198. maddesine göre; Hapis tarihlerinden itibaren üç sene Ergani Maden-i Hümayunu'nda kürek ve 200. maddeye istinaden kızın evlenmesi durumunda mehr-i mu'accele akçesi ödemeleri yönünde hüküm tesis edilmiştir. Bir başka tecavüz olayı da 1862 yılında Mecidözü⁴⁸ kazasına tabi Mazıbaşı⁴⁹ köyünde gerçekleşmiştir. Köy ahalisinden ve meşhur eşkiyadan Memişoğlu Hasan, refiki Ahmed ve Zazaoğlu Mustafa'nın yardımıyla aynı köyden Mehmed'in biki-kerime kızı Yeter'i gece cebren alıp dağa çıkararak biki-kerime izale etmiştir. Ahmed serseri şekilde gezip dolaşırken vefat etmiş olduğundan yargılanamamıştır. Diğer ikisi yakalanarak sorgulandığında Hasan, kızı zorla dağa kaldırıp biki-kerime izale ettiğini kabul etmiştir. Mustafa ise sadece Hasan'a refakat ve yardım ettiğini beyan etmiştir (BOA, MVL, 622/19). Yargılama sonucunda Ahmed ve Mustafa karar öncesinde vefat etmelerinden dolayı hüküm giymezken, Hasan 1858 Ceza Kanunu'nun 206. maddesinin zeylinde yer alan hüküm⁵⁰ gereğince altı ay hapis ile cezalandırılmıştır.

1862 senesinde Amasya merkeze bağlı Ziyaret⁵¹ köyünde de bir tecavüz vakası kayda geçmiştir. Ziyaret köyünden Himmet, Hasan, Süleyman ve yanlarında bulunan diğer üç kişi ile birlikte toplam altı kişi aynı köyden Merzifonlu İmam Ömer'in kızı ve Asakir-i Şahane neferlerinden Ömer'in zevcesi Ayşe'yi gece annesinin evinde yatar iken kaçırmaya karar vermiştir. Gece eve giden Himmet, Hasan'ı evin dış duvarından aşırarak bahçeye sokar ve dış kapıyı açtırır. Daha sonra da iç kapıya vurarak “Zevcin (kocan) Ömer'den kâğıt getirdim” diye bağırır. Ayşe kapıyı açtığında Himmet ve refiki Süleyman birlikte silahlı olarak içeri girerler. İki kişi birlikte Ayşe'nin ellerini bağlayıp zorla evden çıkararak bir saat mesafedeki Tokmanoğlu Ağlı denilen yere götürmüşlerdir. Burada kendileri ve diğer üç nefer sırayla fi'l-i şeni icra etmişlerdir. Mağdure Ayşe'nin şikâyeti üzerine yakalanan failler sorgularında suçlarını itiraf ederken, Hasan'ın sabi olması nedeniyle tecavüz olayına dahil olmadığı anlaşılmıştır (BOA, A.}MKT. UM. 549/88). Meclis-i Vâlâ, olay hakkında kendisinden görüş isteyen Amasya meclisine vakanın araştırılarak mağdurenin rızası olduğu anlaşılırsa ve velisi mağdure hakkında ırz davası açarsa 201. maddenin zeylindeki hükme göre, rızası yoksa faillerin ilgili maddeye (198. madde) göre yargılanmalarını bildirmiştir. Yukarıda dipnotta verilen 201. maddenin zeyli incelendiğinde zina yoluyla evlilik akdi ve güveni ihlal edilen eşlerin mağduriyetini giderecek düzenlemeleri içerdiği anlaşılır. Burada Meclis-i Vâlâ'nın“ ... *bumakule şeylerin tedkikat-ı mütemadiye ve tahkikat-ı mütevaliye ile sahisi*

⁴⁶ Günümüzde aynı isimle Samsun ili Havza ilçesine bağlı köy.

⁴⁷ Faillerin yaşlarının 18-70 arasında olmadığı anlaşılıyor.

⁴⁸ Amasya'nın güneybatı tarafında yer alıp doğusu Amasya, batısı Çorum, güneyi Zile ve kuzeyi Hacıköyü kazalarıyla çevrilidir. Merkezi Avkat köyü civarında iki tepenin sırtlarında yer alan Mecidözü kasabasıdır. Bu kasaba Avkatlıoğlu Hacı Ali Ağa'ya nisbetle Hacıköyü demekle de meşhur olduğundan Hacıköyü ile karıştırılmaması için buna AvkatHacıköyü, ona Gümüş Hacıköyü denilmektedir. Bu kaza Mecidözü, Tanunözü ve Varay adında üç kaza, iki yüz kırk köy ve yedi nahiyeye sahipti (Yasar, 2013, s. 179-180). Bu kaza günümüzde aynı isimle Çorum iline bağlı bir ilçedir.

⁴⁹ Günümüzde aynı isimle Çorum ili Mecidözü ilçesine bağlı köy

⁵⁰ “Her kim bir baliğayı cebren kaldırub kaçırırsa üç aydan üç seneye kadar habs olunur. Fakat kocası varsa kaçırın kimse muvakkaten küreğe konulur. Her kim bir baliğanıyahud bir gayribaliğanın cebren kaldırub kaçırılması emrinde kaçırın adama muavenet eyler ise bir aydan altı aya kadar habs olunur (Düstur, Tertib I, C. I, s. 582).”

⁵¹ Günümüzde Ziyaret adıyla Amasya ili merkez ilçeye bağlı kasaba

meydana çıktığı dahi hayrete düşüren işlerden olduğu” (BOA, A.}MKT. MV. 24/30) düşüncesiyle olayı şüpheli bularak Ayşe'nin rızasının olması ihtimalini de dikkate alarak adaletin tesisi için her olasılığın değerlendirilmesinin önemini vurgulaması bakımından değerlidir. Yani Ayşe bu olayda mağdur değil olayın gönüllü bir tarafı ise gerçeğin ortaya çıkarılarak kocasının hukuku gözetilmek istenmiştir.

Ertesi yıl yine aynı köy yakınlarında ikinci bir tecavüz vakası gerçekleşmiştir. 1863 yılında Amasya sakinlerinden Kaba Hafizoğlu Abdullah, annesi ve zevcesi ile birlikte Filingirler denilen yerdeki dut bahçesine çalışmaya gitmişlerdir. Bahçeye gelen Ziyaretköyü sakinlerinden Hasan, Mustafa, Hüseyin, Ali, Süleyman ve Mehmed, pala ve silahla bahçenin böcekthane kapısından girip Abdullah'ı bıçak ve sopa ile darp edip korkutarak karısını cebren dağa kaldırıp tecavüz etmişlerdir. Abdullah'ın şikâyeti üzerine yakalanan failerin sorgusunda yaşı küçük olduğu için tecavüz olayına katılmayan Süleyman dışındakilerin cebren tecavüz olayına müdahil oldukları anlaşılmıştır (BOA, MVL. 658/82). Yargılama sürecinde Mehmed, yaşının küçük olması ve fiile müdahil olmadığı anlaşıldığından berat ederken diğerlerinin 1858 Ceza Kanunu'nun 198. maddesine istinaden mahallinde teşhir edildikten sonra dörder sene müddetle kürek cezası çekmek üzere Ergani Maden-i Hümayunu'na gönderilmelerine hükmedilmiştir.

Aynı yıl Osmancık kazasında bir tecavüz vakası kayda geçmiştir. Osmancık kazasının Gazi Ferhad Mahallesi sakinlerinden Dündükçüoğlu Ahmed bin Veli, arkadaşı Hüseyin Efendioğlu Hüseyin bin Ahmed'in yardımıyla aynı mahalleden Çürükoğlu Ömer'in bıkır-i balığ kızı Fatma'yı babasının bağ bekçiliği yaptığı - Hasan Diken?- denilen yerde babasının olmadığı bir zamanda gece cebren bağlar arasına götürerek bıkırini izale etmiştir. Amasya meclisinin yaptığı ön soruşturmada adı geçen Dündükçüoğlu Ahmed, bıkır-i izale suçunu işlediğini Hüseyin bin Ahmed'in de kendisine yardım ettiğini itiraf etmiştir (BOA, MVL. 640/50, s.5). Meclis-i Vâlâ'da yapılan yargılama sonucunda Dündükçüoğlu Ahmed'in, 1858 Ceza Kanunu'nun 198. maddesi gereği mahallinde teşhir edildikten sonra üç sene müddetle kürek cezası çekmek üzere Ergani Maden-i Hümayunu'na gönderilmesine ve 200. maddeye istinaden mahallince takdir olunan 2.000 kuruş bedel-i bıkır'i Fatma'ya ödemesine karar verilmiştir. Yardım ettiği inkâr eden Hüseyin ise salıverilmiştir.

1864 yılında bir tecavüz vakası da Zeyton kazasında görülmüştür. Cebecioğlu Kel Hasan adlı eşkıya, Amasya sancağı Zeyton kazasına tabi Kuzçat köyünden Mustafa'nın bıkır-i balığ kızı Dudu'yu cebren kaldırıp dağa götürerek izale-i bıkırine cüret etmiştir (BOA, MVL. 679/28). Kel Hasan'ın, yargılama sonunda 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 198. maddesine istinaden mahallinde teşhir edildikten sonra üç sene kürek cezası çekmek üzere Ergani'ye gönderilmesine, suçu evlenmemiş bekâr kıza yönelik işlediği için 200. maddeye dayanılarak kızın evlenmesi halinde takdir edilecek mihr-i mu'accele'yi Dudu'ya ödemesine karar verilmiştir.

1871 yılında bir tecavüz vakası da Köprü kazasında vuku bulmuştur. Kazaya bağlı Ortaklar⁵² köyünden ve eşkıya taifesinden Kahyaoğlu Üçgöz Mustafa, yine aynı kazaya bağlı Gulam⁵³ köyünden Hacıoğlu Ahmed'in zevcesi Fatma'ya cebren fi'l-i şeni icra etmiştir. Olayı duyan Ahmed, hemen Üçgöz Mustafa'ya balta ile saldırarak onu yaralamış, kendisi de Mustafa tarafından bıçakla sol omzundan ağır yaralanmıştır. Olay mahallinden kaçan Mustafa, durumun adli mercilere aksetmesi üzerine Havza'da iken yakalanmış, sorgusunda tecavüz suçunu reddetmiş, yaralama fiilini kabul etmiştir (BOA, MVL.

⁵² Günümüzde aynı isimle Samsun ili Havza ilçesine bağlı köy.

⁵³ Günümüzde Bahçekonak ismiyle Samsun ili, Vezirköprü ilçesine bağlı köy.

604/23). Tecavüz suçu ispat edilemediği için 1858 Ceza Yasası'nın 178. maddesinde yer alan (Dustûr, Tertib I, C. I, s. 575);

“Bir kimse bir şahsı yirmi günden ziyade işinden kalmasını yahud hastalanmasını mucib olacak surette cerh veya darb eyler ise iki aydan iki seneye kadar habs olunması mesarif-i cerahiyesiyle mecruh ve mazrubun hal-i sıhhatinde kesb edeceği ticaret ve ücretinin misli kendisinden alınıb mecruh ve mazruba verilmesi elzemdir”

Hükmü gereği Mustafa, Mehmed'in tedavi masraflarını, işinden uzak kalmasından kaynaklanan zararlarını ödeme ve altı ay hapisle cezalandırılmıştır. 1913'te gerçekleşen bir başka tecavüz olayında Amasya sakinlerinden Babaoğlu Rahim Ali, aynı yerden Çulha İbrahim'in 8-9 yaşındaki oğluna fi'l-i şenî icra etmiştir. Soruşturmada suçu sabit görülmüştür (BOA, BEO. AYN. d. 815, s. 2). Yargılanan fail 1858 Ceza Kanunu'nun 197. maddesindeki *“Her kim on bir yaşından aşağı bir çocuğa fi'l-i şenî icra eyler ise, altı aydan az olmamak üzere muvakkaten hapis cezasıyla mücazat olunur”* hükmü gereğince altı ay hapse mahkûm olmuştur (BOA, BEO. AYN. d. 815, s. 2). Yukarıda bahsi geçen Selimoğlu Hasan ve Çobanoğlu Ahmed'in, 10 yaşındaki Hatice'ye tecavüz suçundan üç sene kürek cezası aldığı hatırlanırsa bu davada çocuk yaştaki erkek mağdura karşı işlenen tecavüz fiilinde failin yalnızca altı ay hapis cezası alması düşündürücüdür. Burada her ne kadar ilgili ceza maddesi çocuklara yönelik tecavüz suçu için ergenlik çağına gelmiş bekâr kıza yönelik tecavüz suçuna nispetle oldukça az sayılabilecek -altı ay ile bir yıl arasında- hapis cezası düzenlemişse de yargıcın takdir yetkisini en alt sınırdan kullanması da dikkate çekicidir.

1916 yılına ait bir tecavüz kaydı diğerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. Bu vakada fail sıradan bir vatandaş değil bizzat sancağın en yüksek mülki amiri yani mutasarrıfıdır. Kayda göre Amasya Mutasarrıfı Rauf Bey, evine hizmetçi olarak bir muhacir kızını alır. Fakat bir süre sonra hizmetçi olarak eve aldığı bu kızın cebren bıkırını izale etmiştir. Bununla da kalmayan mutasarrıf yine evine çağırdığı bir başka kadına zorla tecavüz ederek intiharına neden olmuştur (BOA, DH. ŞFR. 70/191). Şikâyet üzerine Dahiliye Nezareti'nin izni ile Rauf Bey hakkında tahkikat başlatılmış (BOA, DH. ŞFR. 71/125) ve görevden alınmıştır (BOA, DH. ŞFR. 539/75).

5. Tecavüz Suçlarında Uygulanacak Cezaların Tatbiki

1840 ve 1851 ceza kanunlarının uygulamaları ile ilgili hem örnek uygulamanın az olması hem de her iki yasada da zina ve tecavüz suçlarının ayrıntılı tanımlanmaması, yaptırımlarının net şekilde belirtilmemesi nedeniyle uygulamada bir standart beklemek doğru olmaz. Çünkü yasalarda suçun niteliklerinin ve yaptırımın sınırlarının yeterince belirlenmemesi doğal olarak yargıca geniş takdir yetisi vermektedir. Az sayıdaki örnekler bu konuda bazı ipuçları vermektedir. Mesela 1853 yılında Musaköy'de bekâr kıza tahrik ve teşvik ederek kaçırarak, bıkırını izale etmek suçunu işleyen Kahvecioğlu Hüseyin 1851 Ceza Kanunu çerçevesinde altı ay hapis ile cezalandırılırken, Güvercinlik köyünde aynı yıl içinde aynı suçu işleyen Müezzinoğlu Mehmed bir yıl pranga cezasına mahkûm edilmiştir.

1858 Ceza Kanunu zina ve tecavüz suçlarını birbirinden ayırmış, önceki iki yasaya göre hem zina ve tecavüz suçlarını hem de yaptırımlarını net ve ayrıntılı şekilde tanımlamıştır. Bu nedenle önceki dönemde gözlenen tutarsızlıkların görülmemesi ya da en azından azalması beklenir. Amasya sancağındaki örnekler incelendiğinde nispeten bir standartlaşma görülse de bu beklentinin tam olarak gerçekleştiği söylenemez. Mesela 1860 yılında Şerbelek köyünde bekâr kıza iffal ile fuhuşiyata tahrik ve teşvik ederek bıkırını izale etmek suçunu işleyen Halil, 201. maddeye istinaden altı ay hapis cezası alırken aynı yıl Zeyton kazasında aynı suçu

işleyen Alioğlu Davud, bir yıl hapis cezası almıştır. Yine 1867 yılında Ermeni Avakim ve eşinden boşanmış Havva arasında rıza ile gerçekleşen zina olayında Amasya Meclisi, faillere caydırıcı yaptırım uygulanması konusunda Meclis-i Vâlâ'dan görüş isterken, 1913 yılında Besim ve Ermeni Vartanos arasındaki zina olayında alıkoyma, iğfal ve bikr-i izale suçları sabit görülmesine rağmen fail serbest bırakılmıştır. Yukarıda Perrot'un 1860 yılında isim vermeden Amasya'da yaşandığını ifade ettiği olay ile ilgili iddiaları da göz önünde bulundurulduğunda kanunun uygulanmasında failin sosyal, etnik ve dini özelliklerinin zaman zaman kararlarda etkili olduğu, objektiflikten uzaklaşıldığı düşünülebilir. Diğer bölgelerdeki uygulamalar gözden geçirildiğinde bu görüşü destekleyen bazı örneklere rastlanmıştır. Mesela Rusçuk'ta 1860 yılında İlyazar adlı Yahudi çocuğa tecavüz eden üç Müslüman⁵⁴(BOA, MVL. 937/21, s. 1-5) ve 1864'de yollarını kesmek suretiyle babasının elinden zorla aldıkları Lazar⁵⁵ adlı Rum çocuğa tecavüz eden iki Müslüman üç yıl kürek cezası alırken 1862 yılında Denizli sancağının Honaz kazasında Müslüman bir kadına tecavüz eden Dimitri'ye⁵⁶beş yıl kürek cezası verilmiştir (BOA. MVL. 638/61). Yine 1864 yılında Giresun'da Lazari⁵⁷ adındaki Rum çocuğa tecavüz eden dört Müslüman sadece üç yıl kürek cezasına çarptırılmışlardır(BOA, MVL. 742/107, s.1-11). Bu örnekler bize mağdur ve failin sosyal ve etnik kökenine göre kararlarda esneme olduğu izlenimini vermektedir. Hükümlerdeki bu farklılıklarda yargıçların takdir yetkisini bazen adalet için değil keyfi kullanmalarının etkili olduğu ileri sürülebilir. Ancak bu farklılıkları sadece yargıçların takdir yetkilerini keyfi kullanmalarına bağlamak doğru olmaz. Çünkü bu süreçte uzun süre modern ceza teşkilatına ilişkin yeterli bir eğitim sistemi kurulamaması, nitelikli memurların yetişmesi için yeterli zaman ve imkânın olmaması, müddei-i umumi⁵⁸ ve müstantik gibi ceza yargılamasında etkin rol oynayan görevlilerin yerini uygulamada başka memurların doldurması da birçok suiistimale yol açmıştır (Ekinci, 2017, s. 200).

Sancakta bu dönemde yaşanan çok sayıda tecavüz vakası ile ilgili sonuçlanmış yargılamalar incelendiğinde nispeten bir standartlaşma görülse de aynı suçlarla ilgili bazı kararlarda dikkat çekici farklılıklar görülmektedir. Cebren fi'l-i şenî olarak adlandırılan tecavüz suçları genelde evli kadınlara uygulanırsa failler 19. maddeye göre teşhir, 198. maddeye göre kürek, bekâr kıza uygulanırsa teşhir ve kürek cezalarına ilave olarak 200. maddeye göre bedel-i bikr tazminatı ile cezalandırılmışlardır. Fakat bu cezalandırmalarda benzer suçlara yargıçların takdir ettikleri ceza sürelerinde farklılıklar olduğu

⁵⁴ Rusçuk sakinlerinden Yahudi Behor'un 15 yaşındaki oğlu İlyazar, babasının bekçi olduğu kenar kasabada İstanbulluoğlu'nun Bahçesi'nde yalnız iken Rusçuk'lu Hamal Sadullah bin Ali, refiki PaçaoğluAhmed ve İsmail Efendi tarafından cebren tecavüz edilir. Mağduru failerin elinden yoldan tesadüfen geçen bir grup Müslüman kurtarır. İlyazar'ın babasının başvurusunu takiben yapılan sorgulama ve muhakeme neticesinde suçları sabit görülmesine ve mağdur İlyazar çocuk olarak değerlendirilmesine karşılık faillerin Ceza Kanunu'nun 197. maddesine göre değil, 198. maddeye göre "*ba'de't-teşhir üç sene müddetle vaz'ı kürek olunmaları*" na hükmedilmiştir (BOA, MVL. 937/21, s.1-5).

⁵⁵ 13-14 yaşındaki Yozef, babası Lazar ile birlikte Kayseni'ye gitmekte iken yollarını kesen Osman ve Ahmed tarafından babasının elinden alınarak bir odaya kapatılıp tecavüz edilir. Failler Ceza Kanunu'nun 198. maddesine istinaden üç yıl kürek cezasına çarptırılmıştır (BOA, MVL. 661-22).

⁵⁶ 1862 yılında Denizli sancağının Honaz kazasından Dimitri, mezkûr kazaya bağlı Adacık köyünden Aişe'yi cebren kaçırıp Karahisar-ı Sahib sancağının Şeyhlü kazasında bir değirmene götürüp tecavüz eder. Şikâyet üzerine yapılan soruşturmada suçunu itiraf eder. Ceza Kanunu'nun 198. maddesi gereğince "*Tarih-i hâpisten itibaren ba'de't-teşhir beş sene müddetle küreğe konulmak üzere Kıbrıs'a gönderilmesine*" karar verilmiştir (BOA, MVL. 638/61).

⁵⁷ Giresun'un Lonca Mahallesi'nden ve Rum milletinden Kaptan Kirako'nun oğlu Lazari, 1864 yılında gece vakti arkadaşlarıyla birlikte balık tutmak amacıyla denize açılır. Bu esnada başka bir kayıkla yanlarına yaklaşan Özülioğlu Ahmed bin İbrahim, Kapu Mahallesi'nden Macaroğlu Ömer bin Mehmed, Kürdoğlu Mustafa bin Hüseyin ve Dumanoğlu Ömer bin Emin adlı kişiler tarafından silah doğrultmak suretiyle arkadaşlarının yanından zorla kendi teknelerine bindirilerek götürülür ve tecavüz edilir. 15 yaşındaki Lazari'nin babasının şikâyeti üzerine yapılan soruşturmada sözü geçen dört Müslümanın Lazar'a tecavüz ettikleri tespit edilir. Soruşturma sonunda faillerin ceza kanununun 198. maddesine istinaden "*ba'de't-teşhir üçer sene müddetle vaz'ı kürek olunmak üzere Trabzon'a gönderilmeleri*" ne hükümlenmiştir(BOA, MVL. 742/107, s.1-11).

⁵⁸ Hükümet namına dava eden, kamu adına adalet ve hukukun muhafazası için mahkemede hazır bulunanları takip eden adliye memurudur (Şemseddin Sami, 1987, s. 1315).

anlaşılmaktadır. Mesela bekâr kıza karşı cebren fi'l-i şenî icra eden, Köyceğizli Cin İmamoğlu, Eraslanlı Bekir Kethüdaoğlu, Kayacıklı Selimoğlu Hasan, Osmancıklı Düdükçüoğlu Mehmed teşhir, üç yıl kürek ve bedel-i bıkır tazminatına mahkûm olmuşlar iken, Mazıbaşılı Memişoğlu Hasan 206. madde zeyline göre altı ay hapis cezası almıştır. Yine evli kadına karşı cebren fi'l-i şenîyi Bademli köyünde işleyen Hancıoğlu Veli ve avanesi teşhir ve üç yıl kürek cezası alırken Filingirler'de işleyen Himmet ile Süleyman teşhir ve dört yıl kürek cezası almışlardır⁵⁹.

Kararlarda dikkat çeken bir diğer çelişki de mağdurların yaşları gereği suçun faillerinin yargılanması gereken maddelere riayet edilmemesidir. Mesela 1858 Ceza Kanunu'nun 197. maddesinde yer alan “Her kim on bir yaşından aşağı bir çocuğa fi'l-i şenî icra eyler ise, altı aydan az olmamak üzere muvakkaten hapis cezasıyla mücazat olunur” hükmüne göre 11 yaşından küçüklere yönelik cinsel saldırı suçları bu maddeye göre değerlendirilmesi gerekirken farklı yaklaşımlar sergilendiği gözlenmektedir. Kayacık köyünde 10 yaşındaki Hatice'ye tecavüz eden Selimoğlu Hasan 198. maddeye göre yargılanırken, Amasya'da 9 yaşındaki erkek çocuğa tecavüz eden Babaoğlu Rahmi, 197. maddeye göre yargılanmış ve hüküm giymiştir. Diğer bölgelerdeki uygulamalara bakıldığında bu çelişkili yaklaşımın sadece Amasya sancağına özgü olmayıp diğer yerlerde de çok sayıda örneğine rastlandığı görülmüştür. Bu konuda örnek gösterilebilecek ilginç bir tecavüz vakası 1861 yılında Deyr'ül Kamer'de⁶⁰ yaşanmıştır. Altı yaşında bir Ermeni çocuk, Mehmet adında bir asker tarafından tecavüze uğramıştır⁶¹. Yapılan incelemede failin suçu işlediği anlaşıldığında çocuklara karşı tecavüz suçunun karşılığı olarak Ceza Kanunu'nun 197. maddesine göre yargılanması gerekirken, yetişkinlere karşı işlenen tecavüz cezalarını içeren 198. maddeden yargılanmıştır (BOA, MVL. 759/95, s. 8). Oysa 1863 yılında Girit'te gerçekleşen başka bir vakada tersi olmuştur. Girit'e tabi Apokoron kazasının Kasnaklı? Köyünden Ali'nin 4 yaşındaki oğlu Hüseyin'e, Anastos Madazaki'nin 15-16 yaşındaki oğlu Petro tecavüz eder. Yapılan şikâyet üzere mağdurun muayenesi, failin sorgulanması neticesinde Petro'nun bahsi geçen fiili işlediği tespit edilir. Fail, Ceza Kanunu'nun çocuklara karşı işlenen tecavüz suçlarına karşılık gelen 197. maddesine göre yargılanmış ve aynı maddeden hüküm giymiştir (BOA, MVL. 790/73).

6. Sonuç

Amasya Sancağında 1850-1916 yılları arasında 8 zina, 15 tecavüz olmak üzere 23 vaka incelenmiştir. Bunlardan ikisinin dava sonucu tespit edilememiştir. Failler, yargılanma süreci tamamlanan davaların 7'sinde hapis, 2'sinde pranga, 7'sinde kürek cezasına çarptırılırken 2 davada failler çeşitli nedenlerle serbest bırakılmıştır. 5 davada failler bekâr kızlara yönelik tecavüz suçları işlemelerinden dolayı kürek cezası

⁵⁹ Amasya sancağında benzer evli kadınlara karşı işlenen tecavüz vakalarında üç dört yıl olarak takdir edilen kürek cezasının başka yerlerde farklı sürelerde takdir edildiği anlaşılmaktadır. Mesela 1862 yılında Salih, Mercan, Abdullah Bergama'da Martiyo'nun çiftliğinde iken Ali, Mustafa, İsmail, Hasan ve diğer Mustafa zorla çiftliğe girerek ve darp ve silahla tehdit ederek öncekilerin kadınlarını dağa kaçırmış ve fi'l-i şenî icra etmişlerdir (BOA, MVL. 663/45). Failler sekiz yıl kürek cezasına çarptırılır.

⁶⁰ Günümüzde Lübnan sınırları içinde olan bir kasaba. Osmanlı döneminde Cebel-i Lübnan sancağının merkeziydi.

⁶¹ Desaadet Ordu-yı Hümayun'u mensubu olup memuren Deyr'ül Kamer'de bulunan 4. piyade nizamiye alayının 1. taburunun 3. bölük neferatından ve İstanbul'da Şeyh Vefa civarındaki Molla Hüsrev Mahallesi'nden Mehmed bin Mehmed, 1861 senesinde sarhoş iken görev yeri olan Deyr'ül Kamer'de yaşayan Ermeni milletinden Cebrail Behim'in altı yaşındaki oğlu Mihail'i evinin önünde oynarken zorla تنها bir köşeye götürerek tecavüz eder. Bahçeye çıktığında evden biraz uzakta ağlayan çocuğu ve uzaklaşmakta olan Mehmed'i gören Mihail'in annesi Meryem, çocuğun yanına gittiğinde perişan halde bulur, tecavüze uğradığını fark eder. Daha önceden bir çavuş nezaretinde eve tamir amacıyla gelmiş olduğundan dolayı uzaklaşmakta olan Mehmed'i tanıyıp ve yetkililere ihbarda bulunur. Soruşturma sonucu iddia edilen fiili işlediği tespit edilen Mehmed, askerlikten çıkarılmış, Ceza Kanunu'nun 198. maddesine göre “iki yüz değnek darb olunduktan sonra beş yıl müddetle küreğe konulmak üzere Akka Kalesi'ne gönderilmesine” karar verilmiştir (BOA, MVL. 759/95, s.1-8).

yanında teşhir ve tazminat (bedel-i bıkır) ödemeye mahkûm olurken, 2 davada failler evli kadınlara aynı fiili işlediklerinden kürek cezasına ilave olarak sadece teşhir cezasına çarptırılmışlardır.

1840 ve 1851 Ceza kanunlarının zina-tecavüz suçlarını ve cezalarını net şekilde tanımlamaması nedeniyle 1858 öncesi kararlarda cezanın kayıtlı olduğu ilgili maddelere atıf yapılmazken 1858 Ceza Kanunu sonrası kararlarda ilgili maddelere atıf yapılmıştır. 1858 Ceza Kanunu sonrası, kürek cezası alanlara ilave ve tamamlayıcı bir ceza olarak teşhir cezası da eklenmiştir. Ayrıca bekâr kızlara yönelik cinsel saldırı suçlarında ise kürek ve teşhire ilave tazminat cezası eklenmiştir. Cezalandırılmalarda mağdurun yaşı, medeni durumu, cinsiyeti, etnik kökeni, kadıların takdir yetkisi, zina ya da tecavüz sonrası mağdurun faille evlenmesinin belirleyici etkisi gözlenmiştir. 1858 Ceza Kanunu ile zina ve tecavüz suçları net şekilde tanımlanmasına ve kararlarda bir standart sağlamaya çalışılmasına rağmen yasadaki gelişmeye paralel kısmi bir standardizasyon görülse de beklendiği gibi tam bir standardın yakalandığı söylenemez. Ceza Yasası'nın tecavüz suçlarına uygulanacak hükümleri konusunda mahkeme görevlilerinin yasanın net şekilde belirlemediği yerlerde mağdurun ya da failin sosyo-kültürel durumuna bakarak hareket ettikleri, takdir yetkisini keyfi kullanabildikleri ve uygulamada birlikteliğin sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Ceza Yasası çocuklara ve yetişkinlere karşı işlenen tecavüz suçlarında farklı cezalar öngörmüş olmasına karşın çocuk ya da yetişkinliğin sınırı bazen dikkate alınmadığı için hükümler benzer özelliklere sahip farklı olaylarda farklı şekilde işletilmiştir.

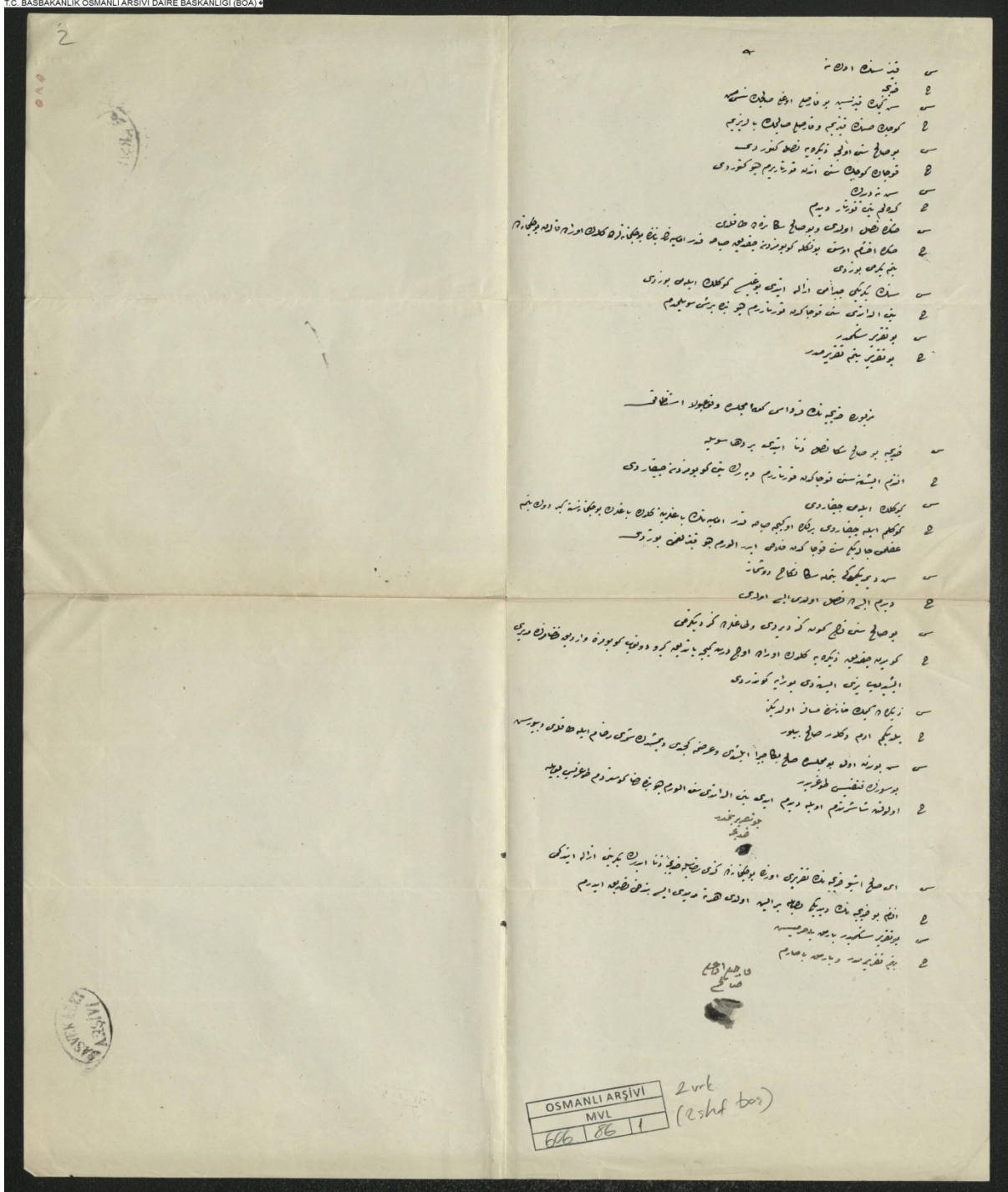
Kaynakça

- [1] Abacı, Nurcan (2001). Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması-17. Yüzyıl, Kültür Bakanlığı Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- [2] Acar, İsmail (2002), “Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası”, Türkler Ansiklopedisi C. 10, Ankara.
- [3] Akman, Mehmet (2004), Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- [4] Ansay, Sabri Şakir (1958), Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- [5] Arsal, Sadri Maksudi (1947), Türk Tarihi ve Hukuk, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- [6] Avcı, Mustafa (2004), Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- [7] Bardakoğlu, Ali (1996), “Had”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, Ankara.
- [8] Başoğlu, Tuncay (2011), “Ta’zir”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Ankara.
- [9] Can, Cahit (2002), Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası ve Cinsel Suçlar, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- [10] Candan, Rabia Beyza (2015), “1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 1/1. (63-81).
- [11] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Babîali Evrak Odası Ayniyat Defterleri, (BOA, BEO. AYN) d. 815.
- [12] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye İdare, (BOA, DH. İD), 116/75.
- [13] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi, (BOA, DH. ŞFR) 70/191, 71/125, 539/75.
- [14] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Meclis-i Valâ, (BOA, MVL): 199/22, 567/9, 576/8, 601/21, 601/81, 603/02, 604/20, 604/23, 605/76, 606/86, 608/45, 611/58, 622/19, 633/67, 638/61, 640/50, 658/82, 661/22, 663/45, 679/28, 742/107, 749/34, 759/95, 790/73, 937/21.
- [15] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi, Meclis-i Valâ, (BOA, A.}MKT. MVL) 24/30, 36/52, 42/17, 42/48, 64/67, 121/47, 124/9.
- [16] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi, Umûm Vilâyet (BOA, A.}MKT. UM) 549/88.
- [17] Çabuk, Fahri (2017), “Osmanlı’da Meclis-i Valâ’ya İntikal Eden Irza Geçme Davaları ve Uygulanan Cezalar (1850-1862)”. Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 14. (614-630).
- [18] Çelik, Yasemin (2020), Boys in Court: The Rape Cases İn the Meclis-i Valâ (1858-1868) Legal Identification and Trial Process, Yıldız Technical University, İstanbul. (Unpublished Master Thesis).
- [19] Durkheim, Emile (1966), Ceza Evriminin İki Kanunu, Çev.: Hamide Topçuoğlu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kriminoloji Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- [20] Düstur, Birinci Tertip, C. I (İstanbul: Matba’a-yı Amire, 1289/ 1872/3).
- [21] Dülger, İbrahim (1998), Cinsel Özgürlüğe Karşı İşlenmiş Suçlardan Irza Geçme Suçu. Selçuk Üniversitesi, Konya. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [22] Ekinci, Ekrem Buğra (2017), Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- [23] Fidan, Kardaş vd. (1996), MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara.
- [24] Gökçen, Ahmet (1987), Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunların Ceza Müeyyideleri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [25] İlaslan, Gamze (2015), 19. Yüzyıl Osmanlı Nizamiye Mahkemelerinde Kadın Kaçırma ve Kaçma. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [26] İnalçık, Halil (2011), “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanhoğlu (Ed.) Tanzimat. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

- [27] İnalçık, Halil (2019), Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- [28] Karabacak, Melike (2019), “İrzimi İsterim, 19. Yüzyılda Cinsel Saldırı Davaları Üzerine Bir Vaka İncelemesi”. Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, S. 6/14. (189-212).
- [29] Konan, Belkis (2011), “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 29/29. (149-172).
- [30] Okandan, Recai Galib (1952), Umumi Hukuk Tarihi Dersleri, İstanbul Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- [31] Onaran, Başak Tuğ (2022), “1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu’nda İrz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet”, Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, S. 5/2. (209-239).
- [32] Perrot, George (1864), Souveners D’un Voyage Ex Asia Mineure, Michel Levy Freres, Librairies Editeurs, Paris.
- [33] Peirce, Leslie (2005), Ahlak Oyunları: 1540-1541 Ayıntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet, Çev.: Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [34] Sava Paşa (1955-1956), İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd. Cilt1, Çev.: Baha Arkan, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- [35] Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999), Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [36] Şemseddin Sami (1987), Kamus-ı Türki, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- [37] Şener, Abdüllatif (1999), “Tanzimat ve Meşrutiyet’te İktisadi ve Mali Politikalar”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 3, Ankara.
- [38] Şensoy, Naci (1942), “Zina Cürmü”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, S. 8/1-2. (73-100).
- [39] Tahir, Taner (1940), Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku Kanunları, Maarif Matbaası, İstanbul.
- [40] Tahir, Taner (1999), Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku, Tanzimat 1. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- [41] Tosun, Mebrure ve Yalvaç, Kadriye (1975), Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Amni Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- [42] Tuğ, Başak (2009), Politics of Honor: The Institutional and Social Frontiers of “Illicit” Sex in Mid-Eighteenth-Century Ottoman Anatolia, New York University. (Unpublished Doctorate Thesis).
- [43] Üçok, Coşkun (1947), “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 4/1. (48-73).
- [44] Üçok, Coşkun (1972), Türk Hukuk Tarihi Dersleri, Sevinç Matbaası, Ankara.
- [45] Oruçoğlu, Erkan (2019). Mahkemedeiki Çocuklar: 1860 ile 1865 Arasındaki Çocuk İstismarı Davalarını Sorgulamak. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [46] Yağcı, Zübeyde Güneş (2005), “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adalet Arama Geleneği” Kadın Araştırmaları Dergisi, S. 6/2, (51-81).
- [47] Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013), Amasya Tarihi, (Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın), C. 1-2, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya.
- [48] Yaşaroğlu, Kâmil (2003), “Livata”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Ankara.
- [49] Ze’evi, Dror (2006), Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East (1500-1900), University of California Press, Berkeley.

EKLER

Ek 1: 1871 yılında Köprü kazasına bağlı Gökbese köyünden Karşoğlu Salih ve Göcek Hasan kızı Hadice arasında vuku bulan zina vakası sonrası faillerin sorgusuna ait ifade tutanağı

MVL.00606.00086.001

Kaynak: BOA, MVL. 606/86

Belgenin Transkribi:

S (Soru): Kız senin adın ne?

C (Cevap): Hadice

S: Sen kimsin? Kız sen bu Karşhoğlu Salih'in nesisin?

C: Göcek Hasan'ın kazıyım ve Karşhoğlu Salih'in baldızıyım.

S: Bu Salih seni evvelce Ziyere'ye nasıl getirdü?

C: Kocan Göcek seni andan kurtarayım deyü getirdü.

S: Sen ne dedin?

C: Gidelim yeter kurtar dedim.

S: Sonra nasıl oldu ve bu Salih sana nerede takıldı?

C: Sonra akşamüstü bunula köyümüzden çıktık. Sabaha kadar Amasya'nın yanında böcekhanelere geldik. Orada kaldık. Böcekhanede benim bikrimi bozdu.

S: Senin bikrini cebren mi izale etti yoğsa gönliin ile mi bozdu?

C: Beni aldattı. Seni kocandan kurtardım deyü. Ben de bir şey söylemedim.

S: Bu takrir senindir?

C: Bu takrir benim takririmdir:

Mezbure Hadice'nin havas-ı gürüh-ı meclisde vuku bulan istintaki:

S: Hadice bu Salih sana nasıl zina etdi bir daha söyle?

C: Efendim işte seni kocandan kurtarayım diyerek beni köyümüzden çıkardı.

S: Gönliin ile mi çıkardı?

C: Gönliimle çıkardı. Birlikde o gece sabaha kadar Amasya'nın bağlarına geldik. Bağların böcekhanesine girdük. Benim aklımı çaldı ki seni kocandan halas eder alurum deyü kızlığımı bozdu.

S: Sen dedin mi ki benimle sana nikâh düşmez?

C: Dedim ise de nasıl olduysa oldu.

S: Bu Salih seni kaç gün gezdirdi? Ve dağlarda gezdiniz mi?

C: Köyden çıktık Ziyere'ye geldik. Orada üç dört gece yattık. Gerü dönüb köyümüze vardık. Kazamızın müdürü işidip bizi istedi buraya gönderdi.

S: Ziyere'de kimin hanesinde misafir oldunuz?

C: Bildiğim adam değildir. Salih bilir:

S: Bundan evvel bu meclisde Salih bana cebren ilişdi ve ırzıma geçdi demişdin şimdi rızam ile takıldım diyorsun bu söziin kangısı doğrudur?

C: Ol vakit şaşırđım öyle dedim idi ki beni aldatdı seni ahurum deyu ben de rıza gösterdim. Doğrusu böyle.

Bu takrir benimdir

Hadice

Parmak (imza yerine)

S: Ey Salih iş bu Hadice'nin takriri üzere böcekhanede kendi rızasıyla Hadice'ye zina ederek bıkırını izale etdin mi?

C: Efendim bu Hadice'nin dediği gibi öyle bir iş oldu. Her ne dedi ise ben dahi tasdik ederim.

S: Bu takrir senindir parmak basar mısın?

C: Benim takririmdir ve parmak basarım.

Karshoğlu Salih

Parmak (imza yerine)

EK 2: Amasya Sancağında 1850-1916 Yılları Arasında Kayıtlara Geçen Zina Vakaları ve Failere Verilen Cezalar

Yılı	Zina Fiilinde Erkek Tarafın		Erkeğin karşısında Zina Fiilinin Tarafı Olan Kişinin					Erkeğe Verilen Ceza		
	Dini	Medeni Hali	Cinsi	Yaşı	Dini	Medeni Hali	Rıza	Hapis	Kürek	Para Cezası
1853	İs	?	K	Erg	İs	B	Var	6 ay	-	-
1853	İs	B	K	Erg	İs	B	Var		1 yıl	
1855	İs	E	K	?	İs	E	Var	Erkek kadının kocası taraf öldürüldü		
1860	İs	?	K	Erg	İs	B	Var	6 ay	-	-
1860	İs	?	K	Erg	İs	B	Var	1 yıl	-	-
1867	Gm	?	K	?	İs	Dul	Var	6 ay		
1871	İs	E	K	Erg	İs	B	Var	6 ay		-
1913	İs	?	K	21	Gm	B	?	-	-	-

Kaynak: BOA, MVL.199/22, 576/8, 601/21, 603/02, 604/20, 749/34, A.}MKT. MVL. 64/67, s. 9, DH. İD. 116/75, s. 7,11.

EK 3: Amasya Sancağında 1850-1916 Yılları Arasında Kayıtlara Geçen Tecavüz Vakaları ve Faillere Verilen Cezalar

Yıl	Mağdurun				Failin		Faile verilen ceza			
	Cinsi	Yaşı	Dini	Medeni Hali	Dini	Medeni Hali	Hapis	Kürk	Para Cezası	Teshir
1850	K	Erg	İs	B	İs	B	Mağdurenin babası 4.000 kuruş bedel-i katl karşılığı davasından vazgeçmiştir			
1853	K	Erg	İs	Niş	İs	B	-	1 yıl	-	-
1860	K	14	İs	B	İs	E		3 Yıl	Kızın mihr-i muac. miktarı	X
1860	K	Erg	İs	B	İs	E		3 Yıl	Kızın mihr-i muac. miktarı	X
1860	K	?	İs	E	İs	E		3 Yıl	-	X
1861	K	?	Gm	E	İs	E	-	-	-	-
1861	K	10	İs	B	İs	?		3 Yıl	Kızın mihr-i muac. miktarı	70 yaş üstü
1862	K	Erg	İs	B	İs	?	6 ay	-	-	-
1862	K	?	İs	E	İs	B	-	?	-	-
1863	K	?	İs	E	İs	B		4 Yıl	-	x
1863	K	Erg	İs	B	İs	?		3 yıl	2.000 kuruş mihr-i muaccele	x
1864	K	Erg	İs	B	İs			3 yıl	Kızın mihr-i muac. miktarı	x
1871	K	?	İs	E	İs	E	Failin tecavüzü red etmesi, ispatlanamaması nedeniyle sadece yaralamadan 6 ay hapis ve kadının kocasının tedavi masrafını ödeme cezası almıştır.			
1913	E	8-9	İs	B	İs	?	6 ay	-	-	-
1916	K	Erg	İs	B	İs	E	?	?	?	?

Kaynak: (BOA, A.}MKT. MVL. 24/30, 64/67, 121/47, 549/88, MVL. 604/23, 601/81, 611/58, 605/76, 608/45, 622/19, 640/50, 658/82, 679/28, BEO. AYN. d.815, s. 2, DH. ŞFR.70/191; Perrot, 1864, s. 455-456.

Journal of Universal History Studies

**H. 1259 ve H. 1260 Yıllarına Ait Nüfus ve Temettüat Defterlerine Göre Samakov
Kazası Hoca Sefer Mahallesi¹**

**According to Population and Dividend Books Samakov Country Hoca Sefer
Neighborhood Between H. 1259 and H. 1260**

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 12.02.2023 / 02.05.2023

pp. 107-127

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Pınar Doğanay

Gazi University, Social Sciences Institute, Dr., Ankara, Türkiye

Email: snpnrdoğanay@gmail.com

Orcid Number: 0000-0001-9733-2172

Cite: Doğanay, P. (2023). H. 1259 ve H. 1260 Yıllarına Ait Nüfus ve Temettüat Defterlerine Göre Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 107-127 . DOI: 10.38000/juhis.1250339

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

* There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Nüfus ve temettüat defterleri tarih alanında yapılan çalışmaların başlıca kaynaklarıdır. Özellikle Osmanlı şehir tarihî çalışmalarında temel kaynak olarak kullanılan bu defter türleri, içeriğindeki kayıtlar sayesinde mevcut yerleşim yerinin demografik ve iktisadî yapısının anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Kişilerin ismi, yaşı, fiziksel özellikleri, meslek bilgileri, mal varlıkları, ödedikleri vergi miktarı gibi bir dizi bilginin yer aldığı bu defter türlerinde, aynı zamanda şehir ve kırsal alandaki tarım alanlarının miktarı, ekili ve dikili araziler ile ürün çeşitleri hakkında da bilgi edinilebilmektedir. Genel itibarıyla ayrı birer çalışma konusu olarak ele alınan bu defterler, biraraya getirilerek incelendiğinde, ortaya çıkan sonuçlar daha kapsamlı ve detaylı olabilmektedir. Aynı zamanda bu iki defter türünün tek bir çatı altında incelenmesi, defterlerin mukayesesine imkân tanımakta ve bu sayede mevcut defterlerdeki eksik veya hatalı ifadelerin tespitini kolaylaştırmaktadır. Bu gerçeklikten hareketle Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi nüfus ve temettüat defterlerinin incelendiği bu çalışmada, öncelikle defterlerdeki benzerlik ve farklılık oranı belirlenmiş ardından benzer kayıtlar üzerinden mahallenin demografik ve iktisadî yapısı üzerine bir çıkarım oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samakov, Hoca Sefer Mahallesi, Nüfus Defteri, Temettüat Defteri, Şehir.

Abstract

The population and dividend registers are the main sources of city studies in the field of history. These types of registers using as many sources, especially in Ottoman studies allow the demographic and economic structure of current settlement to be understood thanks to the records in their content. It can be obtained information; such as name, age, physical characteristics, occupational information of people, their assets, amount of paid tax, information about amount of agricultural products in city and rural areas, cultivated and planted lands and product types. When these registers generally considered as a separate study subject are examined together, results can be more comprehensive and detailed. At the same time, examination of these two types of registers and thus facilities detection of missing or incorrect statements in existing registers. In this study Hodja Sefer neighbourhood of Samakov district which initially ratio of similarity and difference in these registers. After that it was tried to form an inference on demographic and economic of the neighbourhood through similar records.

Keywords: Samakov, Hodja Sefer Neighbourhood, Population Register, Temettüat Register, City.

Giriş

Osmanlı şehir tarihî çalışmalarının hazırlanmasında temel kaynak olarak kullanılan arşiv belgeleri, bir yerleşim yerinin idarî, askerî, dinî, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı hakkında detaylı bilgiler içerirler. Bu kaynak türlerinden olan ve bu çalışmanın da esasını oluşturan nüfus ve temettüat defterleri ise genel olarak Osmanlı şehirlerinin iktisadî ve demografik yapısının anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı'da modern anlamda ilk nüfus sayımı Sultan II. Mahmud döneminde yapılmıştır (Doğan, 2014, s. 73). Askere alınacak nüfusun tespiti amacıyla yapılan bu nüfus sayımında, bireyler (erkek) tek tek sayılarak kayıt altına alınmıştır (Özekmekçi, 2021, s. 751). 1830-31 yılından sonra sürekli hale getirilen bu sayımlarda, Müslüman ve gayrimüslim bütün (erkek) nüfus sayılmıştır (Karal, 1997, s. 11). Askerlik çağına gelmiş nüfusun yanı sıra vergi mükelleflerinin tespitini de amaçlayan bu sayımlarda, Müslüman ve gayrimüslimler ayrı ayrı sayılarak çoğunlukla farklı defterlere kaydedilmiştir (Güneş, 2014, s. 226-227). Ancak bazı istisnai durumlarda söz konusudur. Öyle ki bu çalışmanın merkezini oluşturan Samakov Kazasına ait 1831 tarihli "6151" numaralı nüfus defterinde, Müslüman ve gayrimüslim nüfus bir arada kaydedilmiştir (Doğanay, 2022, s. 783). Bu sayımlarda, kişilerin ismi ve yaşının yanı sıra meslek bilgileri ile lâkap ve fiziksel özellikleri gibi bir takım bilgiler de kayıt altına alınmıştır (Güneş, 2014, s. 226-227).

1845² yılında tutulmaya başlanan temettüat defterleri ise herkesten kazancına uygun olarak alınan temettü (gelir) vergisinin kaydedildiği defterlerdir (Kütükoğlu, 1995, s.395-96). Daha önceki sayımlardan farklı olarak merkezden gönderilen sayım memurları tarafından değil de sayım yapılan yerleşim yerinde bulunan muhtar, imam, kocabaşı ve papaz gibi görevliler tarafından yapılan bu sayımın amacı; toplam vergi yükünün bölgeler ve kişiler arasında daha âdil dağılımını sağlamaktır (Güran, 2000, s. 77). Birincil amacı; ekonomik düzenlemeler olan bu sayımlar, (Adıyke, 2000, s. 771) aynı zamanda mevcut yerleşim yerinde bulunan kişilerin unvan, lakap vb. özellikleri ile taşınır ve taşınmaz mal varlıkları ve dolayısıyla bunlardan elde ettikleri gelirler hakkında bilgi edinilmesine imkân tanımaktadır (Güran, 2000, s. 77-78). Ayrıca bölgede yetiştirilen ziraî ürünler ve hayvanlar ile ticarî ve sınaî müesseseler hakkında da bilgilerin bulunduğu bu defterlerde, toplam hane sayısı, arazi miktarı, arazilerin ne kadarının ekili ve dikili alanlar olduğu gibi birtakım bilgiler yer almaktadır (Metin, 2017, s. 410).

Birbirinden farklı amaçlara hizmet eden iki defter türüne ait çalışmalar, bugüne kadar genel olarak ayrı birer çalışma konusu olarak ele alınmıştır. Oysa bu iki farklı defter türünün aynı döneme ait olanları, karşılaştırılmalı olarak ele alınırsa elde edilecek bilgi ve değerlendirmeler daha detaylı hale gelecektir. Samakov Kazasının Hoca Sefer Mahallesinin nüfus ve temettüat verilerinin karşılaştırılmalı olarak ele alındığı bu çalışmada; öncelikle defterlerdeki benzer ve farklı kayıtlar belirlenmiş ardından benzer kayıtlar üzerinden Hoca Sefer Mahallesinde ikamet eden kişilerin demografik ve iktisadî durumları üzerine bir çıkarım yapılmaya çalışılmıştır. Kişilerin isimleri, lakapları, yaşları, fiziksel özellikleri, meslekleri, gelirleri, ödemiş oldukları vergi miktarları gibi bir dizi sorunsala cevap aranan bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı olan Samakov Nüfus Defteri (BOA. NFS. d. No: 6156) ile Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi Temettüat Defterinden (BOA. ML. VRD. TMT. d. No: 11199) yararlanılmıştır.

² Çok az bir kısmı ise 1840 yılında tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bk. (Kütükoğlu, 1995, s. 396).

1. Mekânın Tarihçesi

Samakov günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Sofya'ya bağlı bir yerleşim yeridir (Kiel, 2009, s. 62). Tarih boyunca başta demir olmak üzere tekstil ve ağaç oymacılığı gibi birçok endüstri dalına ev sahipliği yapan Samakov, sahip olduğu maden yatakları sayesinde Osmanlı Devleti'nin yaklaşık dört yüz yıl boyunca, askerî ve sivil alandaki demir ihtiyacının önemli bir kısmının karşılandığı bir yerleşim yeri olmuştur (Giz, 1970, s. 15). 1831 yılı nüfus sayımı verilerine göre, bu dönemde toplam 18 mahalle ve 47 köyden oluşan bir yerleşim yeri olan Samakov'un mahallelerinin 11'i Müslümanlara, 7'si ise gayrimüslimlere aittir (Doğanay, 2022a, s. 117). Bu mahallelerden birisi olan ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan Hoca Sefer Mahallesi, 1831 yılına ait nüfus kayıtlarına göre 69 (erkek) nüfusun ikamet ettiği bir mahalledir. Kadın ve erkek toplam tahmini nüfus sayısının 138 olduğu mahalle, mevcut dönemde Samakov'daki en kalabalık nüfusa sahip Müslüman mahallesidir (BOA. NFS. d. No: 6150. 3; Doğanay, 2022b, s. 105).

1831 yılına ait nüfus sayımının ardından mahalledeki nüfus verilerinin nasıl değiştiği net olarak bilinmemektedir. Zira Samakov Kazasına ait H.1259/ M.1843-44 yıllarına ait nüfus defterleri bugüne kadar incelenmemiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen bu defterler sayesinde, Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi'nin H.1246/ M.1831 ve H.1259/ M.1843-44 yılları arasındaki nüfus verilerindeki değişimlerde ortaya çıkarılmış olunacaktır.

2. Hoca Sefer Mahallesi'nin Nüfus Defteri Kayıtları

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı, 1826 yılında başlamıştır (Özekmekçi, 2020, s. 149). 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle tamamlanamayan bu sayım, 1831 yılında yeniden başlamıştır (Yıldırım, 2011, s. 86). Esas amacı; askerlik çağına gelmiş Müslümanlar ile vergi mükellefi gayrimüslimleri tespit etmek olan bu sayımlarda, bütün erkek nüfus kayıt altına alınmıştır. Bahsi geçen genel nüfus sayımı 1831 ortalarında tamamlandıktan sonra zaman zaman ülke genelinde genel veya bölgesel nüfus sayımları yapılmaya devam edilmiştir. Bunlardan 1844 yılına ait nüfus sayımı, Hassa, Dersaadet, Rumeli, Anadolu ve Arabistan gibi ordu dairesi olarak tahsis edilen bölgelerin toplam erkek nüfus sayısını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Aynı zamanda bu sayım, ilerleyen yıllarda askere alınacak kişilerin hakkaniyetli bir biçimde tespit edilmesini sağlama amacı da gütmektedir (Özekmekçi, 2020, s. 84). 1866 yılında Tuna Vilayeti'nde Midhat Paşa öncülüğünde başlatılan ve din ve mezhep esasına göre gerçekleştirilen nüfus sayımı, Osmanlı nüfus sayımları içerisinde en kapsamlı nüfus sayımı olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde ilk defa kadınların da kayıt altına alındığı bu sayımlarda; kişilerin yaş, meslek, medeni durumu ve sahip oldukları gayrimenkuller kayıt altına alınmıştır (Koyuncu, 2014, s. 689).

Genel olarak askerliğe uygun kişilerin mim (♠) işareti ile belirtildiği bu sayımlarda, bazı istisnai durumlar da söz konusudur. Öyle ki mim (♠) işareti, kimi zaman askerlik çağına gelmemiş kimseler içinde kullanılabilir. M. Mesut Özekmekçi, *Bazı Osmanlı Nüfus Defterlerinde Mim (♠) ve Çeşitli Harfler ile Özel İşaretlerin Kullanımına Dair* isimli makalesinde bu konuya değinmekte ve mim (♠) işaretinin kullanımına ilişkin genel bir kanı oluşturmanın doğru olmadığını ifade etmektedir (Özekmekçi, 2020, s. 3060). Benzer durum kişilerin meslek kayıtları için de söz konusudur. Zira kimi defterlerde bu kayıtlara yer verilirken, kimi defterlerde bu kayıtlara yer verilmemektedir. Bu nedenle nüfus defterlerinden kişilerin meslek bilgilerine ulaşılabilir şekilde bir genel kanı oluşturmak doğru değildir. Örneğin; H.1246/ M.1831 yılı Samakov Kazasına ait Müslüman ahalinin nüfus defterlerinde, kazada bulunan kişilerin mesleklerine ilişkin bir ibareye rastlanmazken (BOA. NFS. d. 6151/4), bu çalışmanın temel kaynaklarından birisi olan H.1259/ M.1843-44 tarihli nüfus defterinde, bazı kişilerin meslek bilgilerine yer verilmiştir (BOA. NFS. d. 6156/17).

H. 1259 ve H. 1260 Yıllarına Ait Nüfus ve Temettüat Defterlerine Göre Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi / Pınar DOĞANAY

H. 1246/ M.1831 tarihli nüfus sayımı verilerine göre; toplam “1.097” (erkek) nüfusu bulunan Samakov’un bu nüfusunun 507’si mahallelerde, geri kalanları ise kırsal alanlarda ikamet etmektedir (BOA. NFS. d. 6150/3). Hoca Sefer Mahallesi, mevcut dönemde Samakov’daki en kalabalık Müslüman Mahallesi’dir. Erkek nüfus sayısı 69 olan mahallenin tahmini toplam nüfus sayısı ise 138’dir (BOA. NFS. d. 6150/3). Bahsi geçen bu nüfus sayımında hane sayısının ise 39 olduğu Hoca Sefer Mahallesi’nin, H.1259/ M.1843-44 yılına ait nüfus defterindeki verileri ise şu şekildedir:

Tablo 1: Hoca Safer Mahallesi’ndeki (Erkek) Nüfus Kayıtları

Hane	İsim	Yaş	Meslek
1	Mehmet Kâmil bin Mehmet Emin Ağa	40	-
	-oğlu Salih Ahmet	2	
	-yeğen Seyit Mustafa	19	
	-kardeşi İbrahim Ağa	23	
2	Seyit Ali Ağa bin Belirsiz	40	-
	-oğlu Mehmet	8	
3	Şakir Ağa bin Hacı İsmail Ağa	25	-
	-oğlu Saffet İbrahim	2	
4	Mustafa Ağa bin Ahmet Ağa	35	-
	-oğlu İbrahim	2	
	-kardeşi Ali Ağa	20	
5	Ali Molla bin Abdullah	Belirsiz	-
6	İsmail bin Dursun İbrahim	27	-
7	Kör Hasan bin Mehmet	45	
8	Mahmut bin Ömer	75	Dellâl
9	Süleyman bin Osman	25	-
10	Seyit Ömer bin Şaban Ali	75	-
11	Mehmet bin Abdurrahman	28	Bakkal
12	Seyit bin İsmail	57	-
	-oğlu Abdurrahman	21	
	-oğlu Hasan	14	
13	Ahmet bin Mehmet	22	-
14	Abdullah bin Osman	30	-
15	Sait İsmail bin Belirsiz	50	-
16	Ali bin Salih	42	-
17	Belirsiz bin Abdullah	40	-
18	Mehmet bin Osman	45	Arabacı
19	Ali bin Ebubekir	20	-
20	Abdurrahman bin Molla Mehmet	20	-
21	Ak Ağa Salih bin Mehmet Emin	38	-
22	Deli Ahmet bin Abdullah	35	-
23	Derviş bin Ali	45	-
24	Belirsiz bin Mehmet	62	
25	Eyüp bin Belirsiz	27	-
	-oğlu Abdulkadir	12	
26	Abdullah Salih bin Belirsiz	40	-
	-oğlu Şaban	27	
	-diğer oğlu Mehmet	4	
27	Şahin bin Ömer	35	-
28	Mithat Hüsnü bin Hasan	38	-

	-oğlu Seyit Ali	2	
29	Molla Hasan bin Hacı Ahmet	22	-
30	Ahmet bin Mehmet	51	Berber
	-oğlu Abdullah	2	
31	Süleyman bin Halil	26	-
32	İshak bin Belirsiz	40	Arabacı
	-oğlu Ahmet	5	
33	Mustafa bin Hasan	20	-
34	Şeyh Ahmet Efendi bin Ali Bey	38	-
	-oğlu Ali	10	
	-diğer oğlu Mehmet Rasim	7	
35	Mehmet bin Sadullah	45	-
36	İmam oğlu Ali bin Mehmet	75	-
37	Seyit bin Hacı Osman	28	-
38	İskender bin Osman Efendi	35	-
39	Molla Mustafa bin Hacı Ahmet	65	-
40	İstanbul lu Halil bin Belirsiz	28	-
41	Feyzullah bin Abdullah	32	-
42	Mustafa bin Ali Buzacı zade	54	-
	-oğlu Ali	28	
	-diğer oğlu Mehmet Arif	2	
43	Abdül tank bin Abdül baki	19	-
44	Mehmet bin Kasım	35	-
	-oğlu Arif	8	
	-diğer oğlu Ali	2	
45	Ahmet bin Salih İbrahim	27	-
46	Hasan bin Ahmet	67	-
	-oğlu Osman	19	
47	Hasan bin Ahmet	43	-
48	Osman bin Abdullah	45	-
49	Feyzullah bin Abdullah	42	-
	-oğlu Hasan	15	
	-diğer oğlu Ali	3	
50	Abdullah bin İbrahim	55	Berber
	-oğlu Mustafa	27	
	-oğlu Süleyman	22	
51	Ahmet bin Süleyman	46	-
	-oğlu Mehmet	22	
	-diğer oğlu İbrahim	1	
52	Sekban bin Mehmet	65	-
53	Salih bin Ahmet	58	-
	-oğlu İbrahim Abdullah	27	
	-diğer oğlu Mustafa	25	
	-diğer oğlu İshak Hasan	12	
	-diğer oğlu Abdi	8	
54	Halil bin Mustafa	65	-
	-oğlu Mehmet Raşit	27	
55	Ali bin Halil	40	-
	-oğlu Hasan	6	
56	Mehmet bin Ali	60	-
57	Salih bin Abdi	65	-
58	Mustafa bin Ahmet	65	-

H. 1259 ve H. 1260 Yıllarına Ait Nüfus ve Temettüat Defterlerine Göre Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi / Pınar DOĞANAY

	-oğlu Süleyman	2	
59	Saffet Mehmet	33	
	-oğlu Ahmet	2	
60	Hasan bin Belirsiz	35	-
61	Mehmet Şahin bin Ali Efendi	12	-
	-kardeşi Belirsiz	6	
62	İbrahim bin Belirsiz	35	-
	-oğlu Mehmet	2	
63	Salih Ahmet bin Eyüp	60	-
	-oğlu Süleyman	2	
64	Abidin bin Abdullah	33	-
	-oğlu Belirsiz	8	
	-diğer oğlu Belirsiz	5	
65	Yusuf bin Hasan	62	-
66	Abdurrahman bin Mustafa	33	-
67	Hasan bin Belirsiz	45	-
68	Osman bin Halil	36	-
69	Osman bin Belirsiz	38	-
70	Osman bin Ali	35	-
71	İsmail bin Salih	25	-
72	Süleyman bin Ali	20	-
	-kardeşi İsmail	15	
73	Abdi bin Abdullah	37	-
	-oğlu Şaban Mehmet	16	
	-diğer oğlu Süleyman	6	
74	Zait bin Ahmet	45	-
75	Hasan bin Mehmet	48	-
	-oğlu İbrahim	22	
76	Kara Mehmet bin Abdullah	65	-
77	Mustafa bin Belirsiz	13	-
78	Abdurrahman bin Mustafa	41	-
79	Mustafa bin Mehmet	25	-
80	Ahmet bin Süleyman	40	-
81	Mehmet bin Molla Ahmet	25	-
82	Belirsiz bin Ali Salih	17	-

Kaynak: BOA. NFS. d. 6156/17-19.

Tablo (1)'de görüldüğü üzere H. 1259/ M.1843-44 yılında toplam 82 haneden oluşan bir yerleşim yeri olan Hoca Sefer Mahallesi, bir önceki nüfus sayımı verilerine kıyasla, hane ve nüfus sayısında kayda değer artış yaşamıştır. Bu dönemde toplam erkek nüfus sayısı 137 olan mahallenin, tahmini toplam nüfus sayısı ise 274'tür³(BOA. NFS. d. 6156/17-19). Mahalledeki nüfusun büyük çoğunluğunu ise 12-40 yaş aralığındaki kimseler oluşturmaktadır.

Nüfus defterindeki verileri genel olarak bu şekilde olan Hoca Sefer Mahallesinin temettüat defterindeki verileri ise aşağıdaki gibidir:

3. Hoca Sefer Mahallesinin Temettüat Defteri Kayıtları

Osmanlı şehir tarihî çalışmalarında kullanılan bir diğer önemli kaynak olan temettüat defterleri, halktan geliri ölçüsünde alınan temettü vergisinin kaydedildiği defterlerdir. Tanzimat'tan önce farklı isimlerle

³ Bu sayı kadın nüfusun erkek nüfus sayısına dâhil edilmesiyle elde edilmiştir.

alınan vergilerin yerine tek bir verginin alınması ve hane reisinin gelirlerinin tespiti maksadıyla yapılan temettü sayımları, ilk defa 1840 yılında başlamıştır (Korkmaz, 2017, s. 89; Küttükoğlu, 1995, s. 396).

Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi'ne ait H.1260/ M.1844-45 yılına ait temettüat defterinde toplam 81 hane kayıtlı olup bu hanelere ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Tablo 2: Hoca Safer Mahallesi'ndeki Nüfusun (Erkek) Temettüat Kayıtları

Hane	İsim	Meslek	Yıllık Tahmini Kazancı (Kuruş Cinsinden)
1	Mehmet Emin Ağa oğlu Mehmet Kâmil	-	930
2	Hacı Emin Ağa oğlu Şakir	-	350
3	Mehmet Hamdi Ağa oğlu Mehmet Salim Bey	Fabrika Sahibi	17.720
4	Abdürrahim oğlu Ali Efendi	Talebe-i ulûm	-
5	Dursun İbrahim oğlu İbrahim	Asker	-
6	Mehmet oğlu Kör Hasan	Maden Amelesi	140
7	Mehmet oğlu Ahmet	-	-
8	Abdi oğlu Hacı Hasan	Tüccar	-
9	Kara Hacı Ali oğlu Süleyman	Maden Amelesi	180
10	Kalın Abdurrahman oğlu Mehmet	Bakkal	110
11	Sait oğlu Abdurrahman	Asker	230
12	Zaim İbrahim oğlu Ali	Maden amelesi	110
13	Sadullah oğlu Mehmet	Maden Amelesi	310
14	— oğlu Sarı İsmail	Maden Amelesi	150
15	Salih oğlu Ali	-	120
16	—Mahmut oğlu Mehmet	-	-
17	Ebubekir oğlu Molla Ali	Maden amelesi	340
18	Mehmet Efendi oğlu Abdurrahman	Asker	-
19	Mehmet Emin oğlu Halil Ak Ağa	-	260
20	Mehmet oğlu Sait	Bakkal	160
21	Abdullah oğlu Ahmet	Maden Amelesi	110
22	Mehmet oğlu Eyüp	Asker	150
23	Abdullah oğlu Zekeriya	Kıracı	130
24	Rasim oğlu Sadık	-	220
25	İbiş oğlu Abdullah	Hatimci ve Maden Amelesi	350
26	Ömer oğlu Haşim	Doğramacı	150
27	— oğlu Hüseyin	Dellâl	150
28	Hacı Hamza oğlu Muhsin	Maden Amelesi	160
29	Mehmet oğlu Ahmet	Berber	210
30	Halil oğlu Şaban	Asker	-
31	Muhsin oğlu Molla Mustafa	Maden Amelesi	150
32	Şeyh Ahmet Efendi oğlu Ahmet	-	-
33	İmam oğlu Ali	-	-
34	Hacı Osman Efendi oğlu Mehmet Akif Efendi	Kâtip	700
35	Osman Efendi oğlu İskender	-	200
36	Saffet Mustafa Efendi oğlu Hasan Efendi	-	220
37	İstanbullu Salih	-	110

H. 1259 ve H. 1260 Yıllarına Ait Nüfus ve Temettüat Defterlerine Göre Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi / Pınar DOĞANAY

38	Buzacı Ali oğlu Mustafa	Debbağ	200
39	Abdullah oğlu Abdülbaki	-	405
40	Kasım oğlu Mehmet	Maden Amelesi	140
41	Hallaç İbrahim oğlu Ahmet	Maden Amelesi	170
42	Abdi oğlu Nuri	Kıracı	70
43	Koca Osman oğlu Hasan	Maden Amelesi	150
44	Osman oğlu Hüseyin	Maden Amelesi	320
45	Abdullah oğlu Feyzullah	Maden Amelesi	210
46	İbrahim oğlu Abdullah	Berber	350
47	Süleyman oğlu Ahmet	Maden Amelesi	245
48	Halit Mustafa oğlu Ahmet	-	-
49	Abdullah oğlu Topal Ali	Tüccar	-
50	Ali oğlu Mehmet	Maden Amelesi	150
51	Abdi oğlu Salih	Maden Amelesi	150
52	Talim Ahmet oğlu Mustafa	Kıracı	80
53	Said oğlu Hafız Mehmet	Maden Amelesi	310
54	Abdi oğlu Said	Kıracı	110
55	Ali Efendi oğlu Mehmet Şahin	-	-
56	İbrahim oğlu Seyis Mehmet	Seyis	-
57	Ahmet oğlu Molla Hasan	-	90
58	Abdi oğlu Sait İbrahim Efendi	-	150
59	Abdullah oğlu Abdi	-	-
60	Hüseyin oğlu Yusuf	Mısırcı	60
61	— Hüseyin Sekban	-	-
62	Halil oğlu Osman	Maden Amelesi	180
63	Hayri oğlu Osman	Nalbant	220
64	Abdi —oğlu Osman	Maden Amelesi	230
65	Salih oğlu İsmail	Asker	-
66	Ali oğlu Süleyman	Kıracı	110
67	Mustafa oğlu Mehmet	Maden Amelesi	110
68	Talim Mehmet oğlu Hüseyin	Nalbant	340
69	Hacı İbrahim oğlu Mustafa	Nalbant	120
70	Mustafa oğlu Abdurrahman	Saraç	260
71	İsmail oğlu Ahmet	Hizmetkâr	120
72	Muhsin oğlu Abdi	-	250
73	Ali oğlu Abdullah	-	60
74	Abdi oğlu Sofyalı Ahmet	Maden Amelesi	120
75	Abdi oğlu —	Kıracı	190
76	Feyzullah oğlu Emrah	Kıracı	180
77	İskender oğlu Tosun	Kıracı	140
78	Osman oğlu Ali	-	170
79	— oğlu Abdurrahman	-	180
80	Hallaç Mustafa Ailesi Emlâkî	Hallaç	110
81	Sadullah Ağa oğlu Seyit Ali Ağa	-	1.190

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15.

Tablo (2)'de görüldüğü üzere Hoca Sefer Mahallesi, temettüat defterlerinde “81” haneli bir yerleşim yeri olarak yer almaktadır. Aynı dönemde ait nüfus defterinde ise hane sayısı “82” olarak belirtilmiştir. Bu hanelerden 29’u nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlıdır. Geriye kalan 52 hanenin 39’u ise nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de birbirinden farklıdır. Kalan 13 hanedeki isimler birbiriyle benzer olmakla birlikte bu kişilerin aynı kişiler olup olmadığı kesin değildir. Zira bu kişilere ait kayıtlarda birtakım eksiklikler bulunmaktadır. Bununla birlikte defterlere ilişkin göz ardı edilmemesi

gereken bir diğ er husus ise, nüfus defterindeki hane ibaresinin bir evi, temettüat defterindeki hane ifadesinin ise bir vergi mükellefini belirtmesidir.

Bu sayılar esas alındığında, defterlerdeki benzerlik oranı %35,80, farklılık oranı ise %48,14 olmaktadır. Belirsizler bu sayıya dâhil edilmemiştir. Şayet onlar da bu sayıya dâhil edilirse aradaki fark daha da artacaktır. Aynı döneme ait kayıtlar olmasına karşın defterlerde bu tarz farklılıkların görülmesinin nedeni ise yukarıda da ifade edildiği üzere defterlerin tutuluş şekli ve amacı ile ilgilidir (Bizbirlik ve Atar, 2009, s. 38).

Her iki defter türünde de kayıtlı olan kişilere ait liste ise şu şekildedir:

Tablo 3: Nüfus ve Temettüat Defterlerinin Her İkisinde de Kayıtlı Olan Kişilerin Listesi

Hane	No	İsim	Yaş	Meslek	Çocuk Sayısı (Erkek)	Fiziksel Özellikleri	Senelik Vergi Miktarı (Kuruş)	Senelik Tahmini Kazancı (Kuruş)
1	1	Mehmet Kâmil	40	-	1/oğ lu 1/yeğ en 1/kardeş i	Uzun boylu, kumral sakallı	170	930
2	2	İsmail	27	Asker	-	Uzun boylu, siyah bıyıklı	-	-
3	3	Kör Hasan	45	Maden Amelesi	-	Uzun boylu, sarı bıyıklı	7	140
4	4	Mehmet	28	Bakkal	-	Uzun boylu, sarı sakallı	16	110
5	5	Ahmet	22	-	-	Orta boylu, ter bıyıklı	-	-
6	6	Ali	42	-	-	Orta boylu	6	120
7	7	Molla Ali	25	Maden Amelesi	-	Kısa boylu ter bıyıklı	20	340
8	8	Abdurrahman	20	Asker	-	Orta boylu, ter bıyıklı	-	-
9	9	Deli Ahmet	35	Maden amelesi	-	Kısa boylu, ince siyah bıyıklı	6	110
10	10	Molla Hasan	22	-	1/kardeş i	Orta boylu, ter bıyıklı	-	90
11	11	Ahmet	51	Berber	1/oğ lu	Orta boylu, sarı sakallı	20	210
12	12	Mehmet	45	Maden Amelesi	-	Kısa boylu, ince kumral bıyıklı	12	310
13	13	İmamoğ lu Ali	75	-	-	Kısa boylu, koyu sakallı	-	-
14	14	İskender	35	-	-	Kısa boylu, kumral sakallı	-	200
15	15	Feyzullah	32	Maden Amelesi	-	Kısa boylu, kumral bıyıklı	8	210
16	16	Mustafa	54	-	2/oğ lu	Orta boylu, kır sakallı	-	200
17	17	Mehmet	35	Maden Amelesi	2/oğ lu	Orta boylu, kumral bıyıklı	10	140
18	18	Abdullah	55	Berber	2/oğ lu	Orta boylu, kır sakallı	-	350

H. 1259 ve H. 1260 Yıllarına Ait Nüfus ve Temettüat Defterlerine Göre Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesi / Pınar DOĞANAY

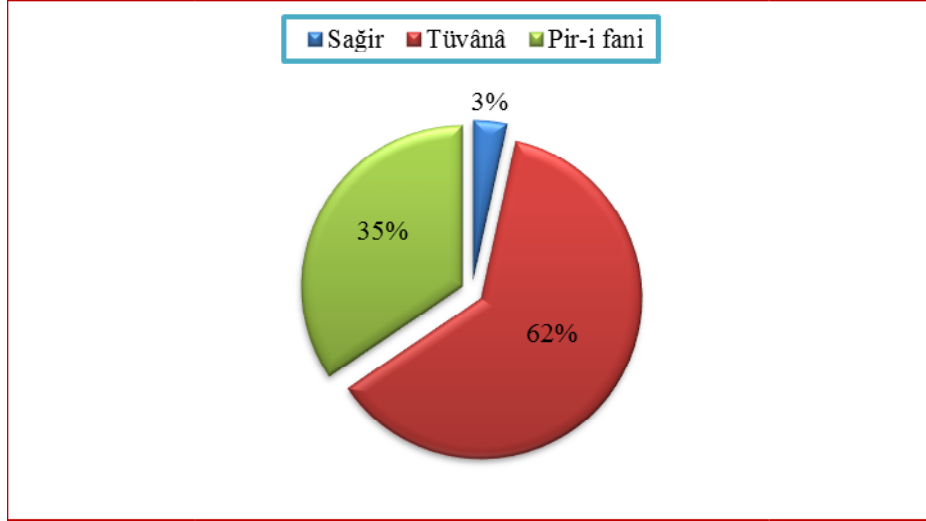
19	19	Ahmet	46	Maden Amelesi	2/oğlu	Orta boylu, kır sakallı	28	425
20	20	Mehmet	60	Maden Amelesi	-	Orta boylu, kır sakallı	10	150
21	21	Salih	65	Maden Amelesi	-	Kısa boylu, kır sakallı	10	150
22	22	Mehmet Şahin	12	-	1/Kardeşi	-	-	-
23	23	Abdurrahman	33	Saraç	-	Orta boylu, kumral sakallı	20	260
24	24	Osman	36	Maden amelesi	-	Kısa boylu, siyah sakallı	10	180
25	25	Osman	35	-	-	Orta boylu, kumral sakallı	10	170
26	26	İsmail	25	Asker	-	Kısa boylu	-	-
27	27	Süleyman	10	Kıracı	1/kardeşi	Orta boylu, ter bıyıklı	-	110
28	28	Abdi	37	-	2/oğlu	Uzun boylu, sarı sakallı	-	-
29	29	Mustafa	25	Maden Amelesi	-	Kısa boylu, ince kumral bıyıklı	-	110

Kaynak: BOA. NFS. d. 6156/17-19; BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15.

Defterlerdeki benzerlik oranının yaklaşık %36 olması, mikro düzeyde de olsa mahalledeki kişiler hakkındaki bilgilerin detaylandırılmasına imkân vermektedir. Öyle ki tablo (3)'de yer alan 29 haneye ait bilgiler, hem tablo (1), hem de tablo (2)'de yer alan kişilere göre daha detaylıdır. (2) numaralı tabloya bakıldığında, mahalledeki nüfusun önemli bir kısmının madencilik sektöründe hizmet verdiği rahatlıkla söylenebilirken, (1) numaralı tabloda böyle bir şeyi söyleyebilmek mümkün değildir. Yine (1) numaralı tabloya bakarak mahallede ikamet eden nüfusun büyük çoğunluğunu 12-40 yaş aralığındaki kimselerin oluşturduğu ifade edilebilirken, (2) numaralı tabloya bakarak bunu ifade edebilmek mümkün değildir. Ancak her iki defter türündeki bilgilerin bir araya getirildiği (3) numaralı tabloya bakıldığında, mahallede ikamet eden kişilere ait bilgilerin daha detaylı hale geldiği görülmektedir. Örneğin; (3) numaralı tabloda yer alan Mehmet Emin Ağa oğlu Mehmet Kâmil örneği incelendiğinde; Mehmet Kâmil'in 40 yaşında, uzun boylu, kumral sakallı bir kimse olduğu, hane nüfusunda oğlu Salih Ahmet'in yanı sıra yeğeni Seyit Mustafa ve kardeşi İbrahim Ağa'nın da kayıtlı olduğu görülmektedir. Senelik vergi miktarının "170" kuruş olduğunun belirlendiği Mehmet Kâmil'in, yıllık temettüatının ise "930" kuruş olduğu görülmektedir. Mehmet Kâmil'e ait bu bilgilerden yaş, fiziksel özellikler ve hanedeki diğer kişilerin isimleri nüfus defteri üzerinden, vergi miktarı, yıllık kazancı gibi sayısal veriler de temettüat defteri üzerinden belirlenmiştir.

4. Hoca Sefer Mahaltesinde İkamet Eden Nüfusun (Erkek) Yaş Dağılımı

Nüfus defterlerindeki kayıtlara göre toplam "137" erkek nüfusun bulunduğu Hoca Sefer Mahaltesindeki erkeklerin büyük çoğunluğunu, tûvânâ olarak nitelendirilen 12-40 yaş aralığındaki kimseler oluşturmaktadır. Nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan kişilerin yaş dağılımına bakıldığında, mahallenin geneli ile benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Bu kişilere ait detaylı grafik aşağıdaki gibidir:

Grafik 1: Nüfus ve Temettüat Defterlerinin Her İkisinde de Kayıtlı Olan Kişilerin Yaş Dağılımı

Kaynak: BOA. NFS. d. 6156/17-19; BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15.

Grafik (1)'de görüldüğü üzere nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan “29” kişinin %62’sini tüvânâ olarak nitelendirilen 12-40 yaş aralığındaki kimseler oluşturmaktadır. Sağır olarak nitelendirilen 0-11 yaş grubundaki kişilerin oranının %3 olduğu bu kişiler arasında pir-i fani bir diğer ifade ile yaşlı, ihtiyar olarak nitelendirilen kişilerin oranı ise %35’dir.

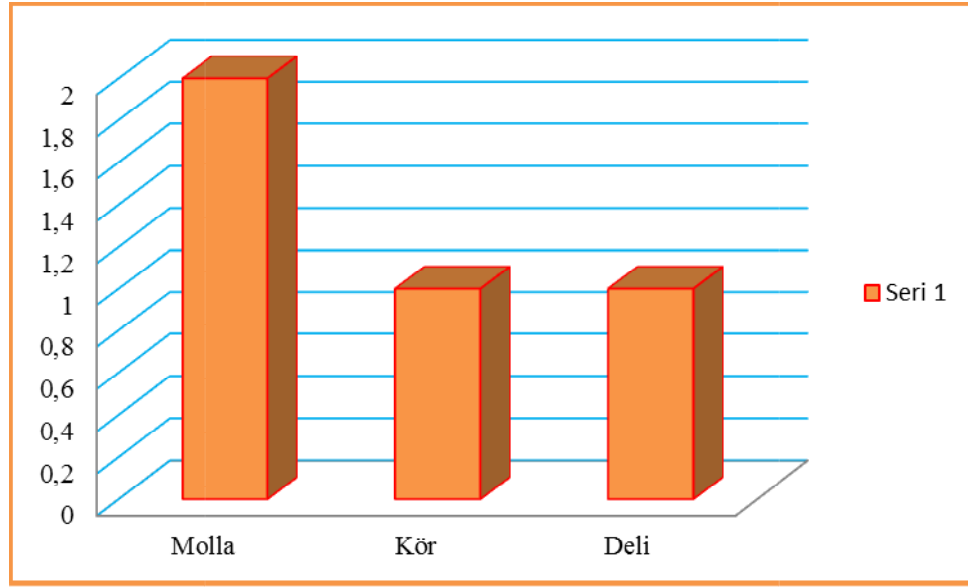
5. Hoca Sefer Mahallesinde İkamet Eden Nüfusun Kullandığı Lakaplar

Defterlerdeki kayıtlar kişilerin lakapları hakkında da bilgi vermektedir. Hem nüfus defterlerinde hem de temettüat defterlerinde sıkça rastlanılan bu lakaplar arasında en yoğun olarak kullanılan Ağa ve Hacı’dır. Ardından ise Molla ve Şeyh gibi unvanlar gelmektedir. Kaza genelinde ayrıca kişilerin dış görünüşünden, fiziksel eksikliklerinden, mesleklerinden, memleketlerinden veya milletlerinden esinlenerek oluşturulan lakaplar da bulunmaktadır. Örneğin, Abacı, Berber, Kasap, Değirmenci, Boyacı, Debbâğ, Fırıncı, Terzi, Meyhaneci ve Hallaç gibi lakaplar kişilerin mesleklerinden esinlenerek oluşturulan lakaplar iken, Topal, Uzun, Çolak, Kör, Şişko, Kır, Toy, Küçük, Yamuk, Kara ve Kuru gibi lakaplar kişilerin dış görünüşü ve fiziksel eksikliklerinden esinlenerek oluşturulmuştur. Arnavut, Boşnak, İstanbullu, Kocaelili, Köstenceli, Sofyalı ve Edimli gibi lakaplar ise millet ve memleket bildiren lakaplardır. Ayrıca kaza genelinde Katil ve Karanlık gibi kişilerin karakterlerinden veyahut işledikleri suçlardan dolayı oluşturulan lakaplar da bulunmaktadır (Canova, 2019, s. 24). Bunlar arasında kişilerin meslekleri ve fiziksel eksikliklerinden esinlenerek oluşturulan lakaplar diğerlerine nazaran sayıca daha fazladır.

Hoca Sefer Mahallesi özelinde incelendiğinde ise kaza geneli ile benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Ağa, Hacı, Molla, Şeyh gibi lakapların çoğunlukla kullanıldığı mahallede, kişilerin dış görünüşünden esinlenerek oluşturulan lakaplar da bulunmaktadır. Örneğin, mahallede ikamet eden 45 yaşındaki maden amesi Mehmet oğlu Hasan, kayıtlarda Kör Hasan olarak yer almaktadır. (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/3).

Nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan kişiler arasındaki lakap dağılımına bakıldığında ise ortaya aşağıdaki gibi bir grafik çıkmaktadır:

Grafik 2: Nüfus ve Temettüat Defterlerinin Her İkisinde de Kayıtlı Olan Kişilerin Kullandıkları Lakaplar

Kaynak: BOA. NFS. d. 6156/17-19; BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15.

Grafik (2)'de görüldüğü üzere nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan kişiler arasında lakap kullanan veya bir lakap ile anılan kişi sayısı oldukça azdır. Sadece 4 kişinin lakap kullanıldığının belirlendiği bu kişilerden, ikisi Molla, diğer ikisi ise Kör ve Deli olarak kayıtlarda yer almıştır.

Lakapların yanı sıra defterlerde kişilerin dış görünüşleri, fiziksel özellikleri hakkında da bilgi bulunabilmektedir. Ancak bunlar sonucu da ciddi ölçüde etkileyecek bulgular değildir. Bu nedenle çalışma içerisinde ayrı bir başlık altında bunların belirtilmesine gerek görülmemiştir.⁴

6. Hoca Sefer Mahallesinde İkamet Eden Nüfusun Meslek Dağılımı

Sahip olduğu maden yatakları sayesinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en önemli ve en zengin yerleşim yerlerinden birisi olan Samakov'un bu özelliği, Hoca Sefer Mahallesi'nin temettüat defterlerinde de ziyadesiyle kendini göstermektedir. Öyle ki Hoca Sefer Mahallesi'nin temettüat defterine bakıldığında, mahallede ikamet eden ahalinin %47 gibi önemli bir kısmının, madencilik sektöründe çalışan kimseler oldukları görülmektedir⁵(BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15). Geriye kalanların ise farklı sektörlerde hizmet verdiği mahallede, yoğun olarak bulunan diğer meslek grubu ise %17 ile kiracılarıdır. Kiracılar olarak kastedilen ise taşınabilir ya da taşınmaz mal varlıklarını kiraya vererek bundan gelir elde eden kimselerdir. Ancak bunları tarım alanlarını kiraya veren kimseler ile karıştırmamak gerekmektedir. Zira Hoca Sefer Mahallesi'nde ziraatla uğraşan ve bundan gelir elde eden kimse bulunmamaktadır. Kiracıların ardından %12 ile asker olarak kayıtlı olanların geldiği mahallede ayrıca nalbant, berber, bakkal, tüccar, debbağ, fabrika sahibi, hallaç, doğramacı, dellâl, hizmetkâr ve saraç gibi farklı meslek gruplarına sahip olanlar da bulunmaktadır. Ancak bunlara ilişkin bilgiler sınırlıdır. Örneğin, fabrikanın ne fabrikası olduğu kayıtlarda

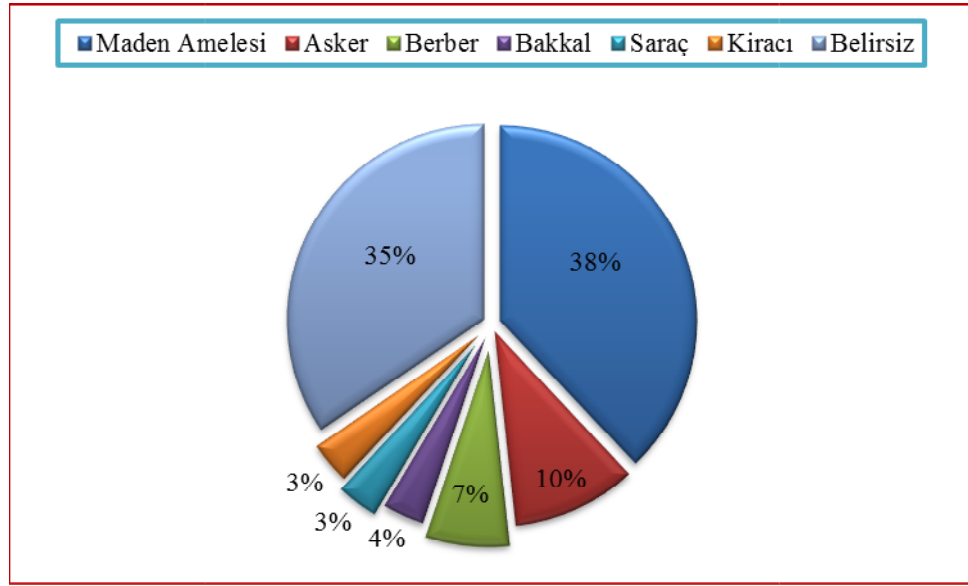
⁴Ayrıntılı bilgi için Bk. Tablo 3.

⁵Bu durum sadece Samakov Kazası ve ona bağlı yerleşim yerleri için geçerli değildir. Öyle ki Osmanlı Rumelisi'nin bazı şehirlerinde de benzer bir durum söz konusudur. Örneğin, Çimen Kazası Gölcük köyünde ikamet eden ahalinin yaklaşık %68'i kömür madenlerinde hizmet vermektedir. Bu durum Gölcük köyünün temel geçim kaynağının, kömürcülüğe dayandığını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. (Durdu, 2022, s. 350).

belirtilmemiştir. Fakat kazada bulunan fabrikaların ekseriyetle demir fabrikası olması nedeniyle buradaki fabrikanın da demir fabrikası olma olasılığı oldukça yüksektir. Zira Samakov demir madenleri üzerinden gelir elde eden bir şehirdir. Diğer taraftan mahalledeki kişilerin büyük bir kısmının madenlerde çalışması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Mahallenin genel tablosu yukarıda ifade edildiği gibidir. Nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan kişilerin meslek dağılımına bakıldığında ise mahallenin genelinden biraz daha farklı bir grafik karşımıza çıkmaktadır. Örneğin mahallenin genelinde kiracı olarak gelir elde edenlerin sayısı bir hayli fazla iken bu kişiler arasında kiracılıktan gelir elde edenlerin oranı %3'tür. Ayrıca bunlar arasında mesleği net olarak belirlenmeyen kimseler de bulunmaktadır. Bunlara ilişkin ayrıntılı grafik ise aşağıdaki gibidir:

Grafik 3: Nüfus ve Temettüat Defterlerinin Her İkisinde de Kayıtlı Olan Kişilerin Meslek Dağılımı

Kaynak: BOA. NFS. d. 6156/17-19; BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15.

Grafik (3)'te görüldüğü üzere nüfus ve temettüat defterlerinde benzer olarak tespit edilen kişilerin büyük bir kısmını mahallenin genelinde olduğu gibi madencilik sektörüne hizmet veren kişiler oluşturmaktadır. Bunların oranının %38 olduğu bu kişiler arasında asker olarak kayıtlı olanların oranı %10, berberlerin %7, bakkalların %4, saraç ve kiracıların oranı ise %3'tür. Bunlar arasında meslekleri tespit edilemeyenlerin oranı ise %35'tir.⁶

7. Hoca Sefer Mahallesinde İkamet Eden Nüfusun Temettüat Miktarı

Temettüat defterlerinde, nüfus defterlerinin aksine "varidâtından veya mecmûundan bir senede temettüati" başlığı altında, hanelerin toplam gelir miktarı kaydedilmiştir. (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15). Mahallenin gelir dağılımının anlaşılması açısından oldukça önemli olan bu veriler, mahallede ikamet eden kişilerin zanaat, ticaret, hayvancılık vb. alanlardan elde ettikleri kazançlardan oluşmaktadır. Defterde yer alan kayıtlara göre Samakov Kazasının⁷ bu dönemdeki toplam gelir miktarı; 499,165 kuruştur. Bunun 231,

⁶ Nüfus ve temettüat defterlerinde benzer olarak kayıtlı olan bu kişilerin meslek bilgilerinin önemli bir kısmı ise yine Temettüat verilerinden elde edilmiştir. Zira hem giriş kısmında, hem de tablo (1)'de belirtildiği üzere Nüfus Defterlerindeki kayıtlarda, mahallede ikamet eden birkaç kişi hariç diğerlerinin meslek bilgileri yer almamaktadır.

⁷ Temettüat defterlerine göre Samakov Kazasında bu dönemde on dört mahalle bulunmaktadır. Bunlardan yedisi Müslümanlara, yedisi ise gayrimüslimlere aittir. Müslümanlara ait mahalleler, Tekke, Hoca Sefer, Kuşunlu, Musalli, Cami-i Atik, Nazır Cafer ve Mehmed Çavuş şeklinde kaydedilmişken; gayrimüslimlere ait mahalleler, Mandal, Leşker, Belas, Koca Papaz, Esker Kenarı, Yovan ve Dosik

213 kuruşu Müslümanlara, 267, 952 kuruşu ise gayrimüslimlere aittir. Mahalleler arasında en yüksek gelire sahip mahalle Nazır Cafer olup bunu sırasıyla; Belas, Koca Papaz, Mandal, Cami-i Atik, Hoca Sefer, Dosik, Leşker, Musalli, Esker Kenar, Yovan, Tekke, Kurşunlu ve Mehmed Çavuş Mahalleleri takip etmektedir. Bunların gelir dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 4: Samakov Kazasındaki Mahallelerin Ortalama Gelirleri

Mahalle İsmi	Hane Sayısı	Toplam Gelir (Kuruş)
Nazır Cafer	33	94,275
Belas	141	57,147
Koca Papaz	172	55,053
Mandal	203	44,025
Cami-i Atik	38	41,395
Hoca Sefer	81	31,760
Dosik	33	30,202
Leşker	163	28,455
Musalli	54	26,740
Esker Kenar	104	26,648
Yovan	40	26,422
Tekke	86	16,288
Kurşunlu	57	13,615
Mehmed Çavuş	33	6,985
Toplam	1.238	499,165

Kaynak: Canova, 2019, s.29.

Tablo (4)'te yer alan mahallelerden Nazır Cafer, Cami-i Atik, Hoca Sefer, Musalli, Tekke, Kurşunlu ve Mehmed Çavuş Mahalleleri Müslümanlara ait olup geriye kalanlar gayrimüslimlere aittir (Canova, 2019, s. 10). Bunlardan Hoca Sefer Mahallesi kaza genelinde en yüksek gelire sahip altıncı mahalle olup toplam temettü miktarı; 31,760 kuruştur.⁸ Müslüman Mahalleleri arasında ise Hoca Sefer Mahallesi, en yüksek gelire sahip üçüncü mahalledir.

Kaza genelindeki yüksek gelirli hanelere bakıldığında ise en yüksek gelire sahip kişinin Nazır Cafer Mahallesinde ikamet etmekte olan Mehmed Şakir Ağa olduğu görülmektedir. Toplam temettü miktarı 37,325 kuruş olan Mehmed Şakir Ağa'nın bu kazancı kazada bulunan çoğu mahallenin toplam hâsılatından fazladır. Mal varlıkları arasında 1 fabrika, çok sayıda büyükbaş hayvan bulunan Mehmed Şakir Ağa'nın gelirleri arasında ayrıca 116 dönüm çayır da bulunmaktadır (Canova, 2019, s. 31). Kaza genelinde en yüksek kazanca sahip diğer hane reisleri ise Cami-i Atik Mahallesi ile Hoca Sefer Mahallesinde ikamet etmektedir. Bunlardan Cami-i Atik Mahallesinde ikamet eden İbrahim Ağa'nın toplam geliri 27,040 kuruş, Hoca Sefer Mahallesinde ikamet eden Mehmet Salim Bey'in de 17,720 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2). Bu kişiler de kayıtlarda fabrika sahibi olarak yer almaktadır. Mehmet Salim Bey'in ardından Hoca Sefer Mahallesinde en yüksek hasılatla sahip diğer bir kişi ise Seyit Ali Ağa'dır (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2). Hasılatının önemli bir kısmını ticaretten elde eden Seyit Ali Ağa'nın toplam temettü miktarı 1,190 kuruştur. (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/15).

olarak kaydedilmiştir.

⁸Bazı kişilere ait temettü geliri net olarak belirlenememiştir. Bu nedenle bu elde edilen miktarda küçük miktarlarda eksikliklerin olabilmesi kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bazı çalışmalarda mahallenin temettü geliri 31,915 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. (Canova, 2019, s. 29).

Mahallenin geri kalanının önemli bir kısmı ise geçimini madencilikten sağlamaktadır. Yıllık temettü miktarları “110 ile 180” kuruş arasında değişkenlik gösteren bu kişilerin kazançlarındaki farklılığın temel nedeni, gelirlerini farklı kaynaklarla desteklemeleridir. Örneğin, (13) nolu hanede kayıtlı Sadullah oğlu Mehmet’in maden amelesi olarak senelik temettüatı 160 kuruş iken, kiraya verdiği bakkal ve saatçi dükkânı ile hayvanlardan elde edilen hâsılatla birlikte senelik temettüatı 310 kuruş olmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/4). Mahallede ikamet eden bu kişiler, aynı zamanda büyük baş hayvanlar ile kiraya verilen dükkân ve ziraî aletlerden de kazanç elde etmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15). Ayrıca kayıtlarda “Çayır Öşürü” olarak geçen, her yıl çayırın biçilmesinden elde edilen gelir de mahalledeki kişilerin mal varlıklarında önemli bir yere sahiptir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15).

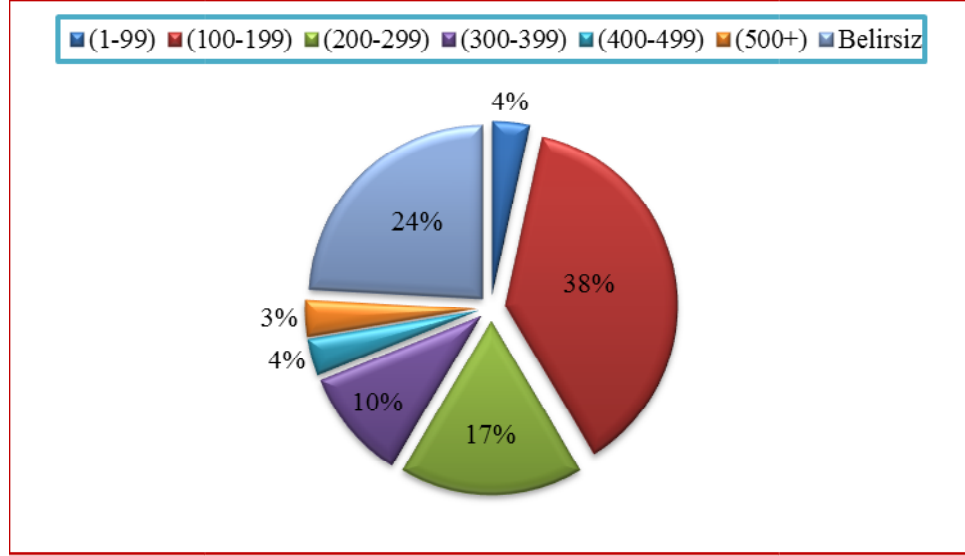
Mahalledeki kişilerin büyük çoğunluğu “100 ile 199” kuruş aralığında bir kazanca sahiptir. “1 ile 99” kuruş aralığında temettü geliri bulunanların oranının %6 olduğu mahallede, 400 kuruş ve üzeri kazanca sahip olanların oranı da bu sayıya eşittir. Bu kişilerin yanı sıra mahallede bulunanlar arasında herhangi bir kazancı bulunmayan kimseler de bulunmaktadır. Bunların oranı da yaklaşık %20’dir.

Mahallede bulunan düşük gelirli haneler ise (60) ve (73) nolu hanelerdir. Bunlardan (60) nolu hanede ikamet eden Hüseyin oğlu Yusuf’un senelik temettü geliri 60 kuruştur ve kazancını mısırçılıktan elde etmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/12). (73) nolu hanede ikamet eden Ali oğlu Abdullah ise kahvehanede çalışarak senelik 60 kuruş kazanmaktadır (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/14). Örneklerde görüldüğü üzere Osmanlı toplumunda, unvan sahibi kişiler ile herhangi bir unvana sahip olmayan kişiler arasında gelir düzeyi bakımından farklar vardır. Ancak bu durum yalnızca unvan sahibi olup olmamakla da ilişkili değildir. Zira unvan sahipleri arasında da gelir farklılıkları bulunmaktadır (İlter, 2022, s. 458). Yukarıda yer alan Mehmet Salim Bey ve Seyit Ali Ağa örnekleri incelendiğinde unvan sahipleri arasında da kazanç farklılıklarının nasıl değişiklik gösterdiği net olarak görülmektedir.

Mahalledeki genel tablonun bu şekilde olduğu bu kayıtlar üzerinden nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan kişilerin durumuna bakıldığında ise karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır;

Senelik toplam temettü miktarı 5,015 kuruş olan bu kişiler arasında en yüksek gelire sahip kişi, (1) nolu hanede ikamet eden Mehmet Kâmil’dir. Senelik 930 kuruşluk bir kazancı bulunan Mehmet Kamil’in bu kazancının 580 kuruşu çayır öşüründen, 350 kuruşu da büyükbaş hayvanlar ile icara verdiği tahta bıçkısından gelmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2). Bunlar arasında en düşük kazanca sahip kişi ise “90” kuruşluk gelir ile (57) nolu hanede kayıtlı olan Ahmet oğlu Molla Hasan’dır. Molla Hasan’ın bu kazancının 40 kuruşu çayır öşüründen, 50 kuruşu da kömürcü dükkânından gelmektedir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/11). Geriye kalanların büyük çoğunluğunun ise “100 ile 199” kuruş aralığında gelire sahip olduğu bu kişilerin temettü dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 4: Nüfus ve Temettüat Defterlerinin Her İkisinde de Kayıtlı Olan Kişilerin Senelik Temettü Miktarı

Kaynak: BOA. NFS. d. 6156/17-19; BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199, 2-15.

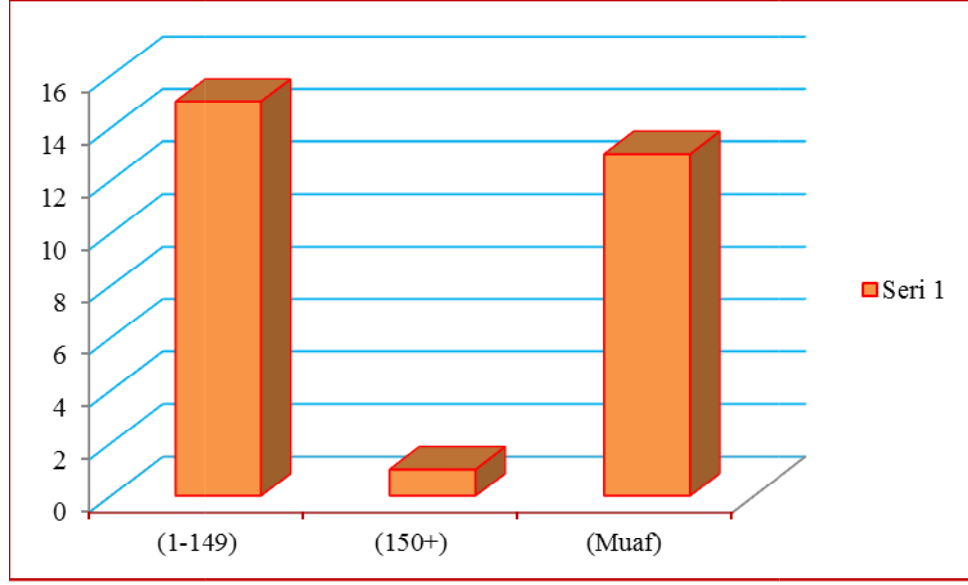
Grafik (4)'te görüldüğü üzere nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan kişilerin %38'i, senelik "100 ile 199" kuruş arasında bir gelir elde etmektedir. "1-99" kuruş ile "400-499" kuruş aralığında kazançta sahip olanların oranının %4 olduğu bu kişiler arasında herhangi bir geliri bulunmayanların oranı ise %24'tür. Bu kişiler kayıtlara, "fukaradan olduğu" şeklinde kaydedilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/11).

8. Hoca Sefer Mahallesinde İkamet Eden Nüfusun Vergi Miktarı (Vergi-i Mahsûsa)

Tanzimat'tan sonra uygulanmaya başlanan ve başlangıçta yılda iki defa alınan Vergi-i Mahsûsa, örfi vergiler yerine konulmuştur. Bazı istisnalar hariç herkesten ekonomik durumuna göre alınan bu vergi, zaman içerisinde farklı isimlerle anılmıştır (Metin, 2017, s. 420). Temettüat defterlerindeki kayıtlara göre Samakov Kazasında bulunan 14 mahallenin toplam vergi-i mahsûsa miktarı; 49, 007,25 kuruştur (Canova, 2019, s. 62).

Mahalleler arasında en yüksek vergi-i mahsûsa miktarı, 9,344 kuruşla gayrimüslim mahallelerden olan Belas Mahallesi aittir. İkinci sırada ise 8,896 kuruşla gayrimüslimlere ait bir diğer mahalle olan Koca Papaz Mahallesi gelmektedir (Canova, 2019, s. 62). Hoca Sefer Mahallesi ise senelik 1,100 kuruşluk vergi-i mahsûsa bedeli ile mahalleler arasında en fazla vergi ödeyen on birinci mahalledir. Müslüman Mahalleler arasında ise dördüncü sırada yer alan mahallede hane başına düşen ortalama vergi bedeli, 13, 4 kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15; Canova, 2019, s. 62). En yüksek vergi-i mahsûsa bedelinin "170" kuruş olduğu mahallede en düşük vergi bedeli ise "6" kuruştur (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15). Vergi-i mahsûsa miktarları net olarak tespit edilemeyenlerin oranının %1 olduğu mahallede, muaf olanların oranı ise %43'tür (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15).

Nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de benzer olarak kayıtlı olanların durumu ise aşağıdaki gibidir:

Grafik 5: Nüfus ve Temettüat Defterlerinin Her İkisinde de Kayıtlı Olan Kişilerin Vergi-i Mahsûsa Miktarı

Kaynak: BOA. NFS. d. 6156/17-19; BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2-15.

Grafik (5)'te görüldüğü üzere nüfus ve temettüat defterlerinin her ikisinde de kayıtlı olan kişilerden 15'i "1 ile 49" kuruş aralığında bir vergi miktarı ödemektedir. Büyük çoğunluğunun ortalama bir gelire sahip olduğu bu kişilerden sadece birkaçı senelik "150" kuruş ve üzeri bir vergi miktarı ödemektedir. Bu kişiler aynı zamanda mahalledeki en yüksek gelir düzeyine sahip kişilerdir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2).

Vergi-i mahsûsa dışında Osmanlı Devleti'nde cizye, aşar ve rûsûmât vergileri de alınır. Bunlardan cizye, gayrimüslim erkeklerden alınan bir vergi türüdür. Samakov Kazasında bulunan yedi gayrimüslim mahallesinde toplam 819 hane bulunmakta olup bunların 728'i cizye vergisi ödemektedir. Muaf olan hane sayısının 91 olduğu bu mahalleler arasında en yüksek cizye miktarı; Koca Papaz, Belas ve Dosik Mahallelerinde ödenirken, en düşük cizye miktarı, Mandal ve Leşker Mahallelerinde ödenmektedir (Canova, 2019, s. 60).

Bir diğer vergi türü olan aşar ise toprak mahsullerinden alınmaktadır. Tanzimatla birlikte toprağın verim gücüne ve sulama imkânına göre 1/10 oranında tahsil edilmeye başlanan bu vergi türünün çoğunu, hububattan alınan öşür oluşturmaktadır (Tabakoğlu, 2007, s. 101). Hoca Sefer Mahallesinde ziraatla uğraşan ve bundan gelir elde eden kimse bulunmadığı için bu vergi türünü ait bir kayda rastlanılmamıştır. Kaza genelinde ise bu vergi türü sadece Yovan ve Dosik Mahallesinden alınmıştır. Çünkü ziraat sadece bu iki yerleşim yerinde yapılmaktadır. Toplam 1,338 kuruşluk aşar vergisinin ödendiği kazada bu verginin 703 kuruşu Yovan Mahallesinden, 635 kuruşu ise Dosik Mahallesinden alınmıştır (Canova, 2019, s. 63).

Diğer bir vergi türü olan rûsûmât ise devletin verdiği hizmetlere karşılık aldığı vergilere denilmektedir (Tabakoğlu, 2007, s. 582). Kaza genelinde toplam 106,38 kuruşluk bir rûsûmât vergisinin ödendiği Samakov'da ödenen bu miktarın 60,779 kuruşu Nazır Cafer, 22,011'i Cami-i Atik, 11,800'ü Musalli ve 11,790'ı Hoca Sefer Mahallesinden alınmıştır (Canova, 2019, s. 65). Hoca Sefer Mahallesinde bu vergi türünü ödeyen kişi (3) nolu hanede ikamet eden Fabrika Sahibi Mehmet Salim Bey'dir. Temettüat defterinde toplam rûsûmât bedeli "11.800" kuruş olarak belirtilen Mehmet Salim Bey'in ödediği bu miktar esasen

11.800 değil, 11.790 kuruştur.⁹ Bunun 11.380'ini cânib-i mûrtemür, 410'u ise mukâtaa olarak tahsil edilmiştir (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2).

Sonuç

Nüfus ve temettüat defterlerine göre Samakov Kazası Hoca Sefer Mahallesinin incelendiği bu çalışmada, şu çıkarımlara ulaşılmıştır;

H.1259-1260/ M.1843-1845 yılları arasında toplam 137 erkek nüfustan oluşan Hoca Sefer Mahallesinin tahmini toplam nüfus sayısı 274, hane sayısı 82'dir. Bu hanelerden 29'u nüfus ve temettuat defterlerinin her ikisinde de yer almaktadır. Geriye kalan hanelerden 39'u ise her iki defter türünde de birbirinden farklıdır. Kalan 13 hanedeki isimler defterlerde yer almakla birlikte bu kişilerin aynı kişiler olup olmadığı kesin değildir. Zira her iki defter türünde de bu kişilere ait bilgilerde birtakım eksiklikler bulunmaktadır.

Defterlerde kayıtlı olan bu kişilerin büyük kısmını tüvânâ olarak nitelendirilen 12-40 yaş aralığındaki kimseler oluşturmaktadır. Pir-i fâni diğer bir ifade ile koca, ihtiyar olarak nitelendirilen 40 yaş üzeri kimselerin nüfus yoğunluğu bakımından ikinci sırada bulunduğu mahallede sağır olarak nitelendirilen 0-11 yaş grubundakiler ise son sırada yer almaktadır.

Kazadaki mahalleler arasında en yüksek gelire sahip altıncı mahalle olan Hoca Sefer Mahallesi, Müslüman Mahalleler arasında ise üçüncü sırada yer almaktadır. Toplam temettü miktarı 31,760 kuruş olarak hesaplanan mahallenin ortalama temettü miktarı "100 ile 199" kuruş aralığında değişmektedir. Vergi-i mahsûsa bedeli ise 1, 100 kuruş olarak hesaplanan mahallede hane başına düşen ortalama vergi miktarı 13, 4 kuruştur. En yüksek vergi-i mahsûsa miktarının "170" kuruş olduğu mahallede en düşük bedel ise "6" kuruştur. Vergi-i mahsûsa dışında rüsûmât vergisinin de ödendiği mahallede toplam rüsûmât bedeli "11.790" kuruştur.

Madencilik ve buna bağlı iş kollarının en önemli geçim kaynağı olduğu mahallede ayrıca hayvancılık ve kira gelirlerden de kazanç sağlanmaktadır. Madencilik mahallede bu denli gelişmiş olmasının temel nedeni ise; Samakov'un zengin yer altı kaynaklarıdır. Özellikle demir madenleri açısından bir hayli gelişmiş bir yer olan Samakov'un bu özelliği, nüfus ve temettuat defterlerinde ziyadesiyle görülmektedir.

⁹ Toplama işlemi esnasında küçük bir yanlışlık yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. (BOA. ML. VRD. TMT. d. 11199/2).

Kaynakça

- [1] Adıyeke, Nuri (2000), “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, OTAM, S. 11(11). (769-823).
- [2] Akyel, Salih ve Savaş Sertel (2015), “Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği”, Journal of History and Future, S. 1 (1). (78-98).
- [3] Bizirlik Alpay ve Atar Zafer (2009), “XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterlerinin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevellî Çiftliği Temettuat Defteri Örneği”, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, S. 11(1). (37-57).
- [4] Canova, Fulya. (2019), Temettuat Defterlerine Göre Samakov Kazasının Sosyal ve İktisâdi Tarihi, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [5] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Samakov Nüfus Defteri, Defter Katalog No: 6150.
- [6] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Samakov Nüfus Defteri, Defter Katalog No 6151.
- [7] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Samakov Nüfus Defteri, Defter Katalog No 6156.
- [8] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hoca Sefer Mahallesi Temettuat Defteri, Defter Katalog No: 11199.
- [9] Doğan, Aysin (2014), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme”, Mediterranean Journal of Humanities, S. 4/2. (71-88).
- [10] Doğanay, Pınar (2022), “1831 Tarihli Nüfus Sayımı Verileri Üzerinden Samakov Kazasının Demografik ve İktisadi Yapısının İncelenmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 74. (113-131).
- [11] Doğanay, Pınar (2022), “H. 1246/M. 1831 Tarihli Ve 6150-6151 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Samakov’da Müslüman Nüfus ve Yerleşim Yerleri”, Abant Sosyal Bilimler Dergisi, S. 22/2. (782-798).
- [12] Doğanay, Pınar (2022), “Samakov Kazasında Meskûn Müslüman Ahalinin Nüfus Kayıtları (1831)”, Bulut Dülek (Ed.), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XVI, Eğitim Yayınevi, İstanbul.
- [13] Durdu, Mustafa (2022), “Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Çirmen Kazası Kovancılar ve Gölcük Köyleri (1844-45)”, Selçuk Türkiyat, sayı 55. (327-354).
- [14] Giz, Adnan (1970), “Samako Demir Madeni”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, S. 51. (15-16).
- [15] Güneş, Mehmet (2014), “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtlarının Tahlili”, Gazi Akademik Bakış, S. 8/15. (221-240).
- [16] Güran, Tefik (1985), “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, S. 41/1-4. (301-319).
- [17] Güran, Tefik (2000), “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, Halil İnalçık; Şevket Pamuk (Ed.), Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- [18] Halaçoğlu, Yusuf (1994), “Dellâl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul.

- [19]İlter, Mustafa (2022), Sembolik Sermayenin İktisadi Dönüşümü: Batı Anadolu’da Gelir, Unvan ve Statü, BELGİ, S. 24 (2). (449-471).
- [20]Karal, Enver Ziya (1997), Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- [21]Karpaz, H. Kemal (2010), Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul.
- [22]Kiel, Machiel (2009), “Samakov”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 36, İstanbul.
- [23]Korkmaz, Şerif (2017), II. Mahmud Döneminde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, S. 22. (87-108).
- [24]Koyuncu, Aşkın (2014), Tuna Vilâyeti’nde Nüfus ve Demografi (1864-1877), Turkishb Studies, S. 9 (4). (675-737).
- [25]Kütükoğlu, Mübahat S (1995), “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, S. 59 /225. (395-412).
- [26]Metin, Rafet (2017), “1260-61/1844-45 Temettuat Kayıtları Işığında Çullu Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 7/2. (409-424).
- [27]Özekmekçi, Mustafa Mesut (2020), İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, Abd Nüfus Sayımları ile Mukayesesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [28]Özekmekçi, Mustafa Mesut (2020), Bazı Osmanlı Nüfus Defterlerinde Mîm (م) ve Çeşitli Harfler ile Özel İşaretlerin Kullanımına Dair, History Studies, S. 12 (6). (3057-3072).
- [29]Özekmekçi, Mustafa Mesut (2021), 1830’ların Nüfus Defterlerinden Hareketle Osmanlı’da Askere Alınacakların Tespiti, BELGİ, S. 22 (2). (747-770).
- [30]Tabakoğlu, Ahmet (2007), “Resim”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34 İstanbul.
- [31]Tabakoğlu, Ahmet (2007), “Öşür”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34 İstanbul.
- [32] Yıldırım, Bülent (2011), Osmanlı Devleti’nde Yapılan İlk Modern Nüfus Sayımına (1881/1882-1893) Göre Edirne’deki Ermeni Nüfusu, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 1/2. (85-101).

Journal of Universal History Studies

***eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* Özelinde Osmanlı Müelliflerinin Kaleme Aldıkları Eserlerin
Nitelik ve Nicelik Bakımından İncelenmesi¹**

**Examination of the Works Written by Ottoman Scholars in Terms of Quality and
Quantity Specially of *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye***

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 01.04.2023 / 23.05.2023

pp. 128-146

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 6(1) • June • 2023 •

Nagehan Elemana

Researcher, Dr., Mersin, Türkiye

Email: nagehanyilmaz@yandex.com

Orcid Number: 0000-0002-0033-8082

Cite: Elemana, N. (2023). *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* Özelinde Osmanlı Müelliflerinin Kaleme Aldıkları Eserlerin Nitelik ve Nicelik Bakımından İncelenmesi . Journal of Universal History Studies , 6 (1) , 128-146 . DOI: 10.38000/juhis.1274361

¹ This article is analyzed by three reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale üç hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

*This work is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0 (Attribution-Non Commercial-Share Alike)

*There is no conflict of interest with any person/institution in the prepared article/ Hazırlanan makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Öz

Osmanlı Devleti'nin; askeri, siyasi, idari, ekonomik ve sosyal tarih alanlarına dair çok sayıda araştırma yapılmıştır. Fakat ilmi hayat, âlimler ve eserleri genellikle arka planda kalmıştır. Bunun nedeni ise, İslam'da ilmi hayatın Abbasi Devleti'nden sonra gerilediği veya durağanlaştığı şeklindeki genel kanaattir. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmış olan *eş-Şakâ'iku'n-Numâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Osmanlı âlimleri (1299-1566 yılları arasında) hakkında kısa bilgilerin verildiği biyografik bir eserdir. Bu çalışmada, *Şakâ'iku'n-Numâniyye* özelinde, Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserler nitelik ve nicelik bakımından incelenecektir. *Şakâ'ik*'den elde edilen veriler, konuyu somutlaştırmak ve daha kolay anlaşılır kılmak üzere kantitatif bir yaklaşımla değerlendirilerek, mümkün olduğunca tablo ve grafikler vasıtasıyla sunulacaktır. Bu çalışmada, Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserler tür ve konu bakımından neler ifade ediyor? Tür olarak telif eser mi ortaya koymayı tercih etmişlerdir yoksa şerh türü eserler mi kaleme almışlardır? Tercihlerinde neler etkili olmuştur? gibi soruların cevapları aranacaktır. Sonuç olarak bu veriler ışığında Osmanlı ilim hayatı ile ilgili bir kesit sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Haşiye, Ta'lika, Muhtasar, Tercüme.

Abstract

The Ottoman Empire; military, political, administrative, economic and social history has been discussed in many ways. However, scientific life, scholars and their works generally remained in the background. The reason for this is the general opinion that the scientific life in Islam declined or stagnated after the Abbasid State. *eş-Şakâ'iku'n-Numâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, written by Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, is a biographical work in which brief information about Ottoman scholars (between 1299 and 1566) is given. In this study, the works written by Ottoman scholars will be examined in terms of quality and quantity, in particular *Şakâ'iku'n-Numâniyye*. The data obtained from *Şakâ'ik* will be evaluated with a quantitative approach in order to concretize the subject and make it easier to understand, and will be presented through tables and graphics as much as possible. What do the works written by Ottoman scholars in this study mean in terms of genre and subject? Did they prefer to present copyrighted works as a genre or did they write gloss type works? What influenced their choices? Answers to questions such as: As a result, in the light of these data, it will be tried to present a section about the scientific life.

Keywords: Gloss, Hashiyah, Ta'lika, Summary, Translation.

“The pen is mightier than the sword.”²

Sir Edward Bulwer-Lytton

“Kalemsüz memleket dâyim olmaz ve
Dahi tıgsüz saltanat kâyım turmaz...”³

Firdevsî-i Rûmî

Giriş

“Kalem” medeniyetin temel unsurlarından biridir. Kalem aracılığıyla ortaya çıkan “kitap” ise medeniyetin devamlılığını ve gelişimini sağlayan en önemli araçtır. Çünkü kitaplar/ eserler-sansür ve otorite korkusu hariç- insanların çeşitli konularda bilgilerini aktarabildikleri, özgürce düşüncelerini ifade edebildikleri yegâne alandır. Tarihe baktığımızda genel olarak devletlerin ilmî anlamda gelişmişliğinin, medeniyet ve kuvvet bakımından gelişimi ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu noktada tarihin kahramanlar ve savaşlar dışında kalan ve daha az araştırılan/irdelenen kısmı olan ilmi hayat önem kazanmaktadır. Fahri Unan’ın da belirttiği gibi Osmanlı ilim adamlarının;

“Ortaya koydukları eserlerin nitelikleri, bunların hangi endişelerle kaleme alındıkları, ihtiva ettikleri konular; konuların ele alınış ve işleniş tarzları -metodolojileri-, ilgili oldukları sahalara ne ölçüde katkıda buldukları, hangi noktalarda daha verimli ve daha orijinal oldukları teferruatlı bir şekilde incelenmek durumundadır” (Unan, 1999, s. 669).

Bu çalışma, Osmanlı tarihinin “kılıç”la ilişkisinden ziyade “kalem”le olan ilişkisine dair tespitlerde bulunmayı, Osmanlı’nın ilmi hayatı ile ilgili kantitatif bir katkı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Osmanlı’da müelliflerin ne tür kitaplar/risaleler kaleme aldıkları ve şerh, haşiye tefsir, ta’lika, çeviri ve muhtasar türü eserlerin telif eserlere olan oranı, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* aracılığıyla belirlenmeye ve değerlendirilerek dönemin ilmi açıdan bir portresi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Konuyu tarihsel bağlamda değerlendirecek ve sondaj yöntemi ile ilerleyecek olan çalışmada ayrıca şu soruların cevapları aranacaktır: Müelliflerin eser yazmasının nedeni neydi, eser yazmanın itibari bir değeri var mıydı? Günümüzde yayın yapmak akademik yükselmenin gereklerinden biridir. Peki, o dönem böyle bir zorunluluk var mıydı? Ya da eser sahibi olmanın istihdam edilme, istihdam edilen yer ya da alınan maaş miktarı üzerinde bir ayrıcalık yaratma durumu var mıydı? Şerh, haşiye ya da ta’lika yazılan eserlerden öne çıkan, sürekli tekrarın üzerine şerh türü eserler yazılan eserler var mıydı? Eğer varsa bunun nedeni neydi? Alanlarında yazılmış en iyi, en önemli eserler olmaları mı? Yoksa başka sebepler mi vardı?

Bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılan *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Taşköprülüzâde İsmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (ö. 969/1561) tarafından Arapça olarak kaleme alınmış biyografik bir eserdir. 1299-1558 yılları arasında yaşamış 371 ulema ve 150 şeyhin hayat hikâyelerini içermektedir. Alanının öncülerinden olan *Şakâ'ik*, çok sayıda istinsah edilerek kısa sürede Osmanlı coğrafyasında yayılmış, çevirileri ve zeyilleri ile birlikte, etkisi 20. Yüzyıla kadar sürecek ilmî bir hareket; “*Şakâ'ik* çevirileri ve zeyilleri geleneği” başlamıştır (Taşköprülüzâde, 2019, s. 9).

² Lytton, 1839, s. 39.

³ Firdevsî-i Rûmî, 2017, s. 180.

Şakâ'ik dışında, verileri yorumlayabilmek ve boşlukları doldurabilmek adına birçok tetkik eserden yararlanılmıştır. Konuyla ilgilenen araştırmacılar için yol gösterici olması açısından Osmanlı eğitim tarihi ile ilgili burada zikredilmesi elzem bazı çalışmalar mevcuttur. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun *Osmanlı Bilim Mirası* (2013) adlı eseri ciddi anlamda kapsamlı bir çalışmanın ürünüdür. İhsanoğlu, Osmanlı Devleti'ndeki toplam müellif sayıları, bunların bilim dallarına, coğrafya ve asırlara göre dağılımları; eserlerin asırlara, dillere ve coğrafyaya göre ayrışmaları gibi birçok veriyi tablolar eşliğinde değerlendirmiştir. Yine Fahri Unan, "Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim" adlı çalışmasında; yüzyıllara göre Sahn Medresesi'nde ders veren âlimlerin sayıları, verdikleri eserler ve telif türleri hakkında veriler paylaşmıştır. Adı geçen eserlerde bu çalışma kapsamında yer alan veriler ve değerlendirmeler yer almamaktadır. Hulusi Lekesiz ise, hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinin (Lekesiz, 1989) ekler bölümünde, *Şakâ'ik*'e göre eserlerin telif türleri, konuları, yazılış tarihleri, müelliflerin memleketleri, ulemanın vazifeleri gibi bazı konularda tablolara yer vermiştir. Ancak bu tabloların oluşturulma şekli ile ilgili bir metot vermemiş ve tablolarla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Lekesiz'in sunduğu tablolar ile bu çalışmadaki bazı tablolar benzerlik göstermektedir ancak Lekesiz'in sunduğu veriler ile bu çalışmadaki veriler örtüşmemektedir.

Şakâ'ik, birtakım sayısal unsurlar sunsa da neticede sözel bir çalışmadır. Dolayısıyla eserler hakkında verilen bilgilerde bir standart yoktur. Bazen bir eserle ilgili konusu, ismi, kimin eserine binaen yazıldığı gibi her türlü detay verilirken bazen de yalnızca konusu zikredilip geçilmiştir. Bu verilerin işlenebilmesi için birtakım yöntemler belirlemek gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışma oluşturulurken mümkün olduğunca birtakım somut kabuller belirlenmiş ve tablolar bu şekilde elde edilen verilere göre düzenlenmiştir.

Bu çalışmada *Şakâ'ik*'ten elde edilen veriler tablo ve grafikler oluşturularak sunulmuştur. Yüzyıllar önce yazılmış sözel bir kaynaktan elde edilen verileri somut hale dönüştürmek oldukça güçtür. Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserlerin tür ve nicelik bakımından bir portresi çizilmeye çalışılırken elbette burada şunları da dikkate almak gerekir: Taşköprülüzade, birçok eseri olan müelliflerin yalnızca birkaç eserini ismen zikretmiştir. Dolayısıyla bu âlimlerin kalan eserlerinin ne kadarının telif ne kadarının şerh ya da haşiye olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Taşköprülüzade'nin burada genelde en meşhur âlimlerin eserlerine yazılan şerh ve haşiyeleri ismen zikretmeyi seçmiş olma ihtimali yüksektir. Bu nedenle telif olan eserlerin miktarı ya da şerh ve haşiye benzeri eserlere nazaran oranı konusunda keskin ifadeler kullanmak doğru değildir. Ancak zikredilen eserlerin bütünü bir parçası/yansıması olduğunu düşünerek genel değerlendirmeler yapılabilir. Taşköprülüzade'nin eserinde zikredilen müelliflerin eserlerini tespit için gelecekte yapılacak daha kapsamlı ve uzun soluklu araştırmalarla burada sunulan verilerin değişkenliğe uğraması olasılık dâhilindedir.

Burada dikkate alınacak eserler, Taşköprülüzade tarafından hakkında belirli bilgiler verilen eserler olacaktır. Taşköprülüzade bazı âlimler için "çok sayıda risalesi ve haşiyesi vardır", "sayılamayacak kadar eseri vardır", pek çok ilim dalında muhtelif eserler yazdı" (Taşköprülüzade, 2019, s. 58, 92, 78) gibi ifadeler kullanarak bazı eserler hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla bu eserleri değerlendirmeye almak mümkün olmamıştır. Ayrıca bazı müelliflerin *Şakâ'ik*'te zikredilenlerin dışında başka eserlerinin de olduğu ya da hiç eser bilgisi verilmeyen âlimlerin eserlerinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak burada yalnızca *Şakâ'ik* esas alınmış, âlimlerle ilgili teker teker araştırma yapılarak eserlerini tespit etme işine girilmemiştir. Zira daha

önce de belirtildiği gibi Taşköprülüzade Şakâ'îk'te 521 şahsın hâl tercümesini vermiştir. Dolayısıyla böylesi bir uğraş bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Müelliflere ait eser isimleri Şakâ'îk'te geçtiği şekliyle alınmıştır. Eser isimlerinde yazım farklılıkları olmakla birlikte burada tekbir yazım şekli seçilmiştir. Eğer eser ismi Şakâ'îk'te direkt olarak geçmiyorsa ve verilen bilgiler doğrultusunda tarafımızdan tespit edilmişse, yararlanılan çalışmalardaki yazım şekli dikkate alınmıştır. Şakâ'îk'te eser hakkında ta'lika, şerh, haşiye, çeviri, muhtasar gibi türünü belirten ek bir bilgi verilmemişse ve eserin isminde de türünü belirten herhangi bir ibare yoksa bu eserler telif olarak kabul edilmiştir. Bazı müellifler tarafından kendilerine ait eserlerin muhtasar, şerh ya da haşiye olarak yeniden ele alındığı görülmektedir. Bunlar tespit edildiği takdirde tek bir eser olarak kabul edilmiş ve ilk eserin ismiyle değerlendirmeye alınmıştır. Taşköprülüzade'nin tamamlanmamış olarak zikrettiği eserler de dikkate alınmamıştır⁴.

Veriler ve Değerlendirme

Taşköprülüzade Şakâ'îk'te, toplamda 153 yazar tarafından yazılmış 427 eserin bilgisini vermektedir. Bu eserlerden yalnızca 9 tanesinin Türkçe ve 8 tanesinin de Farsça olduğu belirtilmiştir. Türkçe eserler telif ve tercüme eserlerden oluşurken, şerh türü eserlerin ise neredeyse tamamı Arapçadır. Eserlerin Türkçe olarak kaleme alınmamasının nedeni bu eserlerin halka hitaben yazılmamış olmalarıdır. Dönemin ilim ve kaynak lisanının Arapça olması ve bütün İslam dünyasına hitap edecek ortak dilin Arapça olması nedeniyle eserler çoğunlukla bu dilde kaleme alınmıştır (Abay, 2012, s. 174, 187). Farsça kaleme alınan şerhlerin ise daha çok edebi karakterde olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2007, s. 277).

Aşağıda, Osmanlı âlimlerinin eserlerinin nitelik ve niceliklerine dair çeşitli tablolar verilmiştir. Verilerin bu şekilde sunulmasındaki amaç, Osmanlı âlimlerinin kaleme aldıkları eserlerle ilgili tercihleri hakkında genel bir fikir ortaya çıkarmaktır.

Bu noktada çalışmada zikredilecek olan telif türleri hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. “*telif*” kavramı, “konuları yazarları tarafından seçilerek araştırılmış, incelenmiş ve ortaya konulmuş eserler”i ifade etmektedir (Unan, 2013, s. 25-26). “Şerh”; bir eserin daha anlaşılır hale gelmesi için yazılan eleştiri, ilave ve açıklamalardan oluşan eserleri belirtmektedir (Şensoy, 2010, s. 555; Yazar, 2011, s. 10). Şerhler çoğunlukla talebelerin okudukları metni anlamasına kolaylık sağlaması için yazılmaktadır. Bu metinleri daha ziyade hocanın asıl metin üzerinde yaptığı açıklamalar oluşturmaktadır (Messick, 2016, s. 56-57). Şerhler üzerine de yeniden şerh yazılabilmektedir. Daha ziyade şerhler üzerine yazılan metinlere “haşiye”, haşiyeler üzerine yazılan metinlere de “ta'lika” adı verilmektedir. Yine “tefsir” de temelde Kur'an metni üzerine yazılmış açıklamalar olduğu için bir tür şerhtir (Şensoy, 2010, s. 555; Abay, 2012, s. 168-170; Kara, 2021, s. 19). Bunların dışında bir eserin özet olarak yeniden kaleme alınması anlamında kullanılan “muhtasar” ve “telhis” olmak üzere iki telif türü bulunmaktadır (Durmuş, 2006, s. 57; Fodor, 2011, s. 402). Yine seçilerek bir araya getirilmiş eserlerden oluşan “derleme”, orijinalinde yazıldığı dil dışında başka bir dile çevrilen telif türü olarak “tercüme”, başka bir şairin şiirine yazılan nazım türleri olan “tahmis”/ “nazire” (Pala ve Kılıç, 2006, s. 233), bir düşüncüyü çürütmek için yazılan “reddiye” (Sinanoğlu, 2007, s. 516)/ “itiraz” da zikredilen telif türleri arasında olacaktır. Aslında bunların çoğu şerh niteliğinde olduğu ve bu terimler zaman zaman birbirleri yerine de kullanıldığı için topluca ifade edilirken kısaca şerh türü eserler olarak zikredilecektir.

⁴ Örneğin Hocazâde Muslihuddin Mustafa'nın eserlerini sayarken “*et-Tavâli*”e de bir şerh yazmıştı. Lakin bu eser karalama olarak kaldı.” ifadelerini kullanmıştır (Taşköprülüzâde 2019, s. 236).

Tablo 1: Eserlerin Türlerine Göre Dağılımı

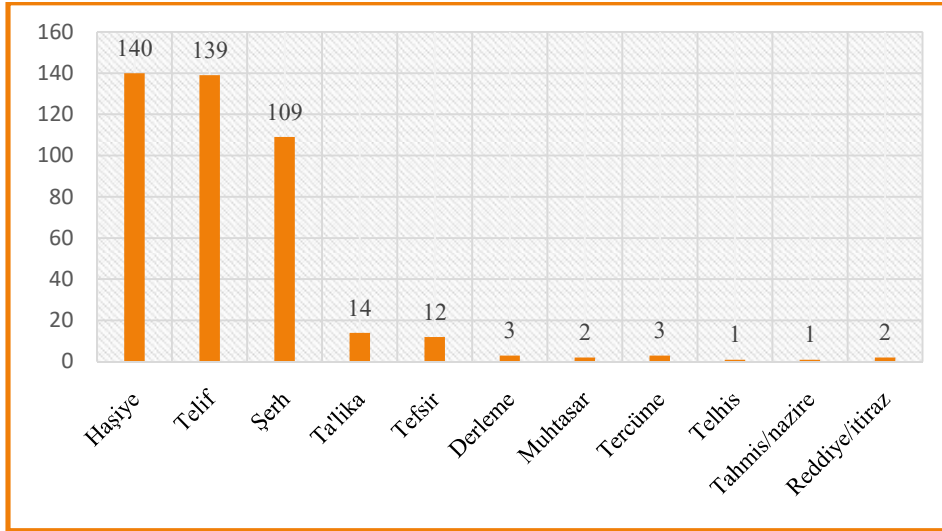
Eserin Türü	Eser Adedi
telif	139
haşiye	140
şerh	109
ta'lika	14
tefsir	13
derleme	3
muhtasar	2
tercüme	3
telhis	1
tahmis ve nazire	1
reddiye/itiraz	2
Toplam	427 Eser

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019

Tablo 1'e bakılırsa *Şakâ'ik*'e göre, Osmanlı müelliflerinin kaleme aldığı toplamda 427 eseri; % 32,79 haşiye, % 32,55 telif, % 25,53 şerh, % 3,28 ta'lika, % 3,04 tefsir, %, 0,70 derleme, % 0,47 muhtasar, % 0,70 tercüme, % 0,23 telhis, % 0,23 tahmis/nazire, % 0,47 reddiye/itiraz türleri oluşturmaktadır. Telif eserlerin diğer türlere oranının yaklaşık üçte bir olduğu görülmektedir. Haşiye, şerh, ta'lika ve tefsiri aynı kategoride değerlendirecek olursak % 64,64 ile oldukça yüksek bir oran karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın tercüme eserlerin azlığı da dikkat çekmektedir.

Peki, bu oranı nasıl değerlendirmek gerekir? Osmanlı toplumu ve ilmî tekâmülü açısından olumsuz bir netice olarak mı kabul etmek gerekir? Bu sorunun cevabını verebilmek için şerh ve haşiye ile ilgili daha detaylı -kelime manasının ötesinde- malumata ihtiyaç vardır. Şerh ve haşiyenin neden tercih edildiğini, tam olarak nasıl bir işlevi yerine getirdiğini bilmek gerekir. Şerh ve haşiyenin tekrar ve taklitten ibaret olduğu, Osmanlı ilminin orijinalite ve yaratıcılıktan yoksun olduğu yönündeki iddialar son dönemde yapılan çalışmalar ile birlikte çürütülmüştür (Kara, 2021; Cündioğlu, 1999, ss. 51-73; Öztürk, 2011, ss. 91-160). Şerh ve haşiye yazmanın Osmanlı ilmî geleneği olduğu, tekrardan kaçınmak ve meseleleri derinlemesine ele almak gibi sebeplerden ötürü tercih edildiği, şerh ve haşiyelerin de modern anlamda araştırma sonucu ortaya çıkan telif eserlere eşdeğer sayılabileceği ifade edilmiştir (Kaya, 2015, s. 9-10,12; Boyalık, 2017, s. 91, 115; İnan, 2014, s. 314-316, 323, 325; Paker, 2014, s. 38-39; Ülken, 2007, s. 291). Aslında müelliflerin şerh ya da haşiye kaleme alarak yaptıkları yalnızca, yeni bir konu ortaya koymak yerine, mevcut bir konuyu/tartışmayı, tekrardan kaçınmak suretiyle farklı bakış açıları ile derinleştirmek/geliştirmektir. Şerh türü eserlerin orijinalliğini kanıtlayan unsurlardan bir tanesi de çoğu zaman bu eserlerin asıl metni hacim olarak fazlasıyla aşması ve yeni tartışma alanları yaratmasıdır. Örneğin Taşköprülüzade, *el-Keşşâf*'ın 4 sayfalık mukaddimesine 400 sayfalık bir şerh yazmıştır (Boyalık, 2018). Yine Murtazâ ez-Zebîdî, Gazzâlî'nin 36 sayfalık akaid metnine yaklaşık 300 sayfalık bir şerh yazmıştır. Bir metin için yazılan şerh türü eserlerin asıl metinden üstün olması, garip değil tabii karşılanması gereken bir durumdur (Kara, 2021, s. 74, 27). Suya atılan bir taşın oluşturduğu dalgaların genişlemesi gibi temel metnin etrafında şekillenen yeni metinler, ilmi açıdan zenginleşen ve derinleşen bir nitelik kazanır (Kaya, 2017, s. 63). Sosyal bilimlerin birikimsel olarak ilerlediği hatırlanırsa yapılan şey azımsanamayacak kadar önemlidir. Tekrardan kaçınılması eseri özgün kılmaktadır. Dolayısıyla yeni bir konuda telif eser ya da şerh/haşiye yazmanın ilmi gelişmişlik açısından birinin diğerine göre daha üstün olduğunu söylemek doğru değildir.

Grafik 1: Eserlerin Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019

Şakâ'îk'te konuları belirtilen eserlerin konu dağılımları dikkate alındığında, Tablo 2 ve Grafik 2'de görüldüğü üzere % 64 gibi ciddi bir oranla dini ilimler ilk sırada yer almaktadır. % 19'la dil ve edebiyat ikinci sırada, % 13 ile akli ilimler üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak İslam ve Osmanlı ilmi geleneğinde dil bilgisi ile ilgili meânî ve sarf gibi birçok konunun da yine dini konuları anlama/anlamlandırma açısından gerekli görülerek okutulduğu düşünülürse dini ilimlerin diğerlerine oranı daha da artacaktır. Mantık ve felsefe derslerinin ise derinleşmemek şartıyla okutulduğu bilinmektedir (Şeşen, 2018, s. 561).

Tablo 2: Eserlerin Konularına Göre Dağılımı⁵

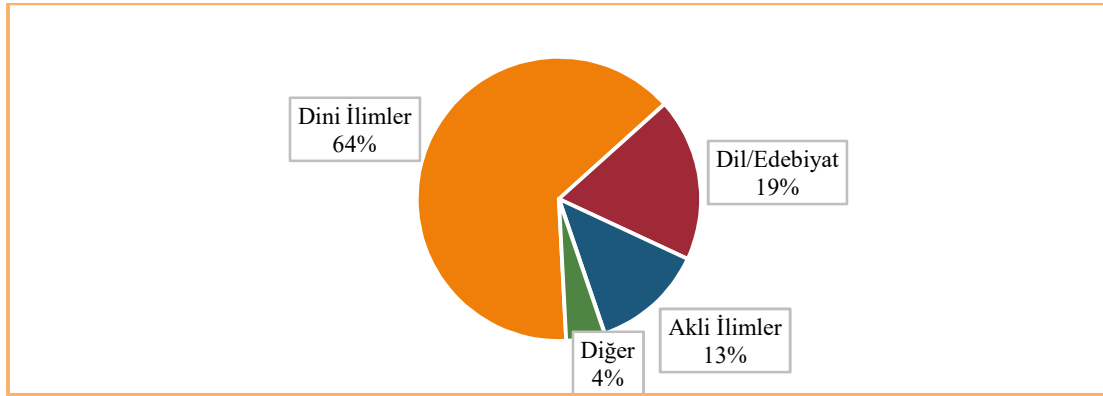
Konu	Eser Adedi	Konu	Eser Adedi
Dini İlimler	190	Meânî	3
Arş ve kürsünün halleri	1	Muamma	1
Ferâiz	10	Nahiv	11
Fıkıh	60	Sarf	8
Gece ve gündüz ibadetlerinde etkili olan dualar	1	Tecnis	1
Haccın kuralları	1	Akli İlimler	38
Hadis	11	Âdâb	1
Hamd	1	Ağırık ölçütleri	1
Hilafiyat	1	Hakikat/ Varlık	1
İlahiyyat	2	Hey'et/Astronomi	6
Kelam/akaid	48	Mantık	10
Kıraat/Tecvid	4	Matematik/Hendese	6
Namaz	1	Münazara	1
Oruç	1	Tasavvurat/ Tasdikat	1
Rü'yet	1	Tavzih	1
Şeriat	1	Tıp/İlaç	6
Tasavvuf	7	Usturlab	1
Tefsir	37	Usûl	3
Velâ	2	Diğer	13
Dil ve Edebiyat	55	Menkibe	2
Arapça	1	Muhtelif konulara dair meseleler	4
Aruz	2	Neyrencat/ Tılsım	1
Belagat	26	Tarih	4
İstisna	1	Umumi şüphenin ortadan kaldırılması	1
Kaside	1	Veziire tavsiyeler	1

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019; Hızlı, 2008, ss. 25-46

⁵Taşköprülüzade tüm eserlerin konularını zikretmemiştir. Bu nedenle ayrıca bazı eserlerin konularının tespitinde Mefail Hızlı'nın çalışmasından yararlanılmıştır.

Osmanlı müellifleri neden akli ilimleri öteleyerek bu kadar çok dini ilimler üzerine eser inşa etmişlerdir? Bunun cevabını Taşköprülüzade'den öğrenmek mümkündür. Ömür kısa ve tahsil aletlerini elde etmek zordur. Bütün ilimleri öğrenmek mümkün olmadığına göre bazılarını seçmeli ve hangileri daha faydalıysa önce onlar tahsil edilmelidir. Dolayısıyla insanı ebedi saadete götüreceği ilmin hangisi olduğunu tespit edip ona yönelmek gerekir. Bu ilimler ise; Kelâm, fıkıh, tasavvuf, tefsir ve hadis ilmidir (Unan, 1997, s. 161-162). Yine Akli ilimlerin geri planda kalmasında belki İslam âlimleri üzerinde Gazzâlî'nin akli ilimlerle ilgili fikirlerinin etkisinden söz edilebilir. Gazzâlî, akli ilimlerle uğraşan kişilerin karşılaşacakları olağanüstülük karşısında, filozofların söyledikleri her şeyin doğru olduğu kanaatine vararak dinden uzaklaşması ihtimalinin olduğunu ifade etmiştir (Unan, 2013, s. 8). İslam dünyası üzerinde oldukça önemli bir yeri olan Gazzâlî'nin bu sözleri de âlimlerin, dinden sapma korkusuyla akli ilimler yerine dinî ilimlere yönelmelerine neden olmuş olabilir.

Grafik 2: Eserlerin Konularına Göre Yüzde Olarak Dağılımı

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019

Ayrıca Osmanlı'da medreselerin amacı, din hizmeti için müftü, imam; eğitim sistemi için müderris; şer'i hukukla yönetilen Osmanlı hukuk sistemi için kadı ve nihayetinde kazasker, şeyhülislam, defterdar, nişancı, vezir, veziriazam gibi üst düzey bürokrat yetiştirmektir (Atçıl, 2019, s. 47, 49-51; Kocaman, 2017, s. 404, 406-407). Medrese eğitiminde akli ilimlerden ziyade dini ilimlere ağırlık verilmesinin nedenlerinden birinin de bu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla âlimlerin kaleme aldıkları metinlerin de sürekli muhatap oldukları dini ilimler üzerine olduğu düşünülebilir.

Aşağıda verilen iki farklı tabloda, *Şakâ'ik*'e göre, üzerine şerh türü eser yazıldığı tespit edilen toplamda 110 eser verilmiştir. Tablo 3'te yazarı ile birlikte zikredilen eserler belirtilen türleri ile birlikte listelenmiştir. Tablo 4'te ise *Şakâ'ik*'te yazarının ismi verilmeden, üzerine şerh türü bir eser yazılması dolayısıyla zikredilen ya da bizim müellifin eserinin isminden hangi esere atfen yazıldığını çıkardığımız eserlerin listesi ve türleri verilmiştir. Tablolardaki rakamlar, hangi türde kaç adet eser yazıldığını göstermektedir.

Tablolarda görüldüğü üzere aynı eserler üzerine çok defa şerh türü eserler kaleme alınmıştır. Özellikle bazı eserler üzerine çok fazla sayıda şerh türü eser yazıldığı görülmektedir. Peki, neden telif eser kaleme almak yerine şerh türü eserler yazmışlardır ve bu şerh türü eserler neden aynı eserler etrafında şekillenmiştir?

Tablo 3: Üzerine Şerh Türü Eser Yazılan Eserlerin İsimleri ve Yazılan Eserlerin Türlerine Göre Adetleri

Müellif	Eseri	H a ş i y e	Ş e r h	T a ' l i k a	M u h t a s a r	T e r c ü m e	R e d i y e / İ t t i r a z	T e l h i s	C e v a p
Sâdeddin et- Tefâtânî	<i>Şerhu'l-Akâid</i>	10							
	<i>et-Telvîh</i>	13	1						
	<i>Şerhu'ş-Şemsiyye</i>	1	1						
	<i>Şerhu'l-Miftâh Şerhi</i>	1	1						
	<i>Şerhu'l-Keşşâf</i>	2							
	<i>Şerhi'l-Mekâsîd</i>	1							
SeyyidŞerîf el-Cürcânî	<i>Şerhu'l-Mevâkıf</i>	13	2						
	<i>Hâşiye 'alâŞerhi'l-Adud</i>	2							
	<i>Şerhu'l-Keşşâf</i>	1							
	<i>Hâşiyeti'l-Keşşâf</i>	1							
	<i>Şerhu'l-Metâli Şerhi</i>	1							
	<i>Hâşiye 'alâŞerhi'l-Metâli'</i>	5	1						
	<i>Şerhi'ş-Şemsiyye</i>	4							
	<i>Şerhi't-Tecrîd (Hâşiyetü't-Tecrîd)</i>	9	1						
	<i>Şerhi'l-Muhtasar</i>	3							
	<i>Şerhu'l-Miftâh</i>	10	1						
	<i>Şerhu'l-Ferâ'iz</i>	4							
Sadruşşerîa	<i>el-Mukaddimâtü'l-Erba'a</i>	5							
	<i>el-Vikâye</i>	13	7	1					
Şeyh Sadreddin el-Konevî	<i>Miftâhu'l-Gayb</i>		1						
	<i>en-Nusûs</i>		1						
Çağmîni	<i>el-Mulahhas</i>		2						
Ömer en-Nesefî	<i>Matla'u'n-Nücûm⁶</i>		1						
	<i>Akâidi'n-Nesefiyye</i>	1							
Şeyh el-Endelîsî	<i>El-Muhtasar</i>		1						
İmam Sâgânî	<i>Meşâriku'l-Emvâr</i>		5						
Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî ⁷	<i>el-Metâli'</i>	1	1						
Beyzâvî	<i>et-Tavâli'</i>		1						

⁶Taşköprülüzade bu eserin ismini vermemiştir. Konusunu zikretmiş olması sayesinde eserin ismine ulaşılmıştır. Eserin ismi için Bk. (Sağlam, 2019, s. 29 vd).

⁷Taşköprülüzade bu eserin yazarını "Allâme er- Râzî" olarak kaydetmiştir. Ancak İslam tarihinde er-Râzî isminde birden fazla âlim olduğu için özellikle Fahreddin er-Râzî ile karışmaması adına yazarın adı, eserinden yola çıkılarak teyid edilmiş ve tam adı verilmiştir. Tahtânî ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Sarıoğlu, 2007, ss. 485-487).

	<i>Tefsir (Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Tevil)</i>	10	2						
Seyyid Abdullah	<i>Şerhu'l-Lübb</i>	1							
Buhârî	<i>el-Buhârî</i>		1						
	<i>es-Sülâsiyyât</i>		4						
İbnü's-Sâ'âtî	<i>el-Mecma'</i>		1						
Şeyh Abdülkâhir el-Cürcânî	<i>el-Mi'e (El-'Avâmil el-Mi'e)</i>		1						
Kadızzâde er-Rûmî	<i>Şerhi'l-Çağmîni</i>	1		1					
İbn Arabî	<i>el-Fusûs</i>		1						
Mevlânâzâde	<i>Hidâyeti'l-Hikme</i>	2	1						
Hızır Bey	<i>Nazmi'l-Akâid</i>		1						
İbnSinâ	<i>el-Kasîdetü'r-Rûhiyye</i>		1						
Begavî	<i>el-Mesâbih</i>		1						
Şerîfî	<i>Şerhu'l-Miftâh</i>		1						
Fahrülislâm el-Pezdevî	<i>el-Usûl</i>		1						
Zemahşerî	<i>el-Keşşâf</i>	3	1	2					
Seyyid Ali el-Arabî	<i>Şerhu't-Tavâli'</i>	1							
Şeyh Ekmeleddin	<i>Şerhu'l-Hidâye</i>							1	
İsfahânî	<i>Şerhu't-Tavâli'</i>	1							
Hüsâmeddin el-Kâfî	<i>er-Risâletü'l-Esîriyye fi'l-Mizân Şerhi</i>	1							
Mesud er-Rûmî	<i>Şerhu'Âdâbi'l-Bahs</i>	1							
	<i>Risâle fi İlmi'l-Âdâb</i>	1							
Ali Kuşçu bin Muhammed	<i>er-Risâletü'l-Fethiyye</i>		2						
Hatibzâde	<i>Havâşî'alâHâşiyeti't-Tecrid</i>							1	1
İmam Ali (k)	<i>Nehcü'l-Belâga</i>		1						
Şîrâzlı Şeyh Sa'dî	<i>Gülîstân</i>		1						
Uluğ Beyreh	<i>Zic</i>		2						
Hocazâde	<i>et-Tehâfüt</i>	2							
Celâleddined- Devvânî	<i>Şerhu'l-Akâ'idü'l-Adudîyye</i>	1							
	<i>İsbâtü'l-Vâcib</i>		1						
Şeyh Bedreddin Simâvî	<i>Câmi'u'l-Fusûleyn</i>								1
Lutfi et-Tokâdî	<i>es-Seb'u's-Şidâd</i>								1

Seyyidi el-Hamîdî	<i>el-Es'ile</i>									3
Allâme Adudüddin	<i>Âdâbü'l-Bahs</i>								1	
Sekkâkî	<i>el-Miftâh</i>								2	
İmâm-ı ÂzamEbûHanîfe	<i>el-Fıkhu'l-Ekber</i>								3	
İbnHallikân	<i>Veşeyâtü'l-a'yân⁸</i>									1
Adudüddin Efendi	<i>Fevâ'idü'l-Giyâsiyye</i>								1	
Molla Şemseddin el-Fenârî	<i>el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye⁹</i>								1	
Ca'berî	<i>Şerhü'l-Kasidetü's-Şâubîyye</i>								1	
Muhammed İbnü'l-Cezerî	<i>Tayyibetü'n-Neşr</i>								1	
Ebü'l-Leys	<i>Kütübü's-Salât</i>								1	
Hayâlî Efendi	<i>Havâşî Şerhu'l-Akâid</i>								1	

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019; Sağlam, 2019; Saroğlu, 2007; Özaydın, 1999; Aydın 2005.

Her şeyden önce bir metnin açıklanmasına gereksinim duyuluyorsa, o metinde okuyucunun kendi bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi ya da duygularıyla üstesinden gelemeyeceği birtakım bazı zorluklar olduğu varsayımı söz konusudur (Kortantamer, 1994, s. 1). Bunun dışında literatürdeki çalışmalarda zikredilen, şerh türü eserlerin yazılma nedenleri oldukça fazladır. Bu nedenleri kısaca şu maddeler ile özetleyebiliriz:

1. İslami ilimlerin kurucu metinlerinin bütünüyle ortaya çıkmış olması (Kaya, 2015, s. 12),
2. Veciz ve özet ifadelerin genişletilmesi, kapalı ifadelerin açıklanması, genel ifadelerin detaylandırılması, zor konuların açıklanması, eksikliklerin giderilmesi (Demir, 2016, s. 18-19; Abay, 2012, s. 171-172),
3. Şöhretli bir âlimin eserinin kusurlarından arındırılarak daha iyi anlaşılır hale getirilmesi ve böylece kalıcı hale gelerek yeni nesillere aktarılması,
4. Bilginin güncelleştirilmesi, yerleştirilmesi, belli bir mekân ve coğrafyaya uyarlanması,
5. Metne aşinalık ve metin üzerindeki derin vukufiyet (Kaya, 2015, s. 13, 15),
6. Selefenden daha zeki olduğunu göstermek,
7. Kolayca unutulabilecek ismini büyük bir yazarın ölümsüz isminin yanına eklemek suretiyle kalıcı kılmak (Most, 2014, s. 464; Demir, 2016, s. 17) ve eserine meşruiyet kazandırmak (Kaya, 2015, s. 14; Abay, 2012, s. 174),
8. Ders kitaplarının hoca olmadan da doğru olarak anlaşılabilmesi (Abay, 2012, s. 174; Çelik, 2015, s. 391),
9. Prestij kazanarak sultanın gözüne girmek, iş bulmak ya da farklı yeni imkânlar edinmek (Most, 2014, s. 464; Demir, 2016, s. 17).

⁸Taşköprülüzade, eserin ismini zikretmemiş, yalnızca tarih eseri olarak bahsetmiştir. (Taşköprülüzade, 2019, s. 716). Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Özaydın, 1999, ss. 17-19).

⁹Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Aydın 2005, s. 246).

Tablo 4: Yazarın İsmi Zikredilmeden Bahsedilen Yahut Kendisine Atfen Yazılan Eser İsminden Çıkarılan Eserlerin Listesi ve Türleri

Eser	Yazar	Şerh	Haşiye	Ta'lika	Tahmis ve nazire	Tercüme
<i>el-Mugnî</i>	el-Habbazi ¹⁰	1				
<i>Ekâlu'te'sîs</i>	Şemseddin el-Semerikandî ¹¹	1	1			
<i>el-İzâh</i>	Enderâbi ¹²	1				
<i>el-Mücez</i>	İbn el-Nefis ¹³	2				
<i>er-Risâletü'l-Esirîyye</i>	el-Ebherî ¹⁴	1				
<i>el-Ferâ'izü's-Sirâciyye</i>	Muhammed es-Secâvendî ¹⁵	3				
<i>el-Misbâh</i>	Mutanizî ¹⁶	2	1			
<i>Şerhu Dîbâcetü'l-Misbâh</i>	Anonim		1			
<i>Mukaddimetü't-Tecvid</i>	Muhammed İbnü'l-Cezerî ¹⁷	1				
<i>Mukaddimetü'lmi'l-Hadîs</i>	Muhammed İbnü'l-Cezerî ¹⁸	1				
<i>Kitâbü'n-Nukâye</i>	Sadrüşşeria ¹⁹	1				
<i>Mecma'u'l-Bahreyn</i>	İbnü's-Sâati ²⁰	2				
<i>el-Menâr (Menârü'l-Ervâr)</i>	Hâfizuddin Abdullah b. Ahmed el-Nesefî ²¹	2				
<i>el-Maksûd</i>	Anonim	2				
<i>İzâhu'l-Me'ânî</i>	Anonim	1				
<i>el-Hidâye</i>	Merginani ²²	2	1	1		
<i>ez-Zicu's-Şâmil</i>	Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî ²³	1				
<i>Esbâbu Kavsi Kuzah</i>	Anonim			1		
<i>el-Mutavvel</i>	Taftazani	1	3			
<i>Haşiye 'ala Şerhu'l-Mutavassıt</i>	Anonim		1			
<i>Merâhü'l-Ervâh (el-Merâh)</i>	Ahmed b. Ali b. Mesud ²⁴	3				
<i>eş-Şâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib ²⁵	1				
<i>ed-Dav'</i>	Es-Sehâvî ²⁶		1			
<i>et-Tecrid</i>	Ahmed el-Kudûrî	2	1			
<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	İmamzâde Muhammed B. Ebû Bekir ²⁷	2				
<i>İsâgüci</i>	Anonim	1				
<i>el-Kâfiye</i>	Cemâleddin Osmân b.	4				

¹⁰ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 267).

¹¹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002 s. 268).

¹² Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Altıkulaç, 2001, s. 503).

¹³ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 268).

¹⁴ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Aydm, 2005, s. 246).

¹⁵ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Koca, 1995, s. 367).

¹⁶ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 266).

¹⁷ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Altıkulaç, 1999, s. 555).

¹⁸ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Altıkulaç, 1999, s. 556).

¹⁹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Özen, 2008, s. 429).

²⁰ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Şeşen, 2002, s. 267).

²¹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Fazlıoğlu, 2003, s. 104).

²² Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Kayapınar ve Korkmaz, 2017, s. 1017).

²³ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Aydm, 1994, s. 349).

²⁴ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Fazlıoğlu, 2003, s. 102).

²⁵ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Kılıç, 2010, s. 247).

²⁶ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Barca, 2016).

²⁷ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Cici, 2000, s. 210).

	Ömer ²⁸				
<i>Kasîde-i Bürde</i>	Muhammed b. Saîd el-Bûsînî ²⁹	4			1
<i>Şerhu'l- Hubaysî</i>	Anonim		1		
<i>Muhtasarı'l-Kudûrî</i>	Ahmed el- Kudûrî ³⁰	1			
<i>Telhîsü'l-Miftâh</i>	el-Kazvîni ³¹	2			
<i>Tehzîbü'l-Kâfiye</i>	Muhammed Muhyiddin Vefâî ³²	1			
<i>Kelîle ve Dimne</i>	İbnü'l-Mukaffâ ³³				1
<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Sedîdüddin el-Kaşgarî ³⁴	1			
<i>eş-Şemsîyye</i>	el-Kazvîni	1	1		
<i>Kavâidü'l-i'râb</i>	İbn Hişâm el-Ensârî	2			
<i>el-'Avâmil</i>	Abdülkadir el-Cürcânî ve Birgîvî Mehmed Efendi ³⁵	1			
<i>el-İrşâd</i>	İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî	1			
<i>el-Lübâbfi'n-nahv</i>	Muhammed b. Muhammed el-İşferâyîni ³⁶	1			
<i>Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât</i>	Zekerîyya b. Muhammed Kazvîni ³⁷				1

Kaynak: Taşköprülüzade, 2019.

Şerh türü eserlerin yazılma nedenleri daha farklı maddelerle çoğaltılabilir. Ancak bize göre asıl neden aşinalıktır. 3 ve 4 numaralı tablolarda listelenen 110 eserden 67'sinin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulduğu tespit edilmiştir.³⁸ Oran olarak bakıldığında ders kitabı olarak okutulan eserler % 60,91'i teşkil etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı âlimlerinin sürekli aynı eserlere şerh yazmalarının nedeni, bu eserlerin sürekli medresede ders kitabı olarak okuttukları eserler olmalarıdır. İnsan sürekli maruz kaldığı bir metni özümser ve hata ve eksiklerini daha net görmeye başlar. Âlimlerin çoğu müderris olarak görev yapmıştır. Medresede ders olarak okuttukları eserler öğrencileriyle birlikte satır satır defalarca okudukları ve aşına oldukları metinlerdir. Dolayısıyla medreselerde genel olarak okutulan eserler, aynı zamanda en fazla eleştiri ve açıklama yazılan yapıtlardır denebilir. Taşköprülüzade'nin de bu teoriyi doğrulayacak ifadeler kullandığı görülmektedir. Örneğin Hatibzâde Muhyiddin Mehmed'in Seyyid Şerîf'in eserine yazmış olduğu haşiye *Havâşî 'alâ Hâşiyeti't-Tecrîd* Adlı eserden "Bu müderrislerle öğrencilerin elinde dolaşan bir kitaptır" (Taşköprülüzade, 2019, s. 254) şeklinde bahsetmiştir. Tabii ki medreselerde okutulmak üzere seçilen eserler de kendi alanlarında en iyi, en detaylı çalışmalar arasından seçilmiş olmalıdır. Ders kitabı olarak okutulan eserler aynı zamanda, tabloda gösterilen şerh türü eser yazılma kat sayısı en yüksek olan eserlerdir. Sâdeddin et- Tefâtzânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve Sadruşşerîa'nın eserleri bu noktada dikkat çekmektedir. Bu aynı zamanda müelliflerin telif esere nazaran neden şerh ve haşiye yazmayı tercih ettiklerini de açıklamaktadır.

²⁸ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Fazlıoğlu, 2003, s. 102).

²⁹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Kaya, 2001, s. 568).

³⁰ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Öztürk, 2007, s. 423).

³¹ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Durmuş, 2002, s. 157).

³² Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Yalar, 2001, s. 128).

³³ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Karaismailoğlu, 2002, s. 210).

³⁴ Yazar ve eseri hakkında bilgi için Bk. (Karapınar, 2006, s. 32).

³⁵ Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Gemi, 2017, ss. 315-335).

³⁶ Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Yaşaroğlu, 2006, s. 240).

³⁷ Yazar ve eseri hakkında bilgi için bk. (Oğuz, 2014, s.18).

³⁸ Medreselerde okutulan ders kitapları için bkz.(Uzunçarşılı, 1988, s. 20-23; Hızlı, 2008, ss. 25-46; Fazlıoğlu, 2003, ss. 97-110; Kayapınar ve Korkmaz, 2017, ss. 1010- 1021; Tak ve Aydın, 2019, ss. 183-236; Can, 2019, ss. 143-174; Şeşen, 2002, ss. 261-292; Ahmed and Filipovic 2004, ss. 183-218).

Eksik olanı tamamlamak veya hatalı olanı düzeltmek hem daha faydalıdır hem de yeni bir eser kaleme almaktan daha kolaydır.

Şerh yazılan eserler ile medresede okutulan eserlerin bu denli örtüşmesinin nedenlerinden biri de şudur: Osmanlı medreselerinde ders programının kesin çizgileri yoktur. Temel konular belirli olmakla beraber, okutulan eserler her medrese ve müderrise göre farklılık gösterebilmektedir. Müderrisin bir eseri seçmesinin nedeni, çoğunlukla o eseri kendi eğitimi sırasında tedris etmesidir. Ancak diğer bir nedeni de kendi ilgisi neticesinde okuduğu ve beğendiği, bir eser olmasıdır. Hangi vesileyle okumuş olursa olsun, âlimlerin çokça muhatap oldukları, hâkim buldukları metinler üzerine şerh yazdığı düşünülürse bir müderrisin şerh yazdığı eseri okutmayı tercih ettiği düşünülebilir.³⁹ Zira eserlerin şerhleri ile birlikte okutulması ve şerh yazma nedenleri arasında zikredilen: ismini tanımış, büyük bir âlimle birlikte yazdırma arzusu da bunu destekler niteliktedir.

Telif esere oranla daha fazla şerh türü eser yazılmasının ve bazı eserlere çok sayıda şerh türü eser yazılmasının nedenlerinden biri de siyasi erkin bunu teşvik etmesidir. Osmanlı idaresi medreseye kabul, medreseden mezun olma imtihanları, müderrislikte terfi, dersiâm (umuma açık ders) gibi bazı durumları vesile kılarak, ilimle uğraşan kesimin şerh türü eser kaleme alması için harekete geçirici olmuştur (Aytepe, 2019, s. 318, 324, 329). Dolayısıyla iş bulma ve yükselme kaygısının müelliflerin eser telif etmeleri için itici bir güç oluşturduğu ve şerh türü eser yazımının Osmanlı âliminin ilmî yeterliliğini sıyanan bir araç olduğu söylenebilir (Fazlıoğlu, 2020, s. 122; Atçıl, 2009, s. 171-173).

Eser telif etmenin âlimlerin maaşları üzerinde etkisi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak zaman zaman padişah tarafından, kendi isteği üzerine yazılan ya da kendisine sunulan eserleri telif etmek amacıyla müelliflere atıyye ya da nişan verildiği görülmektedir (BOA, İ. MVL. 154/4410, (H. 02.01.1266); BOA, A.}MKT. MHM. 44/91, (H. 24.05.1268); BOA, A.}DVN. MHM. 27/14, (H. 04.1275).

Aynı eserlere tekrar tekrar şerh yazılmasının nedenleri arasında ders kitabı olarak okutulmaya elverişli olması, dilinin edebiliği, sistematik olması, öğrencilerin seviyesine uygunluğu, zamanla değişen dil, yıllar içinde değişen ortam ve kültüre uygun hale getirilmek istenmesi de eklenebilir (Fazlıoğlu, 2008, s. 594; Kara, 2021, s. 33).

Sonuç

İslam dünyasındaki ilmi çalışmalarda bir gelenek haline gelmiş olan şerh ve haşiye yazma geleneği Osmanlı ilim hayatında da devam etmiştir. *Şakâ'ik*'te zikredilen eserleri değerlendirdiğimizde, halka hitaben - daha çok topluluk önünde okumak ve anlatılmak için- yazılan eserlerden ziyade ilmi kesime hitap eden eserler kaleme aldıkları görülmektedir.

Âlimlerin o dönem eser kaleme almaları için tıpkı bugün olduğu gibi çeşitli itici sebepler vardır. Sistemin daraldığı noktalarda medreseden mezun olmak, müderris olarak tayin olunmak ya da yükselmek için imtihanlar düzenlendiği ve bu imtihanların zaman zaman eser kaleme aldırma suretiyle düzenlendiği anlaşılmaktadır.

³⁹“Medrese eğitiminin esaslarını doğrudan müderrisler tayin eder ve müderris ihtisas yaptığı her hangi bir ilim dalında o ilim dalının meşhur bir eserini okutarak yeterli bulduğu talebesine icazet verirdi. Müderrisler kendi okutacakları dersler için muhtelif risaleler kaleme alır; bazı eserler için şerh ve hâşiyeler yazarlardı” (Uzunçarşılı, 1988, s. 75-77).

eş-Şakâ'iku'n-Numâniyye'ye göre, 1299-1558 yılları arasında Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan ulemanın, eser kaleme alırken sırasıyla haşiye, telif, şerh ve ta'lika türünde eserleri çoğunlukla tercih ettikleri görülmektedir. Şerh türü eserlere nazaran telif eserlerin oranının yaklaşık üçte bir olduğu anlaşılmaktadır. Bu da şerh ve haşiye kültürünün Osmanlı ilim ve düşünce hayatının bizzat kendisi olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum şerh türü eserlerin özgün olmadığı anlamını taşımamaktadır. Zira bu eserler yazılırken tekrardan kaçınılmaya gayret gösterilmiş ve konu geliştirilerek esas metne katkı sağlamak amaçlanmıştır. Dolayısıyla şerh türü eserler de orijinal olarak kabul edilmelidir.

Şerh türü eserlerin belirli eserler etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Bunun birden fazla nedeni vardır. Bu eserlerin aynı zamanda ağırlıklı olarak medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserlerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla hem âlimin sıkça muhatap olduğu eserin eksiklerini görmesi ve gidermesi kolaylaşmaktadır hem alanında saygınlığı olan bir esere şerh yazarak kendi ismini ölümsüzleştirmesi mümkün hale gelmektedir.

Elde edilen verilere göre vücuda getirilen eserlerde; dini ilimlerin daha ön planda, akli ilimlerin ise daha geri planda kaldığı açıktır. Ancak bunu Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar ile eğitim ve bürokrasi sistemi göz önünde bulundurulduğunda normal karşılamak gerekir.

Dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de hiç kadın bir müellife ait esere rastlanmamasıdır. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nde ilgili dönemde kız çocuklarının medreselere kabul edilmiyor olmasıdır. Kadınlar bu dönemde yalnızca sıbyan mektebi düzeyinde eğitim almakta ve verebilmektedir. Elbette çok az sayıda olsa da muhtemelen aile üyeleri vasıtasıyla belirli bir seviyede eğitim almış kadınların kaleme aldıkları başta şiir olmak üzere bazı eserler vardır. Ancak *Şakâ'ik*'te zikredilen kadın müellif ve eseri bulunmamaktadır.

Şakâ'ik'te adı geçen müelliflerin eserlerinin tamamını tespit etmek suretiyle yapılacak daha kapsamlı ve uzun soluklu bir araştırma ile Osmanlı âlimlerinin eser kaleme alırken yaptıkları tercihlerle ilgili fotoğrafı genişletmek mümkündür.

Kaynakça

- [1] BOA, (A.)DVN. MHM. nr. 27/14.
- [2] BOA, (A.)MKT. MHM. nr. 44/91.
- [3] BOA, İ. MVL. nr. 154/4410.
- [4] Abay, Muhammet (2012), “Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri”. Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’an Tefsirine Hizmetleri-Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul. (167-194).
- [5] Ahmed, Shahab ve Filipovic, Nenad (2004), “The Sultan's Syllabus: A Curriculum For the Ottoman Imperial Medreses Prescribed in a ferman of Qānūnī I Süleymān, Dated 973 (1565)”, *Studia Islamica*, S. 98/99. (183-218).
- [6] Altıkulaç, Tayyar (1999), “İbnü'l-Cezeri”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [7] Altıkulaç, Tayyar (2001), “el-İzah”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [8] Atçıl, Abdurrahman (2019), *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [9] Aydın, Cengiz (1994), “Ebü'l-Vefa el Buzcani”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [10] Aydın, İbrahim Hakkı (2005), “Molla Fenari”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [11] Aytepe, Ahmet (2019), “Ders İçin Haşiye: III. Murad'ın Emriyle Atik Valide Medresesi Açılış Dersi İçin Yazılan Tefsir Haşiyeleri”, *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*, Editörler: M. Taha Boyalık-Harun Abacı, İSAR, İstanbul.
- [12] Barca, İbrahim (2016), *es-Sumhudi ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, İstanbul.
- [13] Boyalık, M. Taha (2017), “el-Keşşaf Şerh-Haşiye Geleneğinde Tefsir İlminin Mahiyeti Tartışması”, *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 4/1. (91-118).
- [14] Boyalık, M. Taha (2018), “Osmanlı'da Şerh –Haşiye Yazıcılığı: el-Keşşaf Literatürü Örneği”, *Osmanlı'da İlm-i Tefsir Sempozyumu*, İSAR, İstanbul.
- [15] Can, Betül (2019), “Osmanlı Medrese Müfredat Programlarında Arapçanın Yeri (XVII.-XVIII. Yüzyıl)”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Edt.: Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli- Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul.
- [16] Cici, Recep (2000), “İmamzade, Muhammed b. Ebu Bekir”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [17] Cündioğlu, Düccane (1999), “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: ‘Osmanlı Tefsir Mirası’ Bir Histografik Eleştiri Denemesi”, *İslamiyat*, S. 2/4. (51-73).

- [18] Çelik, Murat (2015), Osmanlı Medreseleri İle Avrupa Üniversitelerinin İşleyişleri Bakımından Mukayesesi, Uludağ Üniversitesi, Bursa. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- [19] Demir, Osman (2016), “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Akaid-Kelam Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hasıla”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 14/27. (9-52).
- [20] Durmuş, İsmail (2002), “Kazvîni, Hatîb”, İslam Ansiklopedisi, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [21] Durmuş, İsmail (2006), “Muhtasar”, İslam Ansiklopedisi, C. 31, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [22] Fazlıoğlu, Şükran (2003), “Manzume Fi Tertîb El-Kutub Fi El-Ulum ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları”, Değerler Eğitimi Dergisi, S. 1/1. (97-110).
- [23] Fazlıoğlu, Şükran (2008), “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 6/12. (593-609).
- [24] Fazlıoğlu, Şükran (2020), Örnek Bir Genç Olmak: XVII. Yüzyılda İshak Tokadi’nin Nazmu’l-ulum Adlı Eserinde Zihniyet ve İlimler, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- [25] Firdevsî-i Rûmî (2017), Kalem ile Kılıcın Münazarası: Münazara-i Seyf ü Kalem, Haz. Ahmet Tanyıldız, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- [26] Fodor, PálFodor (2011), “Telhis”, İslam Ansiklopedisi, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [27] Gemi, Ahmet (2017), “Avamil’e Yapılan Şerhler Bağlamında İbrahim El-Kurani’nin Avamil Tekmilesi”, Şarkiyat, S. 9/1. (315-335).
- [28] Hızlı, Mefail (2008), “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 17/1. (25-46).
- [29] İnan, Murat (2014), “Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerine Düşünmek”, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [30] Kara, İsmail (2021), İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiyeye Meselesine Dair Birkaç Not, Dergah Yay, İstanbul.
- [31] Karaismailoğlu, Adnan (2002), “Kelile ve Dimne”, İslam Ansiklopedisi, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- [32] Karapınar, Hüseyin (2006), “Münyetü’l-Musallî”, İslam Ansiklopedisi, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [33] Kaya, Mahmut (2001), “Kasidetü’l-Bürde”, İslam Ansiklopedisi, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [34] Kaya, Mesut (2015), “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Haşiyeye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamani’nin Tefsiri/ Zemaşeri Örneği-”, Marife, S. 15/1. (9-31).
- [35] Kaya, Mesut (2017), “Osmanlı’da Entelektüel Dinamizm ve Haşiyeye Yazıcılığı: Taşköprizade’nin Keşşaf haşiyesi Örneği”, Sahn-ı Semandan Darülfünun’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

- [36] Kayapınar, Hasan-Korkmaz, Ömer (2017), “XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn- Seman ve Süleymaniye Örneği)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 10/54. (1010-1021).
- [37] Kılıç, Hulusi (2010), “eş-Şafiye”, İslam Ansiklopedisi, C. 38, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [38] Koca, Ferhat (1995), “el-Ferîzü’s-Sirâciyye”, İslam Ansiklopedisi, C. 12, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [39] Kocaman, Kasım (2017), “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S. 2/3. (400-427).
- [40] Kortantamer, Tunca (1994), “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 8. (1-10).
- [41] Lekesiz, M. Hulusi (1989), Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme (Teşekkül-Gelişme-Çözülme XV-XVII. Yüzyıllar), Hacettepe Üniversitesi, Ankara. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [42] Lytton, (1839), Richelieuor the Conspiracy, London.
- [43] Messick, Brinkley (2016), Yazı Devleti: Müslüman Bir Toplumda Metinsel Tahakküm ve Tarih, Çev. M. Fatih Karakaya-Emir Karakaya, Açılım Kitap, İstanbul.
- [44] Most, Glenn W. (2014), “Şerhlere Kuramsal Bir Bakış”, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [45] Oğuz, Betül Bülbül (2014), Sururî’nin Kitabü’l-Acaib’ü’l-Garaib’i Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- [46] Özaydın, Abdülkerim (1999), “İbn Hallikân”, İslam Ansiklopedisi, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [47] Özen, Şükrü (2008), “Sadruşşeria”, İslam Ansiklopedisi, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [48] Öztürk, Mustafa (2011), “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları, C. 1. (91-160).
- [49] Öztürk, Zehra (2007), “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 5/9. (401-445).
- [50] Paker, Saliha (2014), “Terceme, Telif ve Özgünlük Meselesi”, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh, Klasik Yayınları, İstanbul.
- [51] Pala, İskender-Kılıç, Filiz (2006), “Musammat”, İslam Ansiklopedisi, C. 31, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [52] Sağlam, Hüseyin (2019), Hanefî Fıkıhında Hilâfiyyât ve Neseî’nin Bilinmeyen Bir Hilâfiyyât Eseri Tenkitli Neşir ve Çeviri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [53] Sarioğlu, Hüseyin (2007), “Râzî, Kutbüddin”, İslam Ansiklopedisi, C. 34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [54] Sinanoğlu, Mustafa (2007), “Reddiye”, İslam Ansiklopedisi, C. 34, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- [55] Şensoy, Sedat (2010), “Şerh”, İslam Ansiklopedisi, C. 38, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [56] Şeşen, Ramazan (2002), “İlk Devir Osmanlı Alimleri ve Yazdıkları Eserler”, Türklük Araştırmaları Dergisi, S. 12. (261-292).
- [57] Şeşen, Ramazan (2018), “Osmanlılar Devrinde İlimler ve Osmanlı Medreselerinde Okutulan Kitaplar”, Abdülkadir Özcan’a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür, Yayın Yönetmeni: Adem Koçal, İstanbul.
- [58] Tak, Ekrem -Aydm, Bilgin (2019), “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar”, Dil ve Edebiyat Araştırmaları, S. 19. (183-236).
- [59] Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (2019), *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Haz. Muhammet Hekimoğlu, Ed. Derya Örs, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- [60] Unan, Fahri (1997), “Taşköprülü-zade'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın “İlim” ve “Alim” Anlayışı”, Osmanlı Araştırmaları, C. 17, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- [61] Unan, Fahri (1999), “Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı ve Bunun İlimi Performans Üzerindeki Etkisi”, XII. Türk Tarih Kongresi, 3, TTK Yayınları, Ankara.
- [62] Unan, Fahri (2013), “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlimi Verim”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 3/5. (14-34).
- [63] Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara.
- [64] Ülken, Hilmi Ziya (2007), Türk Tefekkürü Tarihi, YKY, İstanbul.
- [65] Yalar, Mehmet (2001), “XVI. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 10/1. (127-136).
- [66] Yaşaroğlu, Kamil (2006), “Musannifek”, İslam Ansiklopedisi, C. 31, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [67] Yazar, Sadık (2011), Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- [68] Yılmaz, Ozan (2007), “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 5/9. (271-304).